

ISSN 0351-4978

ТОК

Први број часописа ТОК
изашао је у јесен 1967. године

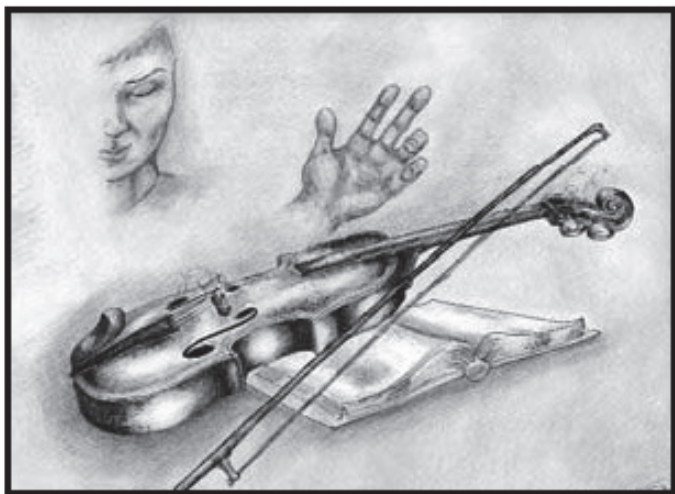
Уредништво:
Љубиша Красић
(иоезија)

Драган Огњановић
(есеј и кришика)

Србијанка Станковић
(проза)

Дејан Дабић
(друштвена питања)

Саша Миловановић
(ил. и одг. уредник)

ЧАСОПИС ЗА КЊИЖЕВНОСТ,
УМЕТНОСТ, КУЛТУРУ
И ДРУШТВЕНА ПИТАЊА

Година LXI
Број 70
Лето 2026.

- „Ток” је основало Књижевно друштво „Раде Драинац” 1965. у јесен.
- „Ток” је излазио као лист и као часопис.
- Први број листа „Ток” изашао је маја 1966. и излазио је до маја 1967. (изашло шест бројева листа).
- Први број часописа „Ток” изашао је у јесен 1967. и до лета 1969. изашло је шест бројева.
- „Ток” поново излази као лист: октобар 1970, фебруар 1971. и јануар 1972. (три броја).
- „Ток” почиње поново да излази као лист: од октобра 1975. до октобра 1980. (изашло 15 бројева).
- Од априла 1981. „Ток” излази као часопис до децембра 1992. (изашло 30 бројева).

Досадашњи уредници „Тока”:

Милан Јоксимовић и Благоје Глозић (мај 1966 — мај 1967),
Воја Красић (1967 — 1989),
Драган Барјактаревић (1990 — 1995, 2004),
Ратко Зечевић (2000),
Даниел Јовановић (2001),
Драган Огњановић (2003, 2009 — 2020),
Љубиша Красић (2005 — 2009)
Зоран Цветковић (2005).

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

82

ТОК: часопис за књижевност, уметност,
културу и друштвена питања / за издаваче
Саша Миловановић, Љубиша Красић. -
Год. 1, бр. 1 (1966) - год. 7, бр. 1 (1972);
Н.С. Год. 6, бр. 1 (1975) - . - Прокупље:
Дом културе : Књижевно друштво „Раде Драинац“,
1996 —1972; 1975 - (Прокупље : Прадо). - 24 цм

Тромесечно
ISSN 0351-4978 = Ток (Прокупље)
COBISS.SR-ID 16461314

САДРЖАЈ

Реч уредника

САША МИЛОВАНОВИЋ	7
ЉУБИША КРАСИЋ	
Наше трајање кроз наша доба и ваша недоба.....	8

Поезија

МИНА КОМАДИНА	
Презрење	11
Пријатељу	11
(1)300 инокосних	12
На Врачару	13
МАРТИНА БОГОВАЦ	
Рез	14
Пејзажи	15
Мигрена	16
Поље зове.....	17
Врата	17
ПАВЛЕ ЗЕЉИЋ	
Помаљање искре	19
Nox Microcosmica	19
Појава и искуство дана.....	20
Oedipus Aegyptiacus.....	21
Wunderkammer	22
Каменисти образ, одраз	23
ГОРАН МИНИЋ	
Лептир са Росуља	24
Тише од тишине	24
Грех	25
Тишина	26
СРБА ТАКИЋ	
Опијеност	27
Да није тебе	27
Безизлаз	27

Проза

МИОДРАГ СТОШИЋ	
Најбољи пријатељ	29

Превод

АЛЕКСАНДАР ЧОТРИЋ

Кнедла у грлу 35

Овде је небо моје

СЛАВИМИР ДЕМИРОВИЋ СЛАВКО

О Галешу

Дах у кристалу и мермеру 47

ДРАГАН ОГЊАНОВИЋ

Пут 49

Кога да питам 50

Печалбарева 50

Трагикомедија 51

Кон

МИЛЕНА ПЕРИЋ

Сећање 53

Самоћа 54

Пролетерка 54

Предсказање 55

ТЕОДОРА БУЛАТОВИЋ

Утонули 58

Усуд 58

Архива 59

Сретење

ЈЕЛЕНА ПРОТИЋ ПЕТРОНИЈЕВИЋ

Плави шлеп 61

Кад дођеш у забрањени град 62

Покајање 63

Језерски триптих 64

Језеро Ђелије 64

До Бешке 64

На Охридском језеру 66

ЈАДРАНКА МИЛЕНКОВИЋ

Преко колена 68

Непесма 69

Размак 70

Паук 72

Жртва 74

Жеђ.....	76
Праг.....	78
Шав	79
ДУБРАВКА МАТОВИЋ	
Живот у који не верујеш.....	82
Читач старог сна	82
Карневал.....	83
Привременост	84
Ђурђевдански књижевни конкурс	
ОБРАЗЛОЖЕЊЕ ЖИРИЈА	
Милица Миленковић	87
ПРВА НАГРАДА	
Ана Бабић	
Извештај о нестанку свитаца	88
Епитаф сунцокрету.....	90
Кострет и пепео	92
ДРУГА НАГРАДА	
Мирјана Васић	
Песме о Жућама	93
Жућа Трећи	93
Жућа Пети	93
Жућа Осми	94
Жућа и Зима.....	95
ТРЕЋА НАГРАДА	
Ајшена Качар	
Како је завршио Берлински зид?	96
Игра жмурке.....	96
Неслана шала	97
Бојим се да је лицемерно	97
Боли ме мој одбрамбени механизам.....	98
Тумачења и прикази	
ЈЕЛЕНА ПРОТИЋ ПЕТРОНИЈЕВИЋ	
Књига која поставља питања.....	99
ДУБРАВКА РАНЂЕЛОВИЋ	
Поетска потрага за смислом у времену бесмисла	103
РАСТКО ЈЕВТОВИЋ	
Учаурена судбоносност	108

АЛЕКСАНДАР ЧОТРИЋ

Традиција дужа од два века..... 111

Есеји

МИЛОРАД ТОДОРОВИЋ

„Психичко” у математици и изван математике 123

БИЉАНА МИЛОВАНОВИЋ ЖИВАК

Зајонетика о (и)ре)љуби..... 139

Мизогинија на примерима дискурса књижевне критике 139

Самобир

СТЕФАН ВУЧЕВСКИ

Афоризми..... 157

Топличка седма трака

ДЕЈАН ДАБИЋ

Драгутин Тодић, вулкан од глумца 161

Причине

ИГОР УРБАН

Срећан крај..... 165

Историја

РАДОЉУБ ЈОТИЋ

Черкези у Топлици..... 181

НЕНАД МИЉКОВИЋ

In memoriam Радољуб Јотић 200

Реч уредника

Саша Миловановић

Прошло је много година и више проћи ће, док земља још увек врти се и светлост над нама је и Ток и ток ће постојати, ток: мисли/бистрих, речи/крепких, вода/чистих, крви/здраве, у венама, Боже дај... док земља још увек врти се, Господе, твоја ја власт!

Бурлат Окућава и Хаџи Саша Миловановић

Студен ти побеђуј увек љубављу.

Српска народна пословица

Не верујте ни у једну истину, има толико истине, да ни једна није права.

Ђорђе Казивећ

Љубиша Красић

Наше трајање кроз наша доба и ваша недоба

Између шездесет̑и зајед̑а ст̑ане и шездесет̑и година.

Бунтовник-надреалиста-путник, Радојко и Раде, Трбуње и хип-низам, виолина и караманке, давна 1929. година-Луча-Живојин Митић, гимназија и покретање секције, од 1955. до 1958. године, повратак у Топлицу и окупљање испод једног дрвета, октобар 1965. година, прва вест-Драгољуб Мијатовић-Народне новине, Драинчева драма у рукопису, Миливоје Марковић-Миодрог Шијаковић-Раде Војводић-Огњен Лакићевић-Драгутин Огњановић, Благоје Глозић-Драган Борисављевић-Иван Ивановић-Александар Чернов-Златко Стевић-Драгољуб Мијатовић-Воја Красић, први председник – Воја Красић, када смо почели – све је било против нас – јер смо и ми били против свих, чудна судбина – немаштина-усамљеност-пркос и неприхватање, симболика у имену и жилавост у отпору, забрањивани и затварани па ослобађани, не РУКОПИСИ него ТОК, шездесетосмашка нећутања и скидања туђих капута, 1968. година и едиција од шест књига аутора: Красића и Ивановића и Глозића и Борисављевића и Чернова и др Предрага Ћинђића, разилажења-нападања-туговања-трајања, од 1970. до 1975. године, од првог броја до данас ТОК излази у 1000 примерака – зима 86/87, велики дани крајем осамдесетих година начете рођењем слободановског србољубља-последњи трзаји јединства кроз антологије македонске-словеначке-хрватске-босанскохерцеговачке-црногорске поезије, између Чинова утнула се Проза и Поезија јужне Србије и Ћићко и два века Вука, из Мајских у Драинчеве сусрете и многомислећа певања и препирања, лупања руком о сто и одјек који нико не чује, а између Блаца и Прокупља само једна Пирамида и све је Топлица па и Куршумлија, из куће у собу уместо из собе у кућу сели се Драинац, од Вељка Петровића до Матије Бећковића, бескрвне деведесете и самоурастање у КОС Даниела Јовановића, младост надраста социјални и социјалистички немар и поручује *Сви чекају на тебе*, петогодишње ћутање и Божине воденице, очовечење друштва гашењем деведесетих година, и од 2000. године све из почетка, певају

Оља и Љиља и Зора и Олга и Живка и Оливера, и хоће да их натпевају и Србијанка и Јелена и Марија и Ивана, нови век и нове серије и нова председниковања, све што је далеко бива блиско и све што је блиско бива далеко, генерацијска разилажења и речи које једни у другима не препознајемо, Миливоје и Барјактаревић као спој између Данета и Цанета и Ђолета и Бориса са Даниелом и Драганом и Љубишом и Сашом, наново рођење није пад у живот, чајанке у Дому културе, годишње скупштине и јетко дружељубље, не пристаје а не одустаје, раскорак Дома и Друштва, Баја-Деса-Славко, Красићево деценијско преседниковање, Огњановићево токовање и Сашино настављање, песниковане испод храста и у порти, израстање КОП-а под Драинчевим раширеним шакама, рађање Ђурђевданског конкурса, Поетски оргазам и све што је врхунац младе поезије, Сретењски књижевни сусрети од сусретања књижевних друштава преко поезије српске дијаспоре до песничког маратона, стална певања и путовања од Костолца до Пирота али не и Врања, и узимања и давања и гостовања и прихватања, и све даљи глас и снажнија реч из Најбоље књиге топличког писца, и све више приче о Драинцу и све мање читања Драинца, и кроз стални проток времена и људи десетак песника и даље досађује причама и певањем свету, спремни на песничење са било ким на свету...

*Слојеви пејзажної призора обликују сцену. Кривудасти пути води ка одредишћу.
Облаци додирују површину океана.
Истраживање нової дана.*

Поезија

Мина Комадина

Презрење

Када ме сутра буду презрели
и одрекли се мене...
Процваће ми у крви олеандер бели.
Кроз влажно чело и очи снене,
провејаће једно лице и они дани оболели.
Дани прогорели.

Када се голим ребрима волело,
испоснички.
Када ме је кроз све погинуле вечности
само један тренутак болоо,
крвнички.

Преклали су ми сутрашњице
и данас по тим локвама газим.
Грехом, као зарђалом бритвом,
у овом калу снова испред касапнице.

Пријатељу

Наше је само оно што поклонимо друћима.

Пријатељу, теби је срж моја поверена:
Дадох ти је просто као што убоги пружају руке,
и не постидох се својих пролетерских гена.

Ми смо оплакивали страдање сиротиње пуке;
сродничком крвљу везала нам је имена.

Љубав смо без мере арчили по свету
и сву нежност крвнички излили наискап.
Па размрсканих чела, мамурни и врели
псовали Бога, људе и ову душу клету.

Ти знаш које ме пробделе ноћи пеку
и зашто ниједну јунску не преспавах зору.
Да ми се речи, као бајонети, у срце усеку.
Ја их ћутим, ал' тишина се осорно свети,
уткива и залази у сваку пору.

Ми смо у црвеном муљу бола зрели.
И не жалимо расипања,
ни то што смо гладни од чежње свели.
Кад из крвотока пролијемо и задњу милост,
бићемо осути, каљави, а чедно бели.

Пријатељу,
тек кад све дамо, бићемо цели.

(1)300 инокосних

Наше су главе коштани шлемови:
Непробојне за куршуме и вашу милостињу.

(1)300 јаука пева у челичној шкољци.

(1)300 поклича зацвили у једном ропцу.

И крв и земљу нагризају мољци.

У рову смо изгубили бога

и разапели ране

као победоносни стег.

А вама Тобожњи?
 Вама булевари глуме ровове.
 Не скрнавите нам псовке молитвама.
 Преорите и осмехе и чокоте и гробове.
 –Великом Утехом! Као чудовишним ралом.
 Опело и ловори – смешна поруга!
 (1)300 инокосних.
 (1)300 пркосних.
 У гњилом кланцу зре.
 Под мутним небом мре.
 Вама у част – и славу и смрт да презре!

На Врачару

Осећаш ли, роде, наше вере плам?
 Вековима гори; срца су нам огањ живи.
 На згаришту, где се пепô осу, поникô је храм.
 Од Јерусалима до Раса засјали врлетни масиви.
 Осећаш ли, роде, наше вере плам?

Чујеш ли, роде, наше молитве хук?
 Звона са Милешеве о вековечности поје,
 умилно и боно као жалосних славуја пук.
 Да на древно исходиште сете отачаство своје.
 Чујеш ли, роде, наше молитве хук?

Видиш ли, роде, на Врачару куполе плаве?
 Окриље нашег неба, завет и дуг.
 Из расејаних моштију проклијаће семе славе,
 а са овог хума сав ће нам свет бити видокруг.
 Видиш ли, роде, на Врачару куполе плаве?

Мартина Боговац

Рез

Пробуди ме незамислива хладноћа,
 нисам сигурна колико је сати.
 Често се изгубим у соби без светлости,
 у резу који ме дели од сна,
 или од јаве, не чујем звукове.

Придржавам се за плакар
 покушавајући да напипам прекидач.
 Имала сам благу дрхтавицу,
 она ме је пробудила.

Седам на столицу лагано разбуђена.
 На топлом сам.

Налет празнине изнова подиже
 ниво моје узнемирености.
 Осећам да сам истински повређена,
 али не умет све да сјединим у једно.

Умотавам једне у друге,
 опипљке непрестано сакупљам.
 Поглед ми је на одсјају уличне светиљке
 – убија таму.

„Прошла сам уз благи окрет,
 наставила да корачам.
 Престаћу да радим ствари
 због којих сам несрећна“.

Пејзажи

Лепше сам виђала пејзаже.
 Моји имају чудне боје,
 из којих пробија
 жега и нечујно нагриза,
 и мирис узврелог воћа
 који опија.

Руком по земљи прелазим,
 пропуштам је кроз прсте.

Ту се, макар симболично
 стварности приближим,
 дотакнем јој дно,
 толико да бих опстала.
 Утонем у земљане путеве,
 замагљене честицама стварности,
 и ходам, али све по сећању,
 сигурна да сам туда већ прошла.
 Не гледам више пејзаже,
 јер у даљини они су лепши,
 мојим погледом давно помиловани.

Туђ је нетакнут свет,
 пуштам га да остари.

Усмеравам мисли немо бројећи кораке,
 не смем поново да се изгубим.
 Избегавам да видим брезе,
 оне ми спуштају поглед
 а топле завесе.
 А земља?
 Земља је посута успоменама,
 оне су пролази.

Мигрена

Премештам осећања у мале
отворе моје подсвести.
Трудим се да отклоним откуцаје срца.

Као да призивам заборав,
а нисам сигурна шта је.

Потискујем сећања,
вешто се од њих удаљавам,
претварајући се да не постоје.
Одувек су била нејасна.

Остављам неповезане низове
затамњених делова.

Мигрена ми запара наум,
тупо, затим јаче.
Кроз слепоочнице ми се
пролива бол, који клизи ка врату,
потмуло подривајући моја стремљења.

Смета ми светлост.

Умирујем дисање, стишавам мисли
због исцрпљености која ми одузима
оштрину. Бол и даље пробија.
Спуштам ролетне,
остајем сама.

Поље зове

Пространи су пропланци,
ширине су несагледиве где си ти,
у далеком пределу мени непознатом.
Нисам тамо.
Сужавам трагове приспећа
великих простора.

Откопчавам дугме кошуље,
стиска ме непознаница.
Превидим светлוצаве празнине,
преводим их у ишчекивања,
постају орнаменти моје носталгије.

Мојим венама тече сок зове,
укуса меда.

Дели ме контраст који је непрекидно присутан,
несклад реалности и очекивања,
мојих жеља испуњених тобом
у међупростору.

Врата

Да ли су једна врата пакла,
или само једна тако називамо?
Претежно, назив је стран, коришћен често,
једноставан за психичка бојишта.

Дотичем црни песак пустиње Каракум.
Постепено се приближавам ватреном кратеру.

Саберем да при откривању нико није страдао
само је од последица неколицина замрла.
Окружена пешчаном пустињом,
имају амбијент јединствене појаве.

Створиће се и моја врата, само још нисам
сигурна како ћу их назвати.
Навикнем се на ватру, отвор у земљи
засут смртоносним гасом.

Заливам песак оним што имам.

Хоће ли врата бити само једна или ћу у њима
запалити сав познат, и непознат гас,
складиштен годинама, под снажним
експлозијама.

Само да се песак не слије прерано.

Павле Зељић

Помаљање искре

Гаврилу Принципу

реч којом свет изговара
чин је стварања себе, дело које
у милосну мрежу нужности
сплиће га, те мора: у пламен,
који је и ледена пучина у исти мах,
непојмљиво, али корачајући,
апсолутни дух метаболише све, дело
које загонетна сфинга погледом
не мами, ни гласом, иако куша,
док свет кроз његову свест искушава
господар који то више није, он,
свест света ког још није,
кроз мрак садашњице
загонетку себе разрешава.

Nox Microcosmica

још једна ноћ. у бдењу,
као лутајуће страшило бди
пред класјем својим,
од ноћних птица. на прозор стане:
нека се светла упале,
нека угасе, као да реагују,
у чуђењу, у збегу.

топла је ноћ: отвори
 прозор крова, звезде тамо,
 путујуће циклусима својим
 миленијумским, ако не
 просторима, његовим онда
 неосетним ширењем
 незнано у шта: ипак,
 не посустајући.

раскрили прозор крова
 простора лобање
 ка надпростору света:
 светла не трепере,
 нису у згаснућу,
 али оно пред њима,
 што их нечујно вуче,
 у том храму сени, ту,
 ту сан пребива ти.

Појава и искуство дана

Поветарац као ведро да небо
 Као ведри да образ стене као обронак да лапће
 Језиком што бриди по кожи света, у игри
 Милионима векова трајућој. Ветар се пружа,
 Не гнуша се, свеједнако све једнако ствари љуби,
 Не опажајући, само трошећи,
 И волећи, сетно неосетно. У овом стању

Бивства свега у свему, сталном стању,
 Сталном постајању, у неопажљивој
 Повезаности свих ствари, у метаболизму општег тела,
 Схвати се да зимоведрост преурањена није
 Презимели тек у снегу траг, прст топлине
 у додиру задоцнео, већ још неосећени,
 Још неискушени простор оспољавања којим
 Време у простору учврстиће се.
 Ту где настаје ти постојање, постанак постајања,
 Ту где опажаш први пут, где волиш, не као ветар,
 Него као месо, као место, чедно ту
 Ступи, сетно, неосетно.

Oedipus Aegyptiacus

Ернсту Блоху

страхобна и дивна
 египатска стрмина
 гранита твог лика,

где је живота
 наредног ради васељена
 похрањена, хијероглифско
 око проговара
 о виђеном свему -

од јабуке ока,
 до јабуке образа,
 до вајане браде
 пирамиде основа.

на тој, вечно бледа,
хладно млада,
пустој алегорији сенки,
зидати наду, векове и свет.

Wunderkammer

комора чуда је чудилиште из ког
нова историја света искри, искрадајући се:
меланхолично мислилиште тавно,
настамба човека који жалује
унапред лета прошедша
оловну крв своје уснулости, желећи —
железну сненост своје крви —
из себе скорелу источити

време је прошло за макабристички
декабра декор:
исходимо у пролеће
из сатурнове
морбидне орбите

из - ствари, мемљивих, прашних,
мада опипљивих, лажних -
коморе као клоаке
љуске у којој чује се лажна
и ситна бура крви:
мирисним месом сменити
ритуал преданости за делатну љубав дати

Каменити образ, одраз

на ветру камен - иронични му поглед
 милионима година преображаја у ћутњи
 у неосетни је, трајни, несклад доведен.
 аноргански, паралисани уд света,
 све је са себе одбацио: тек кад
 оклоп му у прах се гдегде смрви,
 кутак упражњени настањив је.
 као апогеј тела од праха земаљског,
 као сама сен другог, тамног сунца, он,
 витез геолошки, стражар еона,
 старији од кости, вечно младе,
 што на њему траг некад ткива остави,
 заправомерношћу пустиг физиса векује.
 а човек човечност своју спознаје
 у њему не спознав за себе
 кристални скелет трајни, већ доводећи
 сеновито бивствујуће до наговештаја
 игривог ткива, предајући себе
 подложнијој стени, у опиту,
 непрестано неуморном, света,
 сеновитог, стеновитог дома
 што се завичајем чини.

Горан Минић

Лептир са Росуља

Понекад
Кад немам мира
Брус ме прима у свој сан

Отварам прозор
Да уђе небо
Тишина се губи
У галами

Очи поспане
Улица отвара осмехом
Док се јутро
Прикрада нечујно

Лептир са Росуља
Хвата отворени цвет
Са ветром се жури
Прашњавим сокаком

Ти и ја
Две реке живота
Брус сакупља комадиће
Разбијеног огледала
И пушта да верујем у снове.

Тише од тишине

Усних сан
На лептировим крилима
Летим

Песник
у кутку кафане
ћути

лет је мехур
од сапунице

у задимљеном углу
расуле се
мисли

у вину
тише од тишине
мирује сан

Грех

Ђаволски пламен
И грех

Ко младо жито
Заљуљано поветарцем

Гледам
Ноћ је раскопчава

Расути цветови
Миришу опојно

Зора намигује
Превареној ноћи

Док испијамо
Сокове нашег греха

Тишина

Тишина
Шапатом се
Довикују ветрови

На гробљима
Запаљене свеће
Догоревају

Између гробова
Корачају сенке
Далеке

Гости се дочекују
Незвани
Цигарета се гаси

Шпат је
Све тиши
Са погледом ка сунцу
Успаваном
Однекуд
Зачуше се звона.

Опијеност

Соба ти је далеко од улице,
не видим када се свалачиш и лежеш.
Али, кад угасиш светло
гасим и ја своје,
да ти будем ближи.

Да није тебе

Сенка сам био,
а ти сан што ми облик даде.
и ствар сам био којој нађе сврху.

Да те није
иструнуо бих у нечијој равнодушности,
и не бих знао да јесам
—да у теби нисам оставио траг.

Безизлаз

Ја сам мрак
којег је појело сунце,
да твојим очима
утка загонетност.

А ти не знаш
да сам у теби,
јер си ме прогнала
у царство сенки
својим сјајем.

*Знакови поред пута причају о реалности.
Страх од јажења усева ујозорава.*

Проза

Миодраг Стошић

Најбољи пријатељ

У ваздуху на Врачару тих дана, водио се светски рат. Не знам више који тачно по реду. Забројао сам се. Ратови су се у данашње време опасно одомаћили. Сви су некако, светски – а наши!

Сећам се само мириса напупелих, прегојених липа, који се хватао у грчко-римски клинч са јефтином аромом бакљи новопечених београдских матураната. Искакали су са свих страна. Ишарани хемијским оловкама по телу, као бугарски клонови Матеје Кежмана. Њихове изгужване мајице мирисале су на јефтину штампу и воду. Није узалуд тог касног пролећа омиљени сексуални поклич гласио: „Улетео бих у тебе као матурант у фонтану!“

Осећао се и прстухват асепсола за дезинфекцију, који је лагано уступао место домаћим-индустријским ракијама, на карираним столњацима последњих правих кафана. Разлике није било.

Краљица Корона полако се повлачила из наших живота. Победили смо је! Или смо само одлучили да је игноришемо. Свеједно. Ништа ново за нас, људе. *Ако не можеш да ја победиш – прави се да не постоји!*

У сваком случају, живот се полако враћао у ненормалу. Маске су носиле још само жене које немају пара за кармин који је те сезоне у тренду и мушкарци који су се некако сродили са тим да не перу зубе. И наравно они – чланови Кризног штаба. Да их нико на улици не препозна.

Пензионери су бојажљиво измилели из својих станова, срећни што више не морају да излазе у интермецу карантина, од 4 до 6 ујутру. Потопљени у асепсол од главе до пете и обучени у стару одећу своје деце, чинили су да град у врисак зоре недељама изгледа као финално вече „Зајечарске гитаријаде“.

Фризери, савремени „Отписани“, могли су да престану са својим илегалним шишањима по кућама. Кризни штаб је оценио да је њихов посао поново безбедан. Или су можда само израчунали да је проценат људи који умре од короне ипак мањи од броја оних који се самоубију током покушаја самошишања.

Код једног таквог фризера пошао сам тога дана и ја.

Како постајемо већи, наши прозори у свет постају све мањи. Некада су наши часни горштакци, по првом силаску са планине у варош, скидали капу и као у цркву, улазили у биоскоп. Касније се платно, површине кинеске гарсоњере на Новом Београду, смањило на димензије црно-белог телевизора. Они који никада нису ушли у позориште гледали су „Позориште у кући“. А када је телевизор постао неваљао, побегао у свет и отргао се од бакине кухиње, смршао је толико да су му се слепили кичма и пупак.

У доба короне, пластична плочица, не већа од паковања чоколаде од 100 грама, које заправо има 70 грама, постала је наш најбољи пријатељ. Наш једини прозор у свет. Добро, не баш прозор. Више кључаоница. Или прецизније, мишја рупа.

Своје андроид-телефоне смо дезинфиковали асепсолом чешће него дланове. Унели смо у њих толико лошег алкохола да се сва музика у њиховим плејерима претворила у песме Синана Сакића.

Тренутак пред седање у фризерску столицу решио сам да проверим свој Фејсбук профил. Током шишања биће ми ван домета. Знао сам да ће ми фризер опет ставити тешки, црвени прекривач од браде до пете, са којим ћу изгледати као римски Папа који има затвор али не сме то ником да каже.

У инбоксу ме је сачекала необична порука. Приметио сам да је моја пријатељица Јелисавета написала нешто и истовремено га послала огромном броју људи. То ме је збунило. Био је то манир неких давнијих времена кад су се људи заправо окупљали на поетским вечерима, јануарским чајанкама или просто препричавали филм који није могао да се нађе само делић секунде након премијере у Холи-

вуду. Ко је данас толико луд да друштвене мреже користи за дружење? Ах, то је тако *йассе*...

„Драги пријатељи“ – писала је Јелисавета – „пишем вам јер сте сви пријатељи Горана Стојановића. Јуче поподне сам четовала са њим и после 19:15 је престао да ми одговара. Знам поуздано да је срчани болесник. Чак смо и јуче причали о томе. Написао ми је како није купио нитроглицерин јер су цигарете поскупеле а не може и јаре и паре.

Знам да је то тај његов, црнотуморни стил изражавања али ја се бринем. Звала сам га данас читав дан, све сам покушала али он се не јавља. Ја сам нажалост, тренутно у бањи. Врањској. Сломил сам ногу пре месец дана. Да ли можда неко од вас може да оде до његовог стана, да провери? Послала бих адресу...”

Порука ме је врло забринула. Зато сам одмах искључио телефон. Да сам га оставио на вибрацији, фризер би помислио да сам добио Паркинсонову болест. Ништа људе толико не инспирише на дописивање као туђи животни проблеми. Знао сам да ћу до краја шишања моћи у инбоксу да сазнам од чега је тачно Горан болестан, где је то купио, као и то да је здрав ко дрен и да је побегао са продавачицом из киоска, уз могућност да су га отели ванземаљци који су и донели овај ковид! О нама данас сви знају све! А највише они који нас не познају уопште.

Ипак, погрешио сам. Након што сам добио „пост-коронушу“, што је иначе била било која фризура која није настала као резултат карантинског самоишшања, погледао сам у инбокс и видео да је празан! Јелисаветин инбокс доживео је колективно *синовање* али ниједан једини одговор. Типично.

Иако тих дана нисам изгледао као посебно добро парче, савест је почела да ме грицка. Горана Стојановића нисам и јесам познавао. Радило се о старом господину, какви се данас још само виђају у оним анемичним, домаћим филмовима са очајним филтерима. Носио је црну ролку која је била више од одеће. Симбол париске бојне и панцир од кича. Говорио је седам језика али последњих деценија није имао саговорнике ни за један. Тако да је боље рећи да је ћутао на седам језика.

Не, нисам толико духовит. Прилажем биографију састављену од реченица којима се је сам Горан представљао на поетским вечерима *Коларца* које сам ја повремено водио. Ја сам био водитељ а он

учесник. И то је било све. Можда смо за тих неколико година разменили неколико учтивих поштапалица, што нас никако не чини друговима. Осим можда брачним друговима, три године после венчања.

Све у свему, Горан Стојановић није био мој пријатељ. А камоли најбољи пријатељ. Могао је да прође само као *Фејсбук пријатељ*, а свако нормалан зна да је то увреда за пријатељство. Ипак, скриншот празног инбокса сломио ми је место где је некада било срце.

Да ме не схватите погрешно, смрт ме одавно више не погађа. Депресија? Мизантропија? Сачувај Боже! Ја сам заправо *Радикални хришћанин*. Верујем у загробни живот више него у живот на земљи. Тако да сваку смрт сматрам спасењем. Или барем селидбом у стан са бољим вај-фајем.

„Али...“ – запитао сам се – „шта ако није умро, већ је само сломио ногу?“ То је већ нешто где не бих смео да ризикујем. Зато сам позвао Јелисавету и узео Горанову адресу.

Горанов стан се налазио на једнакој удаљености од „Мекдоналдса“ и Клиничког центра. То је било јако паметно. Да је среће, поред сваког ресторана брзе хране требало би да буде изграђен један клинички центар. Минимум!

У шпаркаси живота господин Стојановић је био римски новчић. Био је врста која изумире. „Стари Београђанин“. *Рођен и одрастао у центру Београда, где и данас живи...* Постоји ли досаднији начин да се почне а и заврши нечија биографија? Где су бре, преци са обода Ртња? Или Белоруси који су одбегли од Стаљиновог гулага, доспели на Теразије у вртлогу револуције и посадили ту своје семе? Или бар неки голобради партизан, штребер СКОЈ-а, који је 1945. године дојахао да ослободи престони град и више се никад није вратио у завичај. Из предострожности, наравно, да се Немци не врате.

Рођеним Београђанима је као једини преостали начин да свој живот учине романескнијим остајало то да према дођошима гаје аристократски презир и броје своја београдска колена и потколенице.

Горан то никада није радио, јер му је за ту пасију фалила једна ситница. Да буде идиот.

У кастингу нашег социјалистичког филма имао је профил који се није допадао ниједном редитељу. Преслаб за друга Сава из јуначког града Руда, а прејак за предратног буржуја Хаци-Здравковића са Чубуре.

Зато је за своје двориште изабрао космос. Још много пре Нила Армстронга шетао је по Месецу и тетовирао прашином своје прве шимике, два броја веће, купљене код чика Васиља у Кондиној број 5. Писао је о ванземаљцима, интергалактичким бићима, љубичастим трговцима са измишљених астероида... О житељима света иза звезданих пукотина у шерпи ноћног неба, који су поседовали нешто што је Земљанима све више фалило. Интелигенцију.

Казаћу му да сам дошао да потражим његову прву књигу које одавно нема по књижарама – то је био мој план када ми отвори врата стана. Било ми је сувише тужно и непријатно да му откривам да сам део једночлане спасилачке експедиције. Кирк и Спок су увек ишли у пару.

Ипак, иза његових тешких врата, боје јефтиних канцеларијских ципела из ере Брежњева, није се чуо откуцај корака. Чак ни након што сам са злостављања звона прешао на старо, добро ударање песницом. Од уштогљеног државног службеника са војним позивом до дивљака са Барбадоса - кратак је пут.

Неколико пута сам нервозно вукао кваку и схватио да са корона-маском црног дезена на лицу, изгледам као класични обијач из нискобуџетних италијанских хорора Дарија Арђента. Да предупредим комшије у звању полиције, зазвонио сам код њих.

Након шкљоцања неколико брава, иза тананог ланца старинске резе, помолило се лице које је у оскудном мраку ходника могло да има и 15 и 50 година.

„Не, нисам видела комшију Стојановића“ – рекла је, обазриво гледајући иза мене. Не кривим је. Тих дана је кружила анегдота о неком плачкашу банке у Калифорнији који је упао у сред бела дана са маском на лицу. Жена на шалтеру је вриснула питавши: „Корона?!“

„Ма не бре. Плачка!“ – одговорио је посетилац, након чега је службеница обрисала зној са чела и смирено рекла: „Уф, добро је! Уплаши ме, човече!“

Боже драги... Од свих комшија овога света ја сам налетео баш на осмо светско чудо! На ову која о свом комшији не зна ама баш ништа! – мислио сам, док сам је слушао како се информација о Горану

присећа као да је у сред квиза на националном сервису пред два милиона људи, док Јован Мемедовић покушава да је наведе на танак лед.

„Он је... Мислим, он није ту... Мада, можда и јесте. Знате, он је јако стар човек. Излази веома ретко. Или излази кад ја не излазим... Мада и ја ретко излазим... Ја живим овде десет година и за све то време видела сам га можда свега 15 пута, у врх главе...”

„Да ли сте га можда срели од јуче? Или бар чули нешто из стана?” – помагао сам јој, нудећи јој „Помоћ пријатеља”.

„Нисам... Али знате шта, има он некада обичај да рано изјутра оде до викендице... Мислим да му је негде ван града лоцирана... У Гроцкој... Или Земун пољу... Тако негде... Неки пичков... Мислим, вероватно знате, ако сте му пријатељ?”

„Нисам му пријатељ. То јест, не баш прави... Небитно, да вам не објашњавам сад. Потрајаће.”

„Имам ја времена...”

„Ја немам. Свакако ми је стало да сазнам како је и шта је са њим. Оставићу вам свој број телефона” – рекао сам јој, на шта је рефлексно погледала дијагонално и загладила своју косу, скупљену као кад се цеди веш.

„У реду. Чим се господин Горан појави, позваћу вас! Да не бринете... Позваћу вас и ако се не буде појавио! Да вам кажем да се није појавио... Да...”

„Разумем. Да бих се забринуо. Хвала вам много. Надам се да ћете ми јавити добре вести што пре!”

Изашао сам из старе зграде низ степенице, решен да не ризикујем опет у лифту у којем се вероватно својевремено мајор Кригер скривао од потере. Гвоздена врата зграде отварала су се толико тешко да сам помислио да је Горан коначно одустао од тог свакодневног бодибилдинга и кидања лигамената зглоба и купио стан у „Београду на води” где у своје предсобље вероватно доспеваш телепортацијом.

Мирис префињене старачке мемле убрзо је потиснула суптилна липа са угла улице. Предао сам јој своја плућа као добровољни дозор, решио да вечерам нешто лагано и заспим сном праведника.

Зашто да не?! Урадио сам све што сам могао! Добро, можда не баш све али више од свих других из оне Фејсбук групе! А то се данас рачуна као „све”! Молим лепо!

Превод

Превео и приредио:

Александар Чотрић

Кнедла у грлу

Афоризми чешких аутора

ОТО ФРАНТИШЕК БАБЛЕР (1901–1984),
чешки песник, преводилац и универзитетски професор.

Ако могу престати да будем твој пријатељ,
онда то никад нисам ни био.

Повлачење не значи бежање.

Не хвалите се превише што стојите усправно –
и сви празни класови стоје усправно.

Историју је много пријатније студирати него проживети.

Не трудите се да остварите све своје жеље –
постаће неиспуњене наде.

Разговор је гласно размишљање, а мишљење је најтиши говор.

Поштујте реч! Била је на почетку.

Сваком разочарању претходило је прецењивање.

Чак и лажов понекад каже истину –
деси се да противречи самоме себи.

Ко себе не криви за своје пропусте,
као да на суду тужи непознатог починиоца.

Љубав на први поглед? Радије бих да искусим љубав на прву реч.

О чему не можете да говорите боље је да ћутите.

Афоризам је непрестани осмех на уснама мудрости.

Најгора врста глупости јесте чврсто уверење да си много паметан.

Морате ли прво повредити некога
да бисте могли да имате саосећање?

Што више питања поставите себи,
то ћете мање морати да их постављате другима.

Коју потребу најтеже осећамо? Бити потребан.

Богатство је једина заиста релативна ствар овога света:
најбогатији је онај који има најмање захтева и потреба.

Кавез не тражи птицу. Птица не тражи кавез.
Откуд толико птица у кавезима?

Спојте полуистину с полуистином и добићете комплетну лаж.

ФРАНТИШЕК ВИМАЗАЛ (1841–1917),
чешки афористичар, филолог и преводилац.

Комплетне будале нису толико опасне као половичне.

Најгоре што о неком човеку можеш рећи јесте истина.

Слобода говора у парламенту
даје право говорницима да се бламирају како желе.

Обични људи живе до смрти, а изузетни тек после смрти.

Штета је што се о књигама пишу критике кад је већ касно.

Многи су велики само зато што око себе знају да окупе мале људе.

Постоје ствари које морамо видети да бисмо веровали у њих и ствари у које морамо веровати да бисмо их видели.

Било би много мање зла на свету да се не чини у име добра.

Будала постаје опасна тек кад почне да мисли.

Убиство уноси у новине дах живота.

Само једна љубав је трајна: несрећна.

Ако вас уједе комарац, можете га убити.

Ако вас слон нагази, не заборавите да му се извините.

Многи обећавају оно што други морају да ураде.

Млади људи не знају колико тек старији не знају.

Ретко кад видимо озбиљнија лица него кад људи читају меније.

Људи ће вам лакше опростити ако их преварите него ако им кажете истину.

Да је Бог формирао комисију за стварање света, света никада не би било.

Лаж је опаснија што је вероватнија.

До сиромаштва долазимо сопственим грешкама, до иметка долазимо грешкама других.

Колико глупости човек мора да учини да га не би сматрали будалом?

ЛИРЖИ ЖАЧЕК (1945),

чешки писац, преводацац и инжењер.

Поузданије од филозофских списа
о свом добу сведоче анонимна писма.

Некад смо имали времена за читање књига.
Данас читамо само приказе да бисмо знали
које бисмо дивне књиге читали кад бисмо имали времена.

Пут ка слободи не показује се палицом.

Мазохисти уз мало напорног рада могу постати мученици.

Обично се неко мора изгубити да би открио непознату земљу.

Где је оптимизам обавезан, хитно су потребни песимисти.

Од свих лажова најтеже подносимо оне који су у праву.

Разлика између мишљења и јавног мњења
отприлике је иста као разлика између куће и јавне куће.

Све док се због клевете позивало на двобој,
критичари су с много више поштовања писали о писцима.

Писац садиста пише да би злостављао читаоца,
а мазохиста да би њега злостављали критичари.

Историја су догађаји који су се догодили сасвим друкчије,
описани од историчара што тамо нису били
и намењени за наук људима који из њих ништа неће научити.

Љубав је вожња низбрдо без кочница.
Брак је вожња узбрдо с притиснутим кочницама.

Нема напретка!

Руља која је у средњем веку уживала у јавном погубљењу
сада се наслађује телевизијским вестима.

Истина је као алкохол: многи је подносе само разређену.

Свака гомила људи умишља да је народ.

Директор луднице мора бити у стању
да убеди пацијенте да је лудница напољу.

Да жене не желе толико срећу,
не би било толико несрећних мушкараца.

Свака жена има слабост према будали
јер мисли да је изгубио памет због љубави према њој.

Штета је што историју тако често пишу мајстори хорора.

Болесно време не препознаје се по броју болница, већ – тамница.

ФРАНЦ КАФКА (1883–1924),
чешки романиста, приповедач и афористичар.

Књига мора бити секира за смрзнуто море у нама.

Стазе настају ходањем.

Страсним веровањем у нешто што не постоји, ми то стварамо.
Не постоји само оно што се недовољно жели.

У човековој борби против света клади се на свет.

Почните оним што је исправно, а не оним што је прихватљиво.

Веровати у прогрес не значи да га је икад било.

Најбоље што човек може да учини с домовином
јесте да је се одрекне.

Не губите време тражећи препреке: можда и не постоје.

Перо није оруђе већ орган писца.

Пут од главе до пера много је дужи и тежи него пут од главе до језика.

Кроз рај порока долазиш у пакао врлина.

Шта имам заједничко с Јеврејима?
Једва имам ишта заједничко са собом.

Пошто није могло бити горе, постало је боље.

Људи који немају чиме да се хвале, хвале се својом несрећом.

Никада не очајавај, чак ни због чињенице да не очајаваш.

Кад је човек сам, увек је у лошем друштву.

Често је сигурније бити у оковима него на слободи.

Чудио се колико брзо напредује ка вечности;
није приметио да је трчао низбрдо.

Једини начин да најмање лажемо јесте да најмање лажемо,
а не да користимо најмање прилика за лагање.

Дружење с људима доводи до посматрања самога себе.

ГАБРИЈЕЛ ЛАУБ (1928–1998),
чешко-немачки афористичар и есејиста.

Свака власт извире из народа. И никад му се више не враћа.

Где вође увек говоре у име народа, народ мора да ћути.

Друштво је измислило три начина држања људи у ропству:
насиље, новац и слободу.

Да су тирани паметни, дозволили би слободу мишљења.
Ретки поданици би се тим правом користили.

Сваки војник треба да у ранцу носи маршалску палицу.
Али тешко њему ако је тамо нађе водник!

Није чудо што у тоталитарним земљама има мање криминалаца –
тамо је и злочин у рукама државе.

У тоталитарном режиму идиоти долазе на власт путем силе и интриге,
а у демократији путем слободних избора.

Не учите децу да признају грешке!

Ускрађујете им могућност да се баве политиком.

Истина побеђује, јер оно што победи увек је истина.

Будала – идиот који није направио каријеру.

Лекари су тек сада утврдили
да је човек мртав кад мозак престане да му ради.
Сатиричари то одувек знају.

Никада не прибегавајте насиљу, осим ако нисте јачи.

Сликари Икс слика као Бог – пејзажи су му генијални, а људи никакви.

Писац Н. Н. никад неће направити каријеру.
Његове књиге су безнадежно добре.

Сатира преувеличава,

не види да су људи много мањи него што изгледају.

Ја сам врло важна особа: за себе.

Не завидите писцима о којима се пише боље него што они сами пишу.

Слободан човек је онај ко је најмање свестан своје неслободе.

Не постоје несрећни бракови. У противном, постојали би и срећни.

Треба законом предвидети да и ожењени људи имају право на љубав.

ЗДЕЊКА ОРТОВА (1961),
чешка списатељица, библиотекарка и новинарка.

Увек уздигнуте главе иде само човек коме је свеједно по чему гази.

Најгори мамурлук погађа политичара
који се толико дуго опијао влашћу да је изазвао отрежњење народа.

Не наговарајте технократе да читају.
Нобелову награду за књижевност доделиће ауторима упутства за употребу.

Успех минијатуристe: и у колибри издању пласирао велику глупост.

Боље је чезнути за немогућим него се разочарати оствареним сновима.

Нико није толико паметан да не може да буде будала поред неког другог.

Истински неповерљива особа неким људима не верује зато
што их не познаје, а другима зато што их познаје.

Ни десет пријатеља не зближи људе као један заједнички непријатељ.

Добра роба и лоши људи хвале се сами.

Није одлучујуће где вас људи шаљу већ где на крају сами завршите.

Мудрост векова је немоћна против глупости садашњице.

Афористичар почетник цитира класике, као зрео писац објављује своје, а опрости се од писања кад почне да цитира себе.

Истина је као стриптизета – што је више откривамо, више плаћамо.

Човек који иза нечега стоји стално за нечим иде.

То се зове лоша срећа –
зграбите прилику за длаку, а потом увидите да је то перика.

Ако жена жели да победи мушкарца својом интелигенцијом,
претвара се да је нема.

Имао је велику срећу са женама. Ниједна није хтела да се уда за њега.

Моћ неспособних никада не сме бити велика као способност моћника.

Жене највише занима о чему мушкарци причају,
а мушкарце више копка о чему жене ћуте.

Имати лепу жену исто је као и имати факултетску диплому.
Можеш да се хвалиш њима,
али мораћеш целог живота да доказујеш да их заслужујеш.

ПАТРИЦИЈА ХОЛЕЧКОВА (1950),
чешка књижевница.

Постоје две врсте писаца: једни немају шта да кажу,
други немају коме.

Жалбе на судбину треба слати на своју адресу.

Све више људи има све мање, да би што мање људи имало што више.

Добар аутор има много идеја, добра идеја има много аутора.

Наше лоше особине служе нама, а добре – другима.

Храбар је ко може да ћути док други говоре
и да говори кад други ћуте.

Више волим живе мисли мртвих него мртве мисли живих.

Брак може од две различите среће да створи заједничку несрећу.

Они који размисле пре но што нешто кажу, обично не добију реч.

Оне које оставимо иза себе имаћемо против себе.

Често је разлог за песимизам оптимизам других.

Неке љубави се завршавају браком, а неке завршава брак.

Истина боли чак и ако не наноси никакву штету;
лажи наносе штету чак и ако не боле.

Филозоф верује да истина не постоји, политичар – да није потребна.

Празна шака лако се претвори у песницу.

Није добро ако је једини аргумент већине – већина.

Колико је мудрих мисли остало незапажено
само зато што су их изговорили идиоти!

Идеали нам помажу да пронађемо циљ у животу
и спречавају нас да га остваримо.

Само они који мисле на будућност стварају историју.

Афоризам је смешна мисао, али само док је не разумемо.

КАРЕЛ ЧАПЕК (1890–1938),
чешки писац и новинар.

Саопштење: „Становници су истребљени и град спаљен,
уз поштовање потпуног реда и дисциплине.”

Хвала богу, склопили смо уговор,
сада треба да се договоримо како да га кршимо.

Постоје две врсте државне користи: оно што је корисно за нашу државу
и оно што је штетно за друге државе.

Замислите каква би тишина настала
кад би људи говорили само оно што знају!

Неуспех: употребити прилику. Успех: злоупотребити прилику.

Неутралност? То је зарађивање на рату који воде други.

О вољи народа обично говоре они који му наређују.

Уговори постоје зато да их слабији извршавају.

Човек који се плаши да буде смешан никада не може бити весео.

Први захтев друштвеног образовања је
да научиш да прикријеш своју глупост.

Хумор је најдемократскији облик људског живота.

Не причајмо да треба милосрдно помагати сиромашне;
треба сиромаштво немилосрдно уклонити.

Мало шта је боље организовано од такозване спонтане побуне.

Сматрамо да је добра она дефиниција која апсолутно тачно и складно
ништа не објашњава.

Када животиње туку, њихове очи добијају људски израз.
Колико је човек морао да испашта пре но што је постао човек?!

Националиста:

„Ђаво нек носи народ! Нама је важан само његов понос.”

Није ли понижавајуће за човека да игра улогу човека!?

Тиранин филозофима:

„Ја ћу доносити одлуке, а ви ћете за њих тражити оправдања.”

Доказ да стварно не желимо рат: ратујемо без објаве рата.

Међународни споразум... Да, наравно, али с ким ми ратујемо –
то је наша унутрашња ствар!

Овде је небо моје

Славимир Демировић Славко

О Галешу

Дах у кристалу и мермеру

Замислите врелину...
 хиљаду степени и много, много више.
 Вулкан... и гротло... и усијана лава.
 Тамо где се стене и песак
 претварају у светлост...а човек,
 укроти лаву, зароби ваздух и време,
 и настану уметничка дела.
 Тамо... руке не држе
 само растопљено стакло,
 оне држе душу и тело.
 Покретом магије, дахом једним,
 настаје птица ухваћена у лету,
 коњ у дивљем скоку,
 лав који у хладовини крошње дрвета спава...
 Не... није то обично стакло,
 већ кристални одсјај сунца
 што у стаклу прозиран је и сјајан,
 у покрету заустављен талас океана.

Замислите прсте...
 који у глини милују лик Боже Илића и Драинца,
 и лик постаје вечан у камену и бронзи.
 Или мач Јустиције
 који је изникао из руку Драгана.
 Замислите човека...

Који у потпуној тишини обликује простор
и попуњава празнину... и видимо, чега нема.

Замислите Прокупље и Топлицу на југу,
галерију која ћути и пржи...
и уметника који сеје име свог завичаја
и слави то име широм света делима својим,
делима која дођу у трептају,
а остају за вечност целу...

Замислите...

12.05.2026. У Прокупљу поводом изложбе скулптура академског вајара Драгана Дробњака

Драган Огњановић

Пут

Ја сигуран сам само
Да не знам куда иде све,
И моје речи, да ли ишта значе?

Изгледа да нема разлога
Да мислим о томе
Који је сутра дан,
Да размишљам ко је с ким
А ко је опет сам.

Ја сигуран сам само
Да не знам да ли Он види
Било ишта, било све.
Да ли ће сутра да сване
Или биће дуги мрак
Без наде и среће...
Можда само упаљене свеће
И мирис јак
Пробају да угасе мрак.

Изгледа да нема разлога
Да тражим разлог да те задржим.
Путуј, о путуј куда желиш и куда смеш!
Ја остајем овде
И гледам звезде док сјаје,
Само ту је излаз, ту је пут.
Да ли бео или црни дан је
Небо сваког узима под скут.

Кога да питам

Желим да знам кога да питам –
 Ко сам, шта сам и одакле сам?
 Зашто крварим и цурим као напукла цев
 Зашто нисам као стена тврд,
 Зашто и за који грех сам крив?

Желим да знам кога да питам –
 Зашто моја срећа као пена је
 Нема је док не дође бура
 И таласи се не поломе
 А онда у трену нестане?

Желим да знам кога да питам –
 Ко је одбројао моје дане,
 Ко је мој окрену пешчани сат
 И зашто зрно по зрно,
 Гута ме празнина и мрак?

Печалбарева

И где сада?
 И како отићи када још ниси ни стигао?!
 Твоја стопала исписују изохипсе бола,
 Од града до града,
 Од мотела до хотела.

Твоја торба звони као сва звона катедрале,
 Са мистријом, кесером, виском и метром –
 Да измериш дужину одсутности од куће.

Док пењеш се у небо
 Ступеницама које то нису
 Окачен сајлом за ваздушно сидриште
 Ти си све оно што ниси желео да будеш
 Слободан а везан
 Лебдиш а не летиш
 Само чекаш последњи спрат
 Ако у међувремену не сломиш врат.

А онда опет даље
 Твоја стопала исписују изохипсе бола
 И никада ти неће израсти крила
 Да се винеш у висине у сјај.

Трагикомедија

Претичем колоне шлепера.
 Нога на папучици гаса
 Иза мене остају нафта, бетонски стубови,
 Џакови кафе, виршле и саламе,
 Млеко и свакидашња роба
 Која иде са севера на југ
 Са југа на север.

Лав под хаубом лагано режи,
 У ретровизору остају возила и предели,
 А испред је змија пута
 И моји град и кућа
 Који ме чекају.

Јурњава на точковима је дечија игра
 Према животу,
 Тој најопаснијој жонглерској комедији
 Која се увек завршава трагично.

*Црвенило меша уоквирене боје.
Прозирношћ цвећова пише причу о ђућољцима.
Злаћни сат мирише на булке.*

Коџ

Милена Перић

Сећање

Немој да бринеш
Нисам те се сетила
Ни јуче
Ни данас

И нећу те се сећати
Све док ови комади који су некад чинили срце
Не престану да куцају

Нећу те се сећати
Када будем смрзнута стајала пред вратима
И чекала неког ко никада неће доћи

Нећу те се сећати
Када мирис јоргована улети кроз мој прозор
Ни кад смело потрчим за њим

Нећу те се сећати
Када се угаси последње светло над капијом
И кад ми прве капи кише падну на чело

Немој да бринеш
Нећу те се сетити
Ни сутра
Ни било који други дан

Самоћа

Данас сам сушила косу на сунцу
 А оно је изненада почело да пече
 Она једна клупа у Студењаку постајала је све већа
 Свет се за мене проширио
 А ја сам остала тако мала
 Гола, боса, без крова, без сунцобрана
 Окупана страхом који ми не дозвољава да се померим
 Са оне једне клупе у Студењаку

Пролетерка

Ове испуцале руке пуне жуљева нису за пољубац.
 Искрзан црвени лак на њима подсећа на трагове крви,
 Заостале од неке борбе које се више не сећам.

Ово суво непце није за вино нити за колаче.
 Оно једино осећа горчину пелина и гребање сувог хлеба.
 Да, лакше прогуташ кад има масти.
 Али добро је и овако.
 Кад непце боли мање причаш, урлаш и кукаш.

Ова изгорела плућа нису за уздахе.
 Она су за јауке
 И цигаре, смотане од лошег дувана са пијаце,
 Које не могу стати у муштиклу.
 Прсти су ми пожутели од њега.

Овај отупели ум није за уметност.
Он је разапет између данас и сутра.
Подељен на сате и минуте,
На смене.

Ова звезда у мом оку није симбол јутра, наде и слободе,
Како би то они романтичари то рекли.
Ових пет оштрица заривају се полако у моје руке, желудац, грло, очи
и главу.

Предсказање

Створена сам за велике ствари
Да учим и да знам
Да олакшам живот људима
Да учиним свет бољим
Да подигнем револуцију
Да покренем свет
Да покренем разум
И раширим његов глас свуд
Бићу професор
Студенти ће ме волети
Учинићу чудо за Универзитет
Оставићу иза себе барем петоро људи
Који ће верно и још успешније
Наставити оно што сам ја почела
Можда ћу имати једног усвојеног сина
Са неким Енглезом
Који ће ме напустити
Када схвати да нисмо усвојили здраво дете
А и дете ће умрети младо

Имаћу успешан али трагичан живот
 Који ћу завршити у педесетој
 Од неке болести
 Како глупа смрт
 Мада све смрти су глупе
 Биће то огромна и прелепа сахрана
 И ја ћу бити довољно леп леш за ту прилику
 Мало оронуо али леп
 Моја сестра ће написати књигу
 О мом успешном и трагичном животу

Нисам створена ни за шта
 Сем да учим а да не знам ништа
 Да стварам пометњу у туђим животима
 А и они у мом
 Да кукам како је свет срање
 И да се кријем од њега
 У својој бедној рупи
 У којој нема ваздуха
 И у којој ћу изгубити разум
 Бићу клошар
 Људи ће ме жалити
 Мислићу само на себе и своје потребе
 Можда ћу имати једног сина
 Са неким ко ме се није гадио
 А напустиће ме
 Када буде схватио да сам вредна гађења
 Имаћу бедан и паразитски живот
 Који ћу завршити у тридесетој
 Тако што ћу пасти са шестог спрата
 Стана мојих родитеља
 Покушавајући надувана и пијана
 Да ухватим свица
 Који је полетео са симса терасе
 Како глупа смрт

Мада све смрти су глупе
 Биће то тајна и јадна сахрана
 А ја ћу бити јадан леш
 Јер ће моју породицу бити срамота
 Да ме воде на склапање лобање
 Како бих изгледала пристojно у сандуку
 Мада ионако ће бити затворен
 Моја сестра неће причати својој деци
 О мом бедном и паразитском животу
 Мој син ће постати успешан
 Гостоваће код Тање Војтеховски
 И причати о тешком одрастању
 Без оца и уз мајку алкохоличарку

Теодора Булатовић

Утонули

Отелотворење безверја ограничава.
 Ходимо путевима пркоса, воде у незнађа.
 Слажем те у сновима,
 име ти често претрпам лажадама.
 Трудим се да не упаднем у данашњице калупе,
 Црне су одоре, крадљиваца.

Лакомислени осиромашени ум
 трага ослабљен понором.
 Оштра су сечива речи,
 секу кроз снове, сузбијају чежњу.
 Оклопљени патњом, весламо животом,
 загрљени сећањима, опраштамо.
 Стрепња нас држи под оком,
 осиромашује духом.
 А ми као морнари, заробљени у сопствено сидриште, утонули.

Усуд

Самозатворени усудом
 Очекујемо и ишчекујемо промене.
 Скарабеј је давно минуо,
 Жеље наше са собом је однео.

Остао је само ситан прах златних снова,
 Изгубљени снови постали су путокази.
 Путеве смо утабали
 Иако нисмо њима ходали.

Утабали смо их мислима, речима и навикама.
 Самобиром поступака обликујемо сутра,
 Омогућавамо присуство добра и зла,
 Оснажујемо се молитвом, обмањујемо лажном надом.

Архива

Оне именоване полице чувају тајне ноћи.
 Прашина је као мастило,
 а сенке су слова
 Која нико није научио да чита.

Ту стоје записи о падовима звезда,
 О срцима која су горела без сведока,
 О скриваним истинама остављеним сумраку векова.

Свако ко пружи корак ка архиви,
 Осети да му дах тежи истини,
 Као да постаје рукопис у књизи без краја.

И свако слово ма колико ситно,
 Има цену што се плаћа
 сопственим миром.

*Нечији светл стоји, док остали убрзавају свој шок.
Картионска кућа је једино место где може да буде.
Луксуз се изолационо смеје.*

Срећење

Јелена Протић Петронијевић

Плави шлеп

У Саву поринут Плави шлеп
 Остао је само реп
 И костур који прети
 Да потоне
 Да остане на дну
 Као рибље кости
 Док и сад обилазе га
 Стари гости
 Жељни погледа низ реку
 Тамо где мостови
 Гипку праве везу
 Између
 Старог и Новог
 Па све до равнице
 У недоглед
 Изгубио се у лому брода
 И распоред седења
 Назире се искренута
 Палуба/тераса
 Сад је све крај олупине
 Тихо
 Река се тамни
 И благо таласа
 Нема ни лабудова
 Ни људи
 Не надлећу галебови
 И друге речне птице

Само на каменом степеништу
Пристаништа
Један човек
Посавијен седи
Не види му се лице

Кад дођеш у забрањени град

Заборава где си сад
Дошао си у забрањени град
Не помињи имена
Презимена
Успон
И пад
Не примећуј куће
Улице
И лица
Само протечи
Као река која се не окреће
Него тече узбрдо
Топлица
Епигенија
Никад ником не реци
Где си био
Ни пријатељу
Ни деци
Кад прођеш кроз забрањени град
Пожури тад
Али неко ће те ипак срести
У том граду се невидљиво
Преносе вести

Које се запале
 И лако хладе
 Да си виђен
 Неко ће рећи
 Али ти ћеш протећи
 Кад дођеш у
 Забрањени град
 Град неизвесности
 И наде

Покајање

Свети Прокопије чека
 Од давнина до краја века
 Долазак једног човека
 Да се поклони и покаје
 Колико ће то да траје
 И кад ће он доћи
 За њега време не престаје
 И не значе дани и ноћи
 Само ће се појавити
 Непознат човек
 Под теретом савијен
 На вратима Светиње
 Нама неприметан
 Светом Прокопију

Језерски триптих

Језеро Ћелије

Живим због језера
 Због његове бљештавости у подне
 И сивкасте модрине ујутру
 Чекам да лабудови са слике слете
 Противећи се лако ветру
 Хармонија се ломи и слива
 Сунце пропада кроз дубине
 Живим због језера
 Зар нису модре елипсе воде
 Савршеније од истине

До Бешке

На Скадарском језеру

Ових дана
 Живим од језера
 Сјај јутра на води
 Која се буну
 И буди остатке сна
 Капима као знацима
 Упозорења
 Да лепота има другу страну
 Превртљиву и хладну
 Ипак
 Путници се дивили
 Острвима поред којих
 Се пролазило
 На једном тихује монах
 И отискује се

У магловита јутра
До Бешке на литургију
Све је сновидно
Прозрачно
Чудо невиђено
На тлу варљивом
Још од кад се стрмим
Степеницама крене ка лађи
Вирпазар обално место
У којем вас дочекује
Живахни пас стафорд
Испраћа путнике
На брод

А Бешка као далека
Језерска тачка
И њих осамнаест
Монахиња и две
Искушенице
Трагом Јелене Балшић
Трудом Владике Амфилохија
И мати Фотине
Чувају цркву Благовести
Па и ону Светог Ђорђа
Ходочаснике
Дочекују и испраћају
А само оне знају
Које остају
Колико је тешко опстати
У том острвском рају
Молитва их води
И учи одржању
Божанског врта на води

На Охридском језеру

Живим од језера
 Кад се шири преко граница
 Подиже таласе
 Облива радознале који га уходе на плажама
 Које су сатеране до кућа
 И дворишта
 Кафана и летњих прибежишта
 Све је сиво
 Од неба и седефа
 Сећам се Лазара Вучковића
 И потонулих душа
 Које су дубине покриле

Силазим до Цркве Светог Јована Канеа
 Неко се ту данас венчава
 Неко обећава оданост
 А вера нас обасјава
 Као некад у чамцу
 Владику Николаја
 Молитве су сјајне
 И на броду расипамо их
 Језером
 Које се љуља
 Ван свих риба
 Шкољки
 Рибара
 И плаветнила супротне
 Обале
 Тамо где су неки људи
 Нама слични
 А чине се далеки и страни

Језеро својим ритмом
 Прати
 Опчињава
 И раставља недоречене
 Путнике
 Очекиван
 Да клекне
 И да сузе проспе
 Милошћу обгрљен
 Да се покаје

Јадранка Миленковић

Преко колена

Отвориће се тајни досијеи снова;
 поетичност неутажених жеља
 покуљаће да васкрсне правда тела,
 способност губљења и умирања,
 вештина да се буде нико,
 потреба за разноликошћу свих ствари
 насупрот поновљивог, истог, лишеног грешке,
 саобразног калупу и мери.

Исповедаћемо снагу уместо греха;
 строгост личног имена
 пулсираће у слепоочницама,
 лечићемо се шумом и водом
 до самозаборава,
 учећи језик муља, шибља и риба,
 тражећи међу трском изгубљени стид
 пред земљом, ватром и хлебом.

Ходочастим урушавањем
 пажљиво грађене творбе;
 једнога дана у мрак повучени
 нудићемо васиони мрвице свог тела,
 да начини од њега нове планете
 а на ватру душе бацаћемо суве гране,
 о које смо некад везивали љуљашке
 и у које смо прве знаке усекли.

Тргнем се кад пукне спона
или се накриви носећи стуб.
Урушавам се без злурадог смеха и плача,
са речима „добро сам“ и „то сам ја“.
Разбијам преко колена песму,
згрудвано биће да размрвим у прах,
да васкрсне правда тела,
способност губљења и умирања.

Непесма

је ли стварање реч само за оно
што се не може двапут поновити
ја пишем песму а страхујем
да све су исте као на фабричкој траци
узалуд под узглављем
имам хрпе мртвих и живих песника
јутром ме боли врат
и тешко покрећем руке
имам порив да спалим своје песме
не би ли исијало ново значење
неко је сигурно већ рекао
да створено тежи самоуништењу

пишем песму а страхујем
да нико о њу неће сломити зубе
опседнута каменом и ватром
нисам у стању да жежем и каменим

желим да слова преточим у материјале
дахом их претворим у живу природу
да гране хватају пролазнике
да се претворе у трулеж
из трулежи у суво лишће и блато
из сувог лишћа у сасвим зелено и младо
из младог у крхко дрво
у семенку па у плод
па у Адамову руку дрхтаву
и оног ко је плод ставио у ту руку

пишем а немам снаге за раскид
са сваком познатом формом
болујем од потребе да спознам
влажу што разједа зид
рђу на старом вагону
силу која одрања планину
хоћу да напишем песму
коју сам јутрос заборавила
да нађем тачку у себи
где спајају се песма и непесма
раздвајају песма и смрт
и онај што све то гура у моје руке

Размак

Постоји магија, та велика наука,
постоје све теорије
само нису записане,
институт за заборављање,
начин да се фантазије самоуписују,
постоји и поезија као уметност брисања
сувишног текста.

Високо горе
постоји небо са грумењем белине
осећамо његове бистре таласе
и у њих умачемо дрхтаве прсте.
Постоји и разлика између мене
и објекта мојих мисли.

Мислим, дакле постоји нешто
што није ја, из чега моја мисао захвата,
од чега гради своју игру.
Пишем тврђаву, рушевну,
трнасту тврђаву у којој се
може читав живот преспавати,
живим у трошној колиби крај њене капије
замандаљене.

Постоји симбол тврд као кремен,
о себе га ломим језиком
клештима болних немоћи и горопадних хтења,
унутар њега је нежност крхка
смртна на ваздуху људи
испарљива под погледом.
Ипак је желим.

Постоји начин на који се све увек чини тежим.
Постоји размак између мене и руке,
руке и свега ка чему се пружа,
између посматрача и изложеног,
обичаја и закона,
разлога и последице.
Потражи ме у том размаку, ту живим.

Пишем колибу запаљиву,
прокишњиву, преветрену.
Осећам, дакле постоји нешто
што није ја, из чега бол захвата,
од чега мукотрпно и сумануто
гради своју клецаву игру
док протичем.

(из збирке „Преко колена“, Пресини издаваштво, 2020)

Паук

људи говоре понекад у мојим сновима
али није то оно на шта мислим
када кажем преводилац са језика снова
мислим на оног који је толико сањао
да му је јава постала налик
на дивље плаже препуне жежева
тамо се није могло купати
а ипак смо ишли на таква места
само да гледамо море

мислим на оног који слуша туђе снове
као део митологије
са страхопоштовањем
какво не поклања ниједном вољном чину
мислим на оног који изгледа
као да је малочас изашао из нечијег сна
да се протегне на ваздуху

пита́м се шта они у сновима дишу
 зашто не могу да потрчим
 или прочитам јако важан текст
 који је при сваком срицању другачији
 пита́м се како се мирим у сну
 са стварима које би разбиле јаву
 на безброј неспојивих делића

треба ми преводилац апстрактних слика снова
 да појасни кретање материје
 невидљиве на јави
 ужас због свести о гласу прислоњеном на ухо
 присутном иако се не чује
 страшнији је од мајчиног прекорног погледа
 због грешке у гостима или поломљене чиније
 окачен је о ухо као минђуша
 познајем леђа демона
 чије не смем да видим лице
 познајем и леђа пријатеља
 у сну су ми се јавила пре него су отишли
 познајем невидну воду у коју скачем
 и затим роним и не дишем
 роним и не дишем
 роним и не дишем

треба ми зналац језика који не одаје
 чему ова начета плућа
 је ли то због мириса
 да ли јава постоји због цвета
 и свега другог што му служи
 можда је почело цветом
 а затим је за њега направљено небо сунце и вода
 сањала сам костуре
 улазили су кроз прозор
 мајка је питала

зар не можеш једноставно
 да сањаш цветну ливаду
 зажмури и замишљај како береш цвеће
 цвеће никако није хтело у сан
 роним и не дишем
 јутром цедим остатке сна
 као стару натопљену крпу
 стварност је сува
 треба је тиме побрисати
 скинути прашину

људи каткад говоре у мојим сновима
 али то што кажу нема тежину
 велики црни пас се шуња око мојих ногу
 не лаје
 паук се зове ставрогин
 волим га
 из мене извлачи једну нит
 мота је на своје клупко
 од тога он постаје све већи
 а ја све мања

Жртва

Моја жеља за бегом расте
 и расцветава се на крајевима.
 Сезонска шишања не помажу,
 остаје само могућност уплитања
 у лестве довољно чврсте
 да заблудели се уз њих може попети
 у моју терасасту свест,
 светим да се пијанством напајамо.

Жеља за нечим другим разраста се
 и прекрива зидове од речи,
 неписаних правила, острашћених наредби
 застарелих уцена, глупих самопрекора.
 Молим за сате привременог глувила,
 моћ грађења нових речи од сећања
 давно остављених на успутним постајама
 у нади да се тамо нећу враћати.

Чудесна је моћ непотпуног заборава:
 начин на који се неважно брише:
 као кадрови у филму Тарковског
 промичу прочишћене, сеновите слике,
 лепше и болније од света који јесте,
 узалудније од света који нестаје.
 Моја жеља за бегом расте: ја растем
 бледа, покретна носталгија.

Ходам тмурним пејзажем
 сагињући се по грумење што блиста;
 кад га подигнем то је опет само земља
 одрони се и прође кроз прсте.
 Моја жеља за Богом расте
 тек да све не буде здробљена глина.
 Расцветавам се на крајевима
 а и дубоко у средини.
 Желим да исечем косу, принесем жртву,
 али не знам коме.

Жеђ

помисао на море
 некад је била
 слика воденог појаса уз обалу
 сва у одблесцима
 са раздраганом децом у шлауфима
 крицима галебова у висини
 питомо окриље медитерана
 његово влажно и топло
 мајчинско крило

сада је то мисао
 о црној узгибаној пучини
 непрегледној и непровидној
 о хладноћи
 у којој бродоломник скончава
 жедан
 усред толике воде
 о олупинама
 обраслим воденим растињем

о, море је исто

гледам кроз прозор
 планинске куће
 како ветар рашчешљава крошње
 погледима подижем славолук
 до следећег узвишења
 под њиме пролећу птице
 у дослуху са струјањем ваздуха

толико живота
у зеленом и модром
толико
непрекидног рађања

на зиду
преда мном
сат равнодушно и бучно
одбројава своје секвенце
неумољиво их откида
дробећи дане у зрневље
ноћу док спавам
сече снове на танке
безличне траке
метрономски прецизно
сводећи сав живот
на пут
ка непровидној хладноћи

о, изаћи негде
бити лаган
плутати на површини
ношен струјом
неке добре
свим чулима препознате
силе

дати се ветру
цео
непребројан
са кликтајем
на усни!

Праг

заљубљен у воде
још течеш
омамљен вером
у бекство
из времена

захваташ у јуче
налазећи збирке рељефа
дубоко утиснуте тетоваже
на костима
мирисе који личе на бића
ненамерно блиска
проклето удаљена
страна и измишљена

захваташ у сутра
ветар
недогођеног
покреће струне
озвучене у истој тонској скали
као затомљене сањарије
као већ одживљени животи
у дубоким прокопима
унутрашњег бића

сценарио исписан
за неког већег
бољег
довољно другачијег
што годинама чучи
на твој прагу
на врху жилавог мишића

у устима
у решеткастом затвору
иза оштрих зуба
полумртав
и нем
као затровани бунар

Шав

чешће мислим о прошлости
него о будућем добу
времену самоиздаја
и срама
пред сопственим одразом
ваљда је то довољан доказ
да сам давно прешла
половину пута
јесам ли довољно љубила?

непотрошена уста
и једна (лажна?) сторија
о томе
како се очима љуби шума
ушима милују воде
на рамену носе туђа деца
крај своје
старима прави место
крај давно утрнулог
огњишта
које још греје

толико тога недодирнутог
иза стамених бетонских маса
подметнутих
земљи и небу
са гласовима других живота
толико тога превремено
утрнулог
као пламен свеће у олуји
у утроби
рушевних сеоских потлеуша
у власти паукова
мишева и стрпљивог биља

од чега
питах се
и даље расте коса
нокти руке и ноге
и како душа и даље
прераста тело

гужвам је
и враћам под кожу
као расплунут јастук
у премалу јастучницу
чекам на звук
пуцања шава
са страхом
и олакшањем

чини ми се да долази време
дубоког ћутања
пред тајнама
којима нисмо дали имена

увлачим се у тамне мисли
 као у шкољке
 молитве смишљама
 иако не знам коме
 све што волим
 пролазно
 крхко
 пркосно и храбро

сва деца
 све шуме
 све то
 да остане иза мене
 другим очима
 другим устима на љубљење
 да се потроше
 као што се сунчево
 злато
 троши
 сијајући

Дубравка Матовић

Живот у који не верујеш

Људи су превише
очигледно исти
да би то била истина.
Догађаји у животима
толико су предвидиви
да у њих не верујеш
баш онда кад се дешавају.
Живот је вера и самообмана.
Живот је диван кад
о њему не мислиш
него само живиш.
Живот је: без анализирања.
Мозак служи за употребу,
робе страхова, робе живота.

Читач старог сна

Можда је то било јуче,
или много више пре,
не знам кад,
а не знам ни прецизно шта.
Могло је бити било кад
и јесте било
у прошлом животу.
Прошли живот је био
и сећам га се
као кроз сан.

Могу га звати и прошли сан.
 Тад сам била негде,
 радили смо нешто
 из неког разлога.
 А сад немам осећања
 ни према чему,
 ни према коме,
 ни према себи из тог живота.
 Ово сам ја
 и то сам била ја.
 Док живим прошли живот,
 све улажем у будући,
 неки коеновски за који
 никад није касно.
 Није касно ни за тебе,
 није касно ни за тебе,
 ни за тебе,
 ни за тебе,
 није касно.

Карневал

Твојим погледом
 одобрава се
 техничка лепота
 као природна.
 Користе се
 оптичка варка за образе,
 скеле за трепавице,
 протезе за усне.
 Недосегнути смисао живота
 додатно се маскира
 како би се тврдило
 да је испод маске.

Привременост

Привезала сам дрво
за стуб селотејпом,
продужила му живот привремено.
Не могу да доручкујем.
Управо одбацујем
„не бих ја то могла“
у страну.
Шушти водопад булеваром.
Како не оглуве све те животиње
што се уливају у аутопут?!
Усидриће негде свој ауто.
Ићи ће негде. Радиће нешто. Живеће.
Изливање сата у време.
Навала свега кроз све могуће излазе.
Ослобађање је одрицање.
Ако нећеш,
вежбај капитулацију.

Ђурђевдански књижевни конкурс

Образложење жирија XXVI Ђурђевданског књижевног конкурса

Почетком овог столећа, Саша Миловановић и Љубиша Красић, кренули су сад већ један од признатијих књижевних конкурса, намењен онима млађим од 30 година. Не слутећи да ће конкурс прерасти оквире Прокупља и Топлице и разастрети се диљем српског говорног подручја, учинили су корак, којим сада ступају многи, на радост топличке и српске књижевности.

Жири XXVI Ђурђевданског књижевног конкурса, у саставу, први међу једнакима Љубиша Красић, Милица Миленковић и Растко Јевтовић након пажљивог читања и анализе радова у категорији аутора од 15 до 30 година препознао је ауторе чија поезија одражава зрелост и песничку оригиналност. Одабрани радови показују различите приступе поетском изразу, од интимне и емотивне поезије до интелектуално и филозофски конципираних текстова, али их све спаја способност да читаоца уведу у свет личних искустава и универзалних истина.

Ана Бабић се издвојила поетским гласом који одликују зрелост, емоција и смелост у обрађивању тешких тема. Њени радови, попут „Епитафа сунцокрету“, „Крв је горка кад се не познаје“ и „Када је отац умро“, представљају снажне и упечатљиве песничке слике које говоре о страдању, љубави, породичним и историјским искуствима, као и односу човека према земљи и раду. Ана Бабић уме да личну и породичну причу уздигне на ниво универзалне поетске истине, користећи богат језик и прецизне метафоре. Њена поезија показује дубоко разумевање људских судбина, крхкости живота и снаге наде чиме оставља јак утисак на читаоца.

Мирјана Васић је кроз циклус песама о Жући створила поетику која се темељи на емпатији, осећају за детаљ и друштвену осетљивост. Кроз призму живота напуштеног пса, млада песникиња говори о

људској самоћи, немоћи, али и хуманости и саосећању. Њен језик је непосредан, живописан и богат детаљима, а ритам и понављајући мотиви граде интиман и емотивно снажан наратив. Песме о Жући откривају способност ауторке да свакодневне сцене и појаве претвори у поезију која је универзална. У њеним радовима, читалац осећа и радост и бол, саосећање и разумевање света кроз призму животињског живота, што је чини јединственим гласом у савременој поезији.

Ајтена Качар показује снажну интроспективност и способност филозофског промишљања сложених психолошких и друштвених тема. Њена поезија истражује идентитет, одбрану од света, социјалне и личне тензије, користећи експерименталну структуру, ритам и метафоре. Радови Ајтене Качар демонстрирају зрелост, смелост у језичким иновацијама и спремност да се суочи са болом и дубоким емотивним конфликтима. Кроз интимне и интроспективне призоре, читаоцу се пружа могућност да осети сложеност људских емоција, рањивост, али и снагу и отпор према неправди, непознатом и сопственој крхкости.

Жири истиче да све три ауторке показују уметничку зрелост, оригиналност и снагу књижевног гласа, као и способност да личне теме и интимне искуствене призоре претворе у поезију која носи универзалну вредност. Њихови радови потврђују да млади песници поседују сензибилитет, емпатију и уметничку слободу чиме утичу на то да њихова поезија дубоко дотиче читаоца. Жири са задовољством проглашава Ану Бабић, Мирјану Васић и Ајтену Качар за победнице категорије од 15 до 30 година, наглашавајући да њихова поезија представља пример високог књижевног стандарда и инспирацију за све младе ауторе у будућности.

Жири је са великом пажњом и уживањем прегледао радове ученика до 15. година и оцењује њихову поезију као изузетно оригиналну и емотивно снажну. Писање поезије у детињству није нимало лако, оно тражи прави таленат и изразиту писменост од младих стваралаца. Кроз поезију деца уче да изражавају своја осећања, мисли и машту, развијајући емоционалну интелигенцију и самопоуздање. Писање песама такође их учи да примећују свет око себе и да га описују на оригиналан начин, развијајући осећај за лепоту и уметност. На тај начин, поезија постаје средство за лични раст и дубље разумевање

сопственог и туђег света. Сви аутори чији су радови приспели на конкурс показују значајан креативни дар, зрелост за свој узраст и остављају снажан утисак на читаоца. За оригиналност, искреност и живописно изражавање жири награђује: Машу Радовић, Богдана Ранђеловића и Давида Митровића. Као и увек вредне ученике и наставнике ОШ „Никодије Стојановић Татко“ из Прокупља. До новог Конкурса, Ђурђевдана, живи били.

У име жирија, образложење срочила
Милица Миленковић

Прва награда

Ана Бабић

Извештај о нестанку свитаца

У записнику о томе
недостаје неколико података.
Пре свега:
тачан датум.
(Нико није приметио
последњег.)
Последњи свитац увек има ту срећу
да га нико не прогласи последњим.
Сачуван је приближан опис околности.
Постојало је и даље лето.
По речима очевидаца
ноћи су биле на свом месту.
И у двориштима је свако псето
било нервозно крај будних камера.
Небо није поднело оставку,
нити је путању променила земља.
Али је почело да се догађа нешто тако ситно
што није ушло ни у једну статистику.
Нити је ико издао хитно
саопштење
између временске прогнозе
и рекламе за срећу.
Велике смрти су учтиве.
Оне најпре уклоне ситнице:
Устајање пред старијим,
последња крушка остављена за госта.
После је све ишло брзо.
Чак ни тога није било доста,
да су и ноћи престале да старе.

Почеле су да се троше.
Да се кваре...
Деца су се и даље враћала кући.
То је важан податак.
Али без астрономије
што је могла ући
под сваки рукав.
Човек је укинуо мрак
као непотребан трошак.
Модернизована је ноћ.
Реч је престала да ћути
над оним за шта нема моћ
да објасни.
Добила је дефиниције.
Све је било разумно.
Напредак је напредовао.
Информација се информисала.

Само је свет,
из непознатих разлога,
постајао све мање чудо.
Свицима то није одговарало.
Они су одувек радили
у сектору за необјашњиво.
Њихова светлост није служила ничему.
Није доносила профит.
Била је чист губитак енергије.
Зато су изгубили радно место.
Данас је све осветљено.
Паркинзи, пумпе,
излози, екрани, лица.
Само је једна ствар
остала у мраку.
Она која је некад умела
да види свица.
Још у архиви белешке стоје:

„Чинило се да сама земља
на тренутак опрашта људима што постоје.“
Али историчари сумњају у њену тачност.
Земља се, кажу,
не бави осећањима.
Ипак,
тада се догодило нешто чудно:
свет је постао толико осветљен
да више ништа није могло
стварно да се види.

Епитаф сунцокрету

(и за све оне који су умрли без ајлауза)

Треба много смрти
да би ти могао да стојиш.
Од хиљаду урлика што не умеју да нађу врата
па ломе зидове,
Од толико псовки из гладног грла,
ти си подигао врат.

Треба много костију за твој раст.
Баш оних што су прхнуле под плугом
Док су деца јела кору хлеба
А мајке везивале мараму
Да им не виде сузе.

Листове су ти шили,
И стабло обликовали
Кичмени пршљенови
Који су пуцали ујутру,
Пре него што је сунце стало на зенит.

на пола дана,
на пола хлеба,
на пола даха.

А онда још хиљаде киша да прође кроз корен,
Да се муљ одриче таме и трулежи,
Хиљаде свитања да лижу твоје изданке,
Док не постанеш висина у комешању жетве,
И стуб небеског стрпљења.

на пола ината
на пола вечности

И нема овде метафоре која ће ублажити
Твоје лишће - хиљаде искрварених дланова,
Твоје стабло – искривљена кичма што носи
 Још један дан,
 Још једну жетву,
 Још једну смрт.

Кад сељак умре –
 Нема поворке.
 Нема говора.
Нема слова у новинама.

Треба много жутих шамара да поља занеме.
И хиљаде судова жутих које носиш на раменима,
 док ти тело на ветру шкрипи
 И стоји
 И још гледа у сунце.
И још дише за све оне
 Који су дисали
 За туђу глад.

И још хиљаде светлости које пеку,
и кад дан удара
као песница у слепоочницу,
гледаш

на пола дана,
на пола хлеба,
на пола даха.

Треба од жеђи направити златни говор,
И од хиљаду светлосних нити песму
пред којом се стоји.
И то је твоја песма.
И твој епитаф.
И њихова једина
Преостала
Истина.

Кострет и пепео

Град је убио дрво где леже
птице испод посеченог неба.
Време се на годове отеже
док оранице црни повор вреба.
Низ брда горка кад ври медовина
И кад од корова пашњаци стреме,
Све смо ближи покајничког чина:
Опасати кострет док је још време.
Не хранимо се одавно са њива
И маримо тек када клас пости
Па нам суза грца молећива
Опрости нам, Господе, опрости
Што летина крст вранама бива
док биљке нам глођу трулеж до кости.

Друга награда

Мирјана Васић

Песме о Жућама

Жућа Трећи

И тако ја видим још једно жутог
мада се Жуће виђају свако-мало
и често сам видела пса тужног
и увек ме је то уздрмало.
Баба кикирикијем храни голубове
и он се понада, те за храном скочи
гледам како му празан бетон усне љубе
и како су му безнадне, уморне очи.
Деда у пролазу га шутне у трбух
те он зацвили и побеже незнано
мени тај цвилеж запара слух,
осетих се и ја тако прогнано.

Жућа Пети

Цвилимо.
Због обавеза,
због особа
и свих мука које муче
обичног човека.
Кривимо друге обичне људе.
И обично се завадимо са
обичнима јер...

јако нам је тешко.
Псујемо све, свет, свете.
Кога ли псују они што лају?
Икада глад и хладноћу.
Никада Малог Човека.
Због кога цвиле они што лају?

Жућа Осми

Осмог Жућу виђам већ годину дана.
Нисмо се у тих годину познанства
много променили,
мало се офуцали,
мало осушили,
мало лајали
више се померали
с једног на друго место.
Нисмо ми много другачији,
Млади, уплашени сисари...
Довољни смо да се разумемо.
Офуцани, уморни, тихи.
Довољно да се сажмемо.
За годину дана
Нисмо одмакли далеко
а стално се померамо
с места на место.

Жућа и Зима

Само још један у низу...
 Покушавам да се не осећам
 кривом јер сам ти тако близу,
 а слепа за сваки дрхтај.
 Какав је осећај спавати на цичи?
 Не знам, али пса
 који због тога скичи редовно гледам.
 Оуглала сам на цвокот,
 тај метални локот
 је давно повучен.
 Закатанчен,
 Ти катанац немаш,
 ти си одбачен.
 Чињеница хладнија од свих врата
 и од свих зима
 упознат са зјапом свих празнина
 сам, у духу празника,
 сам на хладном бетону
 иштеш врели пакао из очију пролазника.
 И ја окрећем главу.
 Нема ту шта да се пере прича.
 Ако те будем превише гледала
 и мене ће заболети цича.

Трећа награда

Ајшена Каџар

Како је завршио Берлински зид?

Дуго већ не постојим
 Паразитирам у својој деформисаној сјени
 Тражећи праву личност од које се не плашим
 Нисам поставила зид испред себе
 Зид сам постала
 Оставивши могућност пролазницима
 да по мени исписују своје мисли
 Док емоције њихових речи нестају у ваздуху
 Занемарујем их
 Губи им се траг.

Како је завршио Берлински зид?

Игра жмурке

У свету где влада зло
 Свако игра игру жмурке
 Заклапа очи пред неправдом
 И наставља да броји док не оде
 Ако пак отвори очи у трену када се неправда не сакрије
 Заклапа очи и наставља да броји
 7, 8
 9, 10
 Ко се није сакрио
 И даље га не примећујем.

Често би раније збијали шале

Апсурдне нашим чистим срцима
И оптимистичним мозговима
Ни не слутећи да ће се једног дана
Свака наша шала обистинити
Подмукло нам се насмејати у лице
И рећи:
..Видиш да није смешно.”

Бојим се да је лицемерно

Плесала сам са ђаволом
Пратећи Божији пут
И слушајући гласове анђела.

Слушала сам добру реч
Пропраћену узнемиравајућом музиком
И хаотичним ритмом.

Чинила сам добра дела
без емпатије
И осећаја у срцу.

Била сам имагинарна Ја
Она коју сам сама креирала
Свакако се права ја крила у деведесет и шест персоналитија.

Вриштала сам у својој тишини
И смејала се у агонији
Волела сам
Док ми је мозак вриштао “Мрзи!”.

Боли ме мој одбрамбени механизам

Боли ме мој одбрамбени механизам
Наводно би требао да ми ублажи бол
Помогне ми да прођем без емоционалне штете
И сачува ме од непознатог.

Боли ме мој одбрамбени механизам
Не да ми да оно лепо осетим у потпуности
Док ми чисти пут
Прља ми срце
Страхом од бола који ми подсвесно задаје.

Тумачења и прикази

Јелена Протић Петронијевић

Дарко Тушевљаковић: Кароша

Књига која поставља питања

Дарко Тушевљаковић је неко ко је већ био добитник Европске награде за књижевност и Андрићеве награде... Свакако је додељивање Нинове награде, једне овако престижне награде, кажу најпознатије код нас, (некад југословенске) а и једне од најстаријих у Европи, с обзиром да се додељује по 72. пут, част за аутора. (Први добитник је Добрица Ћосић за роман Корени.) Или, како овогодишњи добитник рече у једном интервјуу, то је ветар у леђа, потврда да треба ићи даље тим путем... питање је Колико НИНОВА награда изненади аутора... и шта мења у његовом животу?

Извесно је да та књига добија највећи могући публицитет на просторима српског и сродних језика, а аутор добија званично признање да је писац од формата, угледа и да није погрешно што је толико времена провео над тим рукописом да би поделио своју креацију са читаоцима, да би испричао причу која га је толико мотивисала, а није документарна проза... Колико личног искуства, колико самоспознаје, колико потребе да се осветли непознато и скривено што се дешавало у не тако давној прошлости... носи роман Карота, то је питање које се јавља, вероватно, сваком посвећеном читаоцу ове књиге.

Одговоре ће свако за себе да потражи, истражи, ископа, таква је то прича. Полуосветљена, мало сумрачна и замагљена али се много шта разрешава и отвара ако пажљиво пратимо ликове, њихова понашања, што из садашњег тренутка, а доста тога из присећања главног јунака Давора који приповеда своје искуство, сусрете, путовања која су реална али враћају у прошлост...

Нина, девојка која се појављује на почетку романа у неким битним тренуцима, погурала је Давора, главног јунака, да крене у сусрет

разређењу прећуткиваних траума и тајни запретених негде између свести и подсвести... Који је њен мотив, питамо се...? Радозналост можда, а свакако и везаност за Давора и жеља да му помогне... Да ли је то љубав...? Нина је тај мост између садашњег и некадашњег живота... Између та два временски, годинама, удаљена света постоји провалија коју треба прећи. Да није било Нине, особе за коју је јунак везан и поверењем и добрим емоцијама, која се посветила том истраживачком путовању у прошлост... до тог одласка не би можда ни дошло.

Уопште, тај емотивни, еротски однос са Нином налази се у позадини, упознајемо га успут, јер су сећања и откривања старих-нових простора у Задру толико жестоки изазов за ментални и психолошки склоп јунака, да је све остало у сенци... Нина преживљава уз њега све то, његову прошлост, несташлуке са још четворицом дечака и Гоцом, другарицом која се такође појављује када се описују одласци на острво-оток Пашман зарад цртања и дружења са разредном Луцијом, професорком ликовног...

Нина све то проживљава посвећено, упорна је у истраживању, у посетама мајкама двојице другова, Тончија и Кароте, упркос непријатностима које их у тим посетама сналазе... Особа која више зна, заправо осећа од свих осталих је Каротина сестра Инес, званично, његова сестра, али и ту лежи мрачна тајна, да ли му је она сестра или... Она је свакако другачија, измештена, неразговорна, немушта, заплашена, физички оштећена, али нешто зна и осећа мимо свих осталих... Андрић је у свом приповедачком свету имао Ђоркана, Виктор Иго Квазимода, то су људи-симболи, понекад гротескни али иза њиховог необичног изгледа и понашања крије се истина, на метафоричан начин откривају се тајне...

Нина све проживљава са Давором не пропуштајући ни једну могућност, ма колико непријатну... жели разређење и откривање мрачне мистерије, заправо кутије коју Давор налази или не налази, то је као црна кутија у срушеном авиону која крије одговор... Нина се налази и на самом крају књиге... Њеним именом се роман завршава, да ли је то наговештај новог, здравог почетка, или наставка приче? Да ли је то - љубав која се не предаје тек тако?

Роман нас упућује на чињеницу (свакако проистеклу из искуства) да тек у екстремним околностима људи показују право лице. То искуство са својим комшијама и колегама, суграђанима друге вере и

националности... имали су они који су морали да беже из својих кућа, заправо да напусте свој дотадашњи живот... Али, наговештаји латентног-подмуклог непријатељства према другачијем пореклу и вери постојали су и раније... На то се није обраћала пажња... Чак и у наизглед безазленим песмама као што је незванична далматинска (и навијачка) химна Вечерас је наша фешта, коју су морали да певају или свирају и Давор и Карота, готово на силу, чиме су их остали дечаци обележили као страно тело, као другачије...

Показана је у роману колико може бити неправедна и грозна суровост деце, у питању су дечаци који још увек нису у свету одраслих али су довољно велики да разумеју и осећају свет око себе и да реагују на најгори начин према некоме ко је другачији, слабији ментално и ако физички јачи... Карота је стална мета... Животна ситуација сиротог Кароте је таква да је он био у рату и пре званичног рата који је довео до распада заједничке државе. Карота је најпре у породици трпео злостављање... Ту је он био жртва а затим и међу децом и свуда.

Да ли је постојао прототип, неко ко је био креативни импулс за стварање лика дечака са наранџастом косом кога су прозвали Карота, што значи шаргарепа? Вероватно јесте, а много тога је измаштано, додато, Карота је оличење снаге без памети, симбол пропасти заједничке државе којој је претходила и социјална растројеност многих породица и заједнице која је опстајала на слабир темелима, без истинске повезаности и емпатије.

Иначе, Карота је и жртва болесног телесног односа са мајком, драма Цар Едип, асоцијативно нам се јавља преко Едиповог комплекса који се такође везује за Кароту, затим и уз присуство сфинге из парка виле Атилија у Задру, сфинга поставља загонетку али и крије тајне... Долазимо до тренутка када се баш запитамо да ли је аутор посетио Задар, град свог детињства који је такође важан лик у роману, град-лик? Да ли је био у прилици да оде тамо после рата и година које су направиле дистанцу у односу на претходни живот... И ако јесте, какву је атмосферу осетио тамо? Сазнајемо из разговора са аутором (недавно, на представљању романа у Народној библиотеци у Ћићевцу), да јесте био у Задру, на једном сличном путовању, после много година од када је као основац, са родитељима морао да оде... и да му је то путовање помогло да заокружи, да доврши роман.

Како ову књигу откривамо пратећи јунаке... поменућемо и Луцију. Лик професорке ликовног која је разредна петорици дечака, Луција, која како њено име каже и јесте светла тачка у тим мрачним сенкама прошлости, вајарка која је успела да заустави време тако што је ликове, главе тих њених драгих ученика претворила у скулптуре, уметничко дело, наводи нас на помисао да је ипак уметност изнад свих подела и мржње, нешто што остаје, чак и кад се физички уништи или разбије, ствара се поново... надживљава и време и људе... И то је један од путоказа према излазу за којим ова прича трага.

Веома занимљив тренутак у роману је сусрет са доктором психијатром Зораном који је напустио море и отишао у шуму и планину да живи, где је открио лековита места на која упућује Давора и која ће му помоћи... То је део неочекиваног расплета и лековитог откривања подсвесних слојева психе, душе... Што, рекло би се читајући ову књигу, остаје тежак посао и за науку и психоанализу а у чему се налазе разлози многих људских проблема...

Наравно да је сасвим необичан и узбудљив и сусрет са Каротом, сада одраслим човеком, измештеном у други простор, другу државу, други град... И то је део излечења трауме главног јунака, Давора, мада сусрет непријатан, готово застрашујући, али као да је аутор тако помогао и читаоцу, заокружио истраживање по пределима прошлости, осветлио тајну.

Али, аутор у једном интервјуу каже да књига не треба да даје одговоре него да поставља питања... Крај књиге остаје отворен, читаоци треба и сами да се снађу у том лавиринту... Или да очекују наставак, други део, зашто да не?

Књига је у корелацији са још једном књигом добитника Нинове награде, од пре пар година, то је роман Послије забаве аутора Стеве Грабовца, дотиче посттрауматски синдром везан за мрачне доживљаје из рата и злодела која су починили људи-нељуди, замрачене злочине које треба осветлити... Као да је дошло време да ти писци који су у ратно време били још деца, на уметнички начин посведоче о томе што су видели и доживели. Свако на свој начин, сасвим различитим приступом теми и стилем, али подсећајући нас да се мора говорити о болним и тешким временима да би се могло наставити даље без терета из прошлости. Или да буде бар мало лакше живети са тим...

Дубравка Ранђеловић

Поетска потрага за смислом у времену бесмисла

- осврт на збирку песама Мирослава Мишела Болтреса
НЕ МОЖЕ МИ ВЕТАР НИШТА

Збирка *Не може ми ветар ништа* Мирослава Мишела Болтреса представља снажан поетски исказ отпора, унутрашње чврстине и духовне истрајности у свету који стално тестира човекову веру, морал, идентитет и осећај припадности. Већ сам наслов делује као поетска манифестација непоколебљивости — песнички пркос ветровима историје, живота, заборав, и личне борбе, а текстови песама снажан, емотиван и духовно ангажован поетски глас у савременој српској књижевности. Аутор се кроз своје стихове носи са тежином живота, води борбу прожету неизвесношћу, тугом, али и непролазном надом.

Песме носе јаку меланхоличну ноту и испуњене су мотивима самоиспитивања и дубоке унутрашње борбе. Људски страхови и болови прожимају стихове, али се истовремено кроз њих провлачи светло — вера, нада и љубав као ослонци у тами.

Песме као што су *Пронађи себе...* и *Срце моје још умрло није* позивају на духовно буђење, охрабрујући читаоца да се суочи са својим сенама и пронађе снагу за даљи пут. Са друге стране, стихови у *Пшница рујалица* и *Судбина у џејелу* показују тежину личних искушења и борби, али и упорност и отпорност у изазовима живота.

Збирка обухвата око педесет песама, подељених у неколико препознатљивих поетских токова:

1. Онтолошке и егзистенцијалне теме, које говоре о пролазности, судбини, постојању, и човеку у односу према смрти, времену, трајању и смислу.

2. Идентитет и унутрашња борба, обрађују личну и националну идентификацију, унутрашњи раздор, осећај искључености, али и потребу за очувањем аутентичности.

3. Друштvena и морална критика, сведоче о песниковој ангажованости и непрекидном позиву на морал, истину, и савест — у свету који често личи на змијарник и врзино коло.

4. Поетика, мисија песника, култура, песме које рефлектују метапоетске теме — улогу песника у времену, важност језика, завет култури и стварању као нужности.

5. Завичај и корени, иако овде присутно посредно, осећа се за-вичајна носталгија, дубоко укореван осећај припадности простору, тлу, огњишту.

6. Љубав и интимни свет, откривају емотивнији, интимнији тон песника, без патетике, али са сетним освртом на оно што је било или што није било довољно.

Болтрес је песник који има јасну поетику, који ради на различитим гранама поезије, и који успева да комбинује лепоту, неку врсту моралног или духовног порива и друштвене теме. Његова поезија је топла, са хуманистичким и душевним тоном, што је ретко случај у данашњој хиперпродукцији поетских текстова.

У овој збирци он нам се открива као песник егзистенцијалног и родољубивог немира, али и човек који поставља суштинска питања, како себи, тако и свету око себе. Приметан је и ангажовани тон — са критиком друштва, политике, моралног суноврата, али и поетским ламентом над судбином човека и народа.

Болтрес користи архаизме, религиозне и етичке референце, али и савремени, директан говор. У многим песмама приметни су симболизам, алегорија и јасна морална вертикала. Он не бежи од експлицитног става. Понекад користи снажан, готово паролашки наслов, који се потом разлаже у слојевит текст.

Сам језик збирке је богат и сликовит, често прожет метафориком и симболиком које негују поетску дубину и читаоца позивају на размишљање. Песме имају ритам који постиже снажну емотивну изражајност, што их чини приступачним и дубоко личним. Болтрес не избегава ни ритмичност, ни риму када је потребно, али им није роб.

*Најбоље се сјозна ћућ до истине
кад се у џами светлости ѝкрије.
(„Светло у тами“)*

Овај стих парадигматично представља суштину Болтресове поетике: истина није дата, већ се открива кроз патњу, искуство, покајање и духовно узрастање. Његова поезија носи печат боготражитељне лирике, што је у директној вези с његовим духовним ангажманом, али и са биографским податком да је везан за Смедерево – град симболичког набоја, некадашњу српску престоницу, у којој песник види колевку завештања и завета.

Песниково искуство вишеструког идентитета – као уметника, академика, издавача, витеза и трагача за духовним смислом – прожима његову поезију, а све његове таленте сврстава негде између бремена и благослова. У песми „Прогнани заувек“, он осликава антрополошку тугу човека лишеног смисла:

*Свих невино осуђених
На животи без смисла.*

Овде се јавља слика човека као изгнанника, што је мотив који се понавља у више песама – човек као „сенка човека“, „бестелесна слика у огледалу“, „глас који не вришти“. У песми „Сенка човека“ песник говори:

*Можда сам постојао,
Као обичан човек,
Ил' хладан сиоменик?
Можда само безлична сенка...*

Таква дубока онтолошка несигурност произилази из болног сучељавања са светом који губи вредности, веру, заједништво и Бога. Због тога Болтрес не оклева да отвори простор за духовно.

Песме попут „Пронађи себе“, „Светло у тами“, „Узалуд плачу наше иконе“ јасно показују Болтреса као етички ангажованог песника, који својим читаоцима не нуди утеху у баналности, већ их позива на искушење промене:

*Душу најој, окреји, обојати.
Корак први, дружи, шрећи најрави.
Ка нади, вери, љубави.
Пронађи себе – човек пошани!*

Ово није пука сентименталност, већ позив на покајање, духовно прочишћење и преображај. Песник посматра кризу савременог човека као последицу одустајања од Бога и самоодрицања од сопственог идентитета. У песми „Узалуд плачу наше иконе“, резигнација прелази у опомену:

*Почесџо ђа се одриџали,
Клетџвама џраџ исџисивали...
Узалуд џлачу наше Иконе
Боџ нас више не џује.*

Ово је поезија која грми, али и моли, која се не либи да покаже огледало, али и да у њему пронађе семе наде.

Болтрес је и чувар језичког блага, што се види у песми „Песма са старим заборављеним речима“. Његова употреба архаизама као што су „абердар“, „ћусла“, „жилиште“, „егеда“, „сувица“, не служи пукој орнаментици – већ симболизује континуитет, сећање и повратак коренима. Поетски говор му није инструмент, већ свети ритуал, а језик – жива културна меморија.

Посебно је занимљив начин на који аутор користи старе, заборављене речи, који не само да доносе аутентичност и локални колорит, већ и указују на дубоку повезаност са традицијом и прошлошћу, што делу даје посебну тежину. Тај додир прошлости у савременом контексту подсећа нас на непрестано трагање за идентитетом и смислом.

Песма „Сновиђења колосплет“ уноси дашак романтичарског симболизма и сна – у њој се песник губи у бајковитој визији, али се на крају враћа у реалност будилником у пет ујутру:

*Не беше ово од куће мој бет,
Но само сновиђења колосџлетџ!*

Читалац осећа да су и снови и јаве код Болтреса једнако реални, и да су обе сфере важне у изградњи унутрашње истине. У песми „Трагови моје савести“, он каже:

*Савесџ џу је да ми мира не да.
Још увек се учим и мучим
и након свих ових џодина
на соџсџвеним џрешкама.*

Ово показује аутентичну саморефлексију, у времену у ком многи песници носе маске. Код Болтреса, нема лажне мистике – његова борба је искрена, лична и преносива, имајући у виду богату биографију Мирослава Мишела Болтреса – као признатог члана бројних академија, награђиваног писца, модератора културних догађаја и иницијатора манифестације „Деспотова заклетва“ – његова поезија добија и заветни карактер. Он пише, не само из инспирације, већ и из одговорности према Завичају (Смедерево је стални топос и духовна референца), Нацији и Вери (његова реч је често молитва, завет, сведочанство) и Човечанству („Хватач снова“):

Посвећујем се завештању.

Сам сам, ал' и део вас сам.

Збирка поезије Мирослава Мишела Болтреса је дубоко антрополошка, етичка и духовна књига. Његова поезија није тренд, већ сведочанство. Није лако штиво, али је лековито. Није утешна поезија, већ позив на будност. Са архаичном лепотом језика, библијском интонацијом, и топлим, али снажним гласом, Болтрес остаје савремени пророк у времену када су речи изгубиле смисао.

Ја ћу са њесмама својим увек бићи њу

У некој књизи, у нечијем сећању. Бићу њу.

(„Прошлост – Садашњост – Будућност“)

Растко Јевтовић

Учаурена судбоносност

Приказ романа „Јагаг“ Александре Мишић

Веровања у предегзистенцију човека, као и у оваплоћење душе у новом телу не спадају у хришћанска веровања, али су укоренења у анимизму, то јест у оном паганском слоју духовности нашег народа, који се показује као веома жилав и с дубоким траговима и у новим временима. Тај слој највише долази до изражаја у нашим народним песмама, забележеним у деветнаестом веку, но на његове компоненте наилазимо и у двадесетовековној српској књижевности. С друге стране, езотеријска књижевност се распламсала у двадесетовековној књижевности, а један од писаца који су највише томе допринели је Херман Хесе. Дело „Јагаг“ Александре Мишић баштини обе традиције, али и хришћанску чије је присуство у овом делу врло дискретно, али дејствено, поготово у готово телеолошком разрешењу драме са судбином главних ликова дела и њихове повезаности.

Ово дело је зналачки компоновано као радња исецкана у „кратким резovima“ чији су носитељи приповедања неколико најважнијих јунака романа. Изукрштеност њиховог приповедања чини читање овог штива динамичнијим, а разоткривање тајни унутар садржаја текста-занимљивијим. У томе се огледа романсијеркина вештина обраде теме, обликовања структуре и заснивања вишедимензионалне наративности. Описи су у функцији разуђивања приповедних токова.

Наслови, који су цитати из Библије, испуњавају постмодернистички модел коришћења преузетих модела. Наравно, све је врло смисаоно конципирано и тај аспект се не доводи у питање. Јасност предоченог текста је у мери трагалачког читаочевог подухвата за открићима древних тајни, то јест-потраге за благом.

Што се временских планова радње тиче, имамо их три: средњовековно постојање града-тврђаве Јагаг са болницом у Мажићима, време Агатонове младости и мелодрамског троугла, по угледу на „Сеобе“ Милоша Црњанског и такозвано време садашње, односно подударно са оним у коме бораве, делају и приповедају главни јунаци. Унутар другог је уметнута, из перспективе Агатонове свести и припо-

ведачког излагања, трагична прича о три студентска друга. Прво и треће време су повезани остварењем легенде, то јест пророчанства о обнављању средњовековног града Јагата и краја, а чији су субјекти, опет, наши главни јунаци, а друго и треће време су изукрштани личним сведочењима јунака. Но, и прво и друго време су потмуло повезани чудним нитима људских судбина.

Агатон је мистериозни власник антикварнице „Код старог вучјака“, чувар ватре замрлог средњовековног локалитета с именом Јагат, старалац над једном девојчицом, вучјаком и папагајем, најзад замешатељ који ће друго двоје главних јунака, Синишу и Лану међусобно повезати, упутити их на разоткривање не само тајне поменутог локалитета, већ и погибије сопственог сина. Он води личну борбу да истера правду о синовљевом убиству из користи, које је починио његов лажни пријатељ Дарко и у том науму је спреман да иде до краја. Такође, он је вољан да с невеликим снагама у старим годинама постане покретач акције за обнову Јагата. Ова два своја циља он не испушта из руку до краја књиге иако ће бројне препреке, а и његова старост, све то доводити под знак питања. Но, упорност и преданост су довели до остварења плана. И испуњењем задатих циљева он се опростио од земаљског живота.

Лана је средовечна виолисткиња у градском оркестру, која покушава да побегне из бездетног, емотивно неиспуњеног брака и попут Маргарите из Булгаковљевог романа улази у романсу са Синишом, разведеним педесетогодишњаком, који јој је суђен. С тим повезивањем она упада у спиралу чудних и опасних догађаја у којима је угрозила своју егзистенцију, али није посустала и посрнула, већ се винула са својим новим човеком у везу која ће бити крунисана неочекиваним другим стањем. Лана је, поред Синише, открила у Агатону свог стрица, што ће је још чвршће и судбоносније везати за Јагат, њихову заједничку постојбину из не тако блиске прошлости. Лана је лавица, која не бежи од искушења око себе, већ смело и чистим срцем стреми ка својој дуго жуђеној срећи у љубави, без која је била као цвет без воде. Она не преза од опасности, готово да им хрли у сусрет, вођена ватром емоција и преданости.

Конечно, Синиша је маратонац, кога неће саплести ни развод од жене, ни сугерисано намерни саобраћајни прекршај, то јест гажење на прелазу, после кога остаје без једног ока, ни мноштво неприлика у које упада због поседовања доказног материјала за расплитање

већ фактурисаног тобоже несрећног случаја у коме је живот изгубио Агатонов син Михаило. Све је то стављено као задатак пред Синишу, који не посустаје, нити губи дах само зато што је вођен светлим зрацима љубави према Лани, која ће га, као и он њу, исцелити од погрешног партнерства у претходном браку и преобразити у срећног, неустрашивог борца за истину.

У овом роману посебно се издваја криминалистички сиже чији су актери тројица нераздвајних другова, студената-Михаило, Дарко и Зоран. Осим Агатонове интерпретације те трагичне експедиције на Јагат, непосредно су приказани догађаји који су претходили, касније заташканом, убиству Михаила, успешног студента и вољеног младића. Наравно, из перспективе свезнајућег приповедача - Дуго нерасветљени злочин из користољубља, којим је притворни и грабежљиви Дарко ставио тачку на живот свог колеге, бацивши га са планинске стене у провалију, да би се докопао његовог радног места и вољене девојке, добија своје коначно расветљење у Агатоновој режији, а пред сам крај дела стиже и праведна казна. Дакле, злочин је разоткривен, иако Агатон није доживео ту правду, премда ју је припремио.

И посебно је акцентована рефлексја из средњовековне историје Јагата када је локални поглавар Радич жртвовао живот потенцијалног изабраника сопствене ћерке, који није имао његов благослов и који је такође бачен у провалију на истим падинама планине Бић. Зашто се инсистира на тим «реинкарнацијама»? Зато што је историја наука о једно те истом, како је говорио др Жарко Видовић или вечно кружно трошење модела због којих делује да се неке људске судбине потпуно понављају. И много тога се полаже на интуицију, ирационално, сензибилитет, асоцијације, предосећања. У свему томе се крије један неограничени фонд искустава нашег колективног несвесног. Захвата се у народна предања, веровања, тумачење судбине.

«Јагат» се, дакле, може читати као савремени роман који је мешавина историјског, криминалистичког, психолошког романа. Али, и као један посебан списак легенди које оживљавају памћење на један заборављени, рубни предео наше националне географије и историје. Нескривена је последица читања овог штива повећано интересовање за овај локалитет и његову прошлост. На крају књиге се открива да је ова књига заправо ауторкина лична потрага за властитим пореклом, самим тим и идентитетом.

Традиција дужа од два века

О српском афоризму некад и сад

У нашој књижевности постоје народне песме, народне приче, народне бајке, народне пословице, а може се рећи да Срби и афоризме доживљавају као део народне књижевности. Неки од најбољих српских афоризама постали су толико популарни и цитирани да су стекли статус народних умотворина.

Срби нису рекли ништа веће од оног у микроформи афоризма, нису обзнанили ништа озбиљније од оног у шаљивим опаскама, ничим ни на ништа конкретније нису указали него реченицама у којима не помињу имена, ништа тачније нису саопштили него претеривањем, никад нису били директнији него кад су били двосмислени, никад нису били мудрији него кад су писали откачено и никад нису били цитиранији у свету него кад су говорили о домаћим приликама. Универзитетски професор филозофије др Иван М. Коларић, подстакнут наведеним, закључио је: „У савременој духовности тај најбитнији језик највише блиста у српским афоризмима и сатиризмима, у контексту светске мисаоне баштине.” Према његовим речима, „пословице, афоризми и сатиризми спецификум су српске духовности и филозофије живота”. „Било да су есенцијалисти било да су егзистенцијалисти, афористичари згушњавају и згрушњавају своју духовност”, сматра професор Коларић.

Српски афоризам, иако тако не изгледа, више је штит него мач. Нашем народу хумор и сатира, укључујући и афоризам, служили су и служе као одбрамбено средство од невоља и недаћа. То је, уосталом, одлика националног менталитета народа који су кроз историју доживљавали страдања (Јевреја, Јермена, Пољака, Руса, Чеха...). Речи које је изговорио оскаровац Милош Форман у потпуности се могу применити и на српске прилике: „Хумор није само мени био важан, он је важан за чешки народ вековима, да преживи.” Још један филмски стваралац, шпански редитељ Алекс де ла Иглесија, рекао је нешто

слично у прилог тој тези: „Нема ништа смешније него кад се на сахрани деси нешто неочекивано, јер управо у трагичној ситуацији највише се смејете.”

Да би један народ имао сатиру високе вредности, неопходна је самокритика, то јест способност аутора овог жанра да се подсмехну свему лошем у свом народу и да их у томе не спречава лично осећање патриотизма, односно да због тога не буду окружени зидом неразумевања или проглашени отпадницима. „Смисао за хумор састоји се у томе да знаш како да се смејеш сопственој несрећи”, поручио нам је шпански глумац Алфредо Ланда, док његов сународник, писац Ноел Кларасо, има дефиницију мајстора хумора и каже да је то „човек који зна како да се односи према другима тако што се руга себи”.

Харакири

Смејање себи је својство које поседује мали број народа. Срби, међутим, никад нису били нежни према себи и зато је тај мач сатире често – харакири. Сатиричар Иван Ивановић, аутор забрањеног романа „Црвени краљ”, указује да су „сатиричари, од Јувенала до Јежија Леца, увек били криви, са становишта властодржаца”. „Државни апарат, контролисан од краљева, царева, папа, патријараха, председника, генералних секретара, диктатора... имао је задатак да уништи сатиричаре. У средњем веку јеретици су спаљивани, у новом веку слати у концлогоре, на архипелаге, у казамате. Човечанство ту није много напредовало”, резигнирано закључује Ивановић.

Афористичара и политичког емигранта Драгишу Кашиковића убили су припадници југословенске Службе државне безбедности 1977. године у Чикагу, у просторијама листа „Слобода”. Само две године раније у граду на обали језера Мичиген, Кашиковић је објавио књигу убојитих антирежимских афоризама под насловом „Партија те тужи, Партија ти суди”. „Терор примењујемо само према онима који се с нама не слажу”, један је од афоризама из те збирке. Писање сатиричних опаски у XIX веку коштало је слободе Ђорђа Рајковића и Николу М. Никшића. При крају Милошевићеве владавине на петом

месечну затворску казну због књиге афоризама „Србијо, мајко, плачи” био је осуђен Бобан Милетић Бапси из Књажевца. Драгутин Милетић Карло је у то време због својих сатиричних текстова смењен с места главног уредника „РТВ ревије”, прогнан из куће „Политика” и остављен без посла.

Први српски сатирични лист који је забрањен због афоризма „опасног по државу” био је књижевни додатак „Јужне пчеле” (1852, Нови Сад), браће Данила и Милорада Медаковића. „Злогласни” афоризам гласио је: „Ко је несретнији од новинара који се власти замери? Новинар који се народу замери.” Аутор је био „поп Ника Николић из Кнеза”. Лист за озбиљну сатиру „Геца” покренуо је новембра 1892. године Наум Димитријевић, а до јуна 1894. заплењено је било четрнаест бројева. Тиме је „Геца” остао запамћен и као часопис који је у Србији током XIX века највише пута забрањиван. Сатирични листови које су уређивали Љубомир Ненадовић и Сима Лукин Лазић такође су били проскрибовани.

Убада и засмејава

Срби нису измислили афоризам, али су га користили као измишљен за критиковање и подсмевање. На наше савремене афористичаре, од народних мудрости и афоризама њихових претходника у Европи и Србији, више су утицали моћници својим глупим изјавама и поступцима. Срби, како рекосмо, нису створили афоризам, али су од шездесетих година прошлог столећа створили специфичан сој који се разликује од афоризама какве пишу други. Наш афоризам је сатиричан, ангажован, критички, оштар и обавезно садржи хумор. Примера ради, једна пољска дефиниција афоризма каже да он „може да садржи чак и хумор”. Ако не убада и не засмејава, Срби ће рећи: „То и није афоризам!” У већини других земаља пак доминира афоризам који је аполитичан, који се често заснива на поезији, а ретко на хумору, који претендује да буде мотивациони, поучан или да неки појам дефинише. Ближа му је филозофија од сатире.

Код нас је афоризам бујао и стицао популарност, посебно од почетка шездесетих година прошлог века, и непрекинуто до данашњих дана. Био је то срећан стицај околности у несрећним временима, јер је афоризме у Србији имао ко да пише, о чему да пише, и имао је ко да их објави и ко да их чита. Нажалост, веома често није имао ко да их тумачи и вреднује. Афоризам је кратка форма, па га је, ваљда, зато лако заобићи. „Критичари више воле да се осврну на текст у роману у којем се ливада описује на 58 страница него на бřitку, језгровиту и умну мисао која, захваљујући поенти, казује више од неких романа”, рекао је једном црногорски афористичар Вељко Рајковић.

О српским афоризмима и њиховим ауторима писали су, ипак, академици, универзитетски професори, теоретичари и историчари књижевности, социолози културе, психолози: Витомир Теофиловић, Мирослав Егерић, Ратко Божовић, Жарко Требјешанин, Јован Делић, Љиљана Шоп, Милутин Ђуричковић, Бранислав Бане Јовановић, Драган Лакићевић, Предраг Марковић, Никола Милошевић, Ђорђе Оташевић, Јован Пејчић, Раша Попов, Бранко Микашиновић, Добривоје Станојевић, Ђуро Шушњић, Дивна Бијелић, Иво Мијо Андрић, Малиша Станојевић... Занимљивост је да је о српском афоризму снимљен и документарни филм „Довиђења, како сте” (у режији Бориса Митића).

Афоризам и комунизам

Чеси су комунизам рушили петицијама, Руси самиздатима, Пољаци вицеџима, Мађари песмама, а Срби – афоризмима.

Непосредно после Другог светског рата, такозвану народну демократију у Србији је од сатиричних листова преживео само „Јеж”, који, тобоже, више није био „ошишан”. А заправо је био ћелав. Његова основна функција била је да критикује опозицију у траговима, остатке остатака бившег режима и спољне непријатеље у лику западних капиталиста и империјалиста.

Богдан Пешић, први главни уредник послератног „Јежа”, сведочио је о том времену: „Страшно је што је Ђилас одредио Радована

Зоговића као одговорног пред Политбироом за 'Јеж'. Он нас је стварно бријао. Није дао да прође ни најмања ситница."

Како је изгледало интерно и екстерно уређивање часописа, описао је у својим сећањима и потоњи главни уредник Љубиша Манојловић: „А кад се цео 'Јеж' преломи, кад се странице отисну, био сам још дужан да то носим у Централни комитет, у Агитпроп. И ту је штошта избацивано, па је прелом често морао да се врши поново. Тек тада бисмо штампали број, блед као и онај пре њега."

Ипак, понешто је, посебно у потоњим годинама, успевало да се провуче између редова и између цензорских маказа које су га шишале, па је „Јеж” постајао критичнији и оштрији.

Године 1969. била је забрањена књига афоризама Милована Витезовића „Срце ме је откуцало”, са образложењем: „У брошури је скуп афоризама који по свом садржају изражава напад на нашу историју, идеологију, друштвено-политички систем итд. Због оваквог садржаја представници друштвено-политичких организација, органа власти и једног броја чланова Одбора Чивијаде договорили су се да се брошура у току Чивијаде не пушта у продају.” Аутор се касније присећао тог догађаја: „Бринуо сам се како ће судску одлуку примити Бранко Ћопић, који ми је за књигу написао препоручни предговор, јер то је, у неку руку, била и њему забрана. Рекао је: 'Ја сам ти увијек говорио да не треба писати за новине, већ само за књиге. Они књиге не читају. Сад су, бога ти, и књиге почели читати. Долази задње вријеме.'"

Душко М. Петровић покренуо је и уређивао студентски часопис за хумор и сатиру „Страдија”, који је у Београду излазио 1971. и наредне године. „Страдија” је више пута забрањивана, а после забране тринаестог броја и судске пресуде да се сви примерци спале, Универзитетски одбор Савеза студената Београда распустио је редакцију и укинуо часопис.

У знаменитом и злогласном документу Централног комитета Савеза комуниста Хрватске, такозваној „Бијелој књизи”, која је објављена 1984. године, истакнуто је да су „афоризми постали популаран облик изражавања различитих политичких порука уперених према Савезу комуниста”. За то су најоштрије оптужени српски афористичари, уз навођење примера. Цитирани су афоризми из београдског „Студента” попут: „Он је једном ногом у гробу, а другу су му одсекли”,

којим је јасно алудирано на Јосипа Броза, што је било противно тада још врло интензивном неговању слике дуговечног, па и бесмртног вође државе. Алудирање на Тита у истом листу изражено је у цитату: „Бесмртност повећава смртност.” Критика комунистичке партије пак видљива је у афоризму: „Једни раде ко црнци, други ко белци, остали су црвени.” Као једна од критика југословенском вођству, репрезентативан је афоризам из „Студента”: „Све што сте ви сањали некада, народ сања данас.” Пример описивања репресије у афоризмима јесте следећи цитат: „Претерали су с преваспитањем, уместо црвене, добили су модру особу.” Као листови у којима су објављивани овакви и слични афоризми наведене су и „Омладинске новине”, „Младост”, „Политика експрес”, а као „неподобни аутори” означени су Душан Радовић, Милован Витезовић, Брана Црнчевић, Витомир Теофиловић, Александар Баљак, Петар Лазић, Душан Пуача, Филип Младеновић, Душко М. Петровић, Ива Мажуранић, Ана Бошковић (псеудоним новинара Стеве Батића)...

Године 1988. београдска „Просвета” требало је да објави књигу Александра Баљка „У границама демократије”, али то се није догодило. Они који су књиге читали по службеној дужности пронашли су у рукопису чак две стотине неподобних афоризама. Пошто је било јасно да се такви афоризми не могу поправити, тадашњи в. д. главног и одговорног уредника државне издавачке куће Милутин Станисавац саветовао је аутора да те афоризме изостави, а пошто он на то није пристао, књига се није појавила код тог издавача.

Показало се, међутим, да ни афоризми не могу да промене власт и поправе систем, али могу да поправе расположење оних који су за промене. И док данас народи иза некадашње „гвоздене завесе” нимало не жале за тим временом, многи Срби у бољој прошлости виде своју будућност.

Спасавање душе

Када је почетком деведесетих година XX века шведски слависта Свен Густавсон превео наше сатиричне афоризме и понудио их

тамошњим часописима, уредници су одбијали да их објаве, с образложењем да је нејасно о чему то пишу српски аутори. За њих су, на име, били потпуно непознати и фантазмагорични појмови „слепи вођа”, „подстицајне санкције”, „корисне малверзације”, „принудни одмори”, „кашњење пензија”, „исплаћивање запослених полуткама”, „изборна крађа”, „народна кухиња”, „партијска контрола јавног сервиса”, „сатанизација опозиције”... Уредници су сматрали да читаоци у Шведској неће разумети чак ни обећања да ће Србија једнога дана имати „шведски социјализам” и „шведски стандард”.

Пољски преводилац Гжегож Латушински говорио ми је да је после демократских промена у Пољској, увођења вишестраначког система, либерализације медија, изласка из совјетског блока и отварања државе према Западу, готово престала потреба за писањем сатиричних афоризама. „Наши најбољи афористичари почели су да раде за маркетиншке агенције и да, уместо афоризама, смишљају рекламне слогане”, објаснио је како је и зашто престало у Пољској интензивно занимање за овај жанр. То је довело до тога да, према речима афористичара Војћеха Вјерћоха, пољски часописи за књижевност одбијају да објављују афоризме.

– Због чега? – питао је Вјерћох једног уредника.

– Афоризми нису познати нашим читаоцима јер немају традицију.

– То није истина – супротставио се Вјерћох. – Афоризме је у Пољској и широм света прославио Станислав Лежи Лец.

– Е, за њега сам чуо – одобровољио се уредник. – Кад би ми он послао своје афоризме, њих бих радо објавио.

Овај разговор је вођен 2024. године, а Лец је умро педесет осам година раније.

Срби не пишу афоризме ни због новца, ни због славе, ни због бесмртности. Напротив, кад пишу афоризме, ризикују да остану без посла и напредовања, да буду означени као непријатељи, што им може угрозити и здравље и живот. Они пишу афоризме због потребе да искажу оно што их боли, што им смета, што би требало променити... Желе да искажу нешто и да спасу своју душу. (А на то би Илија Марковић додао: „Тело, извини!”)

За писање афоризама потребна је храброст, али је храброст потребна и за приређивање зборника и антологија афоризама. Можда

и због страха од реаговања аутора и критике, имамо мало књига у којима је представљен српски афоризам. На овом плану изузетан допринос пружили су проф. др Мирослав Егерић, који је приредио две антологије савремене српске сатире и за њих написао предговоре (1970. и 1987), Миленко Пајовић, аутор Антологије „Нова српска сатира“ (1987), Александар Баљак, који је 1987. године објавио Антологију српског сатиричног афоризма „Историја афокалипсе“, Драган Лакићевић и Никола Рудић, састављачи „Јежеве читанке“ (1990), Витомир Теофиловић, приређивач Антологије пола столећа српског афоризма „Враг и шала“ (2000), Душко М. Петровић, који је сачинио Антологију сатиричног афоризма Републике Српске „Лед је пробijen! Ускачите“ (2005), Ђорђе Оташевић, заслужан за појаву Антологије српске сатире (2007), Јово Николић, састављач Антологије афоризама БиХ „Протести мождане масе“ (2008)...

Српски афоризам вероватно не би био толико укорееен, виталан и читан да не постоје медији који га годинама и деценијама континуирано објављују и зато је потребно поменути сатирични лист „Јеж“ (Радивоје Бојичић), електронски сатирични часопис „Етна“ (Горан Радосављевић), портал „На првом сте мјесту“ (Јово Николић), портал „Шипак“ (Игор Дамњановић), сатиричне стране у „Политици“ (Драгутин Минић Карло), „Новостима“ (Бојан Љубеновић), а не смемо заборавити часописе и портале који су постојали, „Носорог“ (Горан Кљајић), „Жикишон“ (Владица Миленковић), као ни сатиричне рубрике у НИН-у (Александар Баљак), „Ужичкој недељи“ (Слободан Симић), „Светлости“ (Драган Рајичић)...

Сестра талента

„Говори српски да те цео свет разуме“ може да се примени у афоризму, али не и на афоризме. Српски афоризми нису довољно познати у свету јер нису у одговарајућем обиму преведени на најважније светске језике. Истина је, афоризми Савке Суботић су још почетком XX века објављени у неким америчким листовима. Век касније, о српским афористичарима 2007. године објавио је репортажу веро-

ватно најутицајнији дневни лист на свету „Њујорк тајмс“, из пера Дена Билефског, који наводи и реченицу: „Афоризам има дугу и богату традицију међу Србима, који су користили сатиру и црни хумор да се носе с деценијама ауторитарне владавине.“ Антологије српског афоризма објављене су у Немачкој (Волфгант Ешкер), Аустрији (Мило Дор), Пољској (Ана Дагмара Луковић), Румунији (Валерију Бутулеску и Горан Мракић), Италији (Фабрицио Карамања), Шпанији (Асијер Ахире), Словенији (Франци Чеч), Македонији (Васил Толевски), а српски афористичари заступљени су и у зборницима и антологијама балканског, европског и светског хумора, сатире и афоризма у Немачкој (Фридеман Шпикер), Русији (Владимир Шојхер), САД (Бранко Микашиновић, Џејмс Гири), Шпанији (Фернандо Менендес), Бугарској (Ганчо Савов, Валентин Димитров), Хрватској (Златко Томић), Пољској (Војћех и Јоланта Вјерћох)... Српске афоризме преводили су и Бранка Кубеш на чешки, Петер Урбан на немачки, Бисерка Рајичић, Олга Лалић Кровицка и Гжегож Валчак на пољски, Мартин Пребуђила и Мирослав Демак на словачки, Иван Чарота на белоруски, Бабкен Симоњан на јерменски, Андреј Базилевски на руски, Светислав Недучић на мађарски, Крсто Крстев на бугарски, Васил Толевски и Миле Ђорђијоски на македонски, Драган Мраовић на италијански, Намик Докле на албански, али то, ипак, није довољно и саобразно значају и вредности умних и духовитих минијатура наших писаца.

Аутор ових редова био би срећан ако би ова књига помогла интересовању да српски афоризми буду преведени и на друге језике, те је имајући у виду ту могућност бирао оне који су преводиви (не садрже идиоме и игру речи), и који преведени могу бити разумљиви читаоцима у другим државама (не баве се искључиво српским специфичностима).

Било је, нажалост, успешних афористичара који су и сами почели да потцењују овај жанр, па су постали неуспешни песници, драмски писци или романописци. Они који потцењују афоризам углавном му замерају краткоћу (иако је Чехов тврдио да је она сестра талента), наводећи да ту форму негују писци који немају талента (!), времена, воље и снаге да пишу нешто дуже. Онима који су га питали да ли пише нешто веће, пољски афористичар Станислав Жежи Лец је

одговарао: „Пишем само највеће”, што је сасвим у складу с његовом мишљу да је „реченица највеће књижевно дело”. По тој искривљеној логици, да је вредно само оно што је дугачко, с Олимпијских игара би била избачена трка на сто метара јер траје десетак секунди, а не би било места ни за скок удаљ, скок увис, прескок, и ски-скокове, јер су још краћи.

Афористичар Веселин Мишнић Лари заступа тезу да свако може да напише песму, причу, драму и роман, али да не може свако да напише афоризам. Ко не верује, нека проба! Кратка форма сама по себи није афоризам ако не садржи оно што га одликује: парадокс, апсурд, непредвидивост, двосмисленост, вишеслојност...

Уосталом, да није тако, не би у Србији годишње било објављено око две стотине и двадесет романа, а тек четрдесетак књига афоризама. Упркос свему наведеном, постоје они који сматрају да афористичари нису писци. Али нису усамљени, јер постоје и они који сматрају да је Земља равна плоча. За такве, ево шта је написао проф. др Ђуро Шушњић, који је издвојио једанаест карактеристика успешног или врхунског афоризма: умањивање значаја или значења; велико се огледа у малом; преувеличавање; краткоћа или сажетост; двосмисленост или вишесмисленост; мисаони обрт или парадокс; изненађење или неочекивана жаока; прекор или критичност; мудрост и поука; игра речима; надилажење локалних услова места и времена.

Мајдан за афористичаре

Високо мишљење о афоризму има и проф. др Иван М. Коларић, који наглашава да је „афоризам заправо 'лирика интелекта'”. „Наравно, треба имати дара да би мисао праснула у афоризам. Афористичари се мачују речима, јер афоризам је парадоксалан – а такав је јер исказује парадоксалност људског живота. 'Србострадија' је мајдан за афористичаре, тако да су наши савремени афористичари и сатиричари светски шампиони. Афоризам је у тренду, јер је то минимализам који освешћује и засмејава. Најбољи савремени светски

афористичари су, изгледа, рођени у Србији (а на основу превода и разних светских антологија).

То није случајно, јер имамо и духа и мана напретек. Срби су навикли да хумором дрибљују кризу, а афористичари су народни портпароли. С обзиром на реноме у свету, афоризам би могао постати српски бренд, феномен српске духовности”, наводи професор Коларић.

Аутори су у Панорами сврстани према годинама рођења. Тако се добија увид у хронолошки след развоја српског афоризма, који се најпре јавио међу Србима који су живели у Хабзбуршкој монархији (Михаило Максимовић, Еустахија Арсић, Јован Стерија Поповић, Светозар Стојадиновић, Јован Јовановић Змај, Савка Суботић...), али су га веома брзо прихватили и аутори који су покретали хумористичко-сатиричне часописе и у вазалној Србији (Сергије Николић, Љубомир Ненадовић, Никола М. Никшић, Михаило Ћелешевић...) и оној тек ослобођеној од турске окупације (Сима Лукин Лазић, Брана Цветковић...). Афоризме аутора из XVIII, XIX и с почетка XX века тражио сам и проналазио у сачуваним хумористичко-сатиричним часописима који се налазе у архивима и библиотекама, те у ретким књигама. Можемо бити поносни на прве српске афористичаре и афористичарке и сматрам да овај избор попуњава празнину која је постојала у проучавању историје наше афористике, јер на светло дана износи непознате или недовољно познате писце (они би рекли „писатеље”) и њихове радове, односно „сочиненија”.

У Панорами српског афоризма су аутори који су живели или живе у Србији, БиХ, Црној Гори, Хрватској, Румунији, САД, Швајцарској, Француској, Великој Британији и Хабзбуршкој монархији, потоњој Аустроугарској, која више не постоји. Афоризми су широко популарни, јер су их писали и пишу их једна крунисана глава, академици, професори универзитета, дипломате, лекари, филозофи, математичари, инжењери, правници, официри, радници, незапослени...

Деведесетих година прошлог века Србија се нашла на једној, а свет на другој страни. Србија није могла да се носи са светом на политичком, дипломатском, економском и војном плану. Међутим, кад је реч о српском афоризму, уверен сам да може да издржи сваку проверу и поређење са својим сродницима из Европе и целог света. Овај

зборник садржи не мање добрих афоризама него Панорама савременог афоризма у Европи, коју потписује исти приређивач.

То, уосталом, потврђују и речи нашег прослављеног психијатра др Петра Бокуна: „Афоризам је књига која се састоји од једне реченице. Афористичарима никако не одговарају хонорари који се плаћају према штампаном табаку. Тај принцип одговара оним органски оштећеним епилептоидима који скрибомански прљају папир, богате се на рачун еволуционо најнапреднијих мозгова које поседују афористичари. Да би дошли до ефектног афоризма, они троше исту енергију као и писци, сликари, музичари, уосталом све креативне личности. Нема ништа из ништа, само из нечега може настати нешто. А то нешто поседују ретки. Кад паметног човека питаш на шта га асоцира реч Пољска, он у осамдесет одсто случајева каже: Станислав Лежи Лец. Ми имамо целу групу која се зове Београдски афористички круг, али по старом обичају нисмо свесни какав је то бренд у времену кад памет има све већу вредност. Власници пилана, циглана и шећерана биће заборављени баш као и чланови клуба привредника, али зато бронза чека да излије главе на које ће, као и на Ђурину, Бранкову, Радојеву, голубови чинити оно што најбоље раде. Људи од духа, душе, духовитости раде за вечност, али били би захвални и за мало више уважавања и на овом свету.”

Милорад Тодоровић

„Психичко” у математици и изван математике

Могло би се претпоставити да све психолошке теорије, којих има неоправдано много и од којих многе и не заслужују и да се зову теоријама или школама, имају неке заједничке постулате у облику принципа по којима функционише душа. Без таквих полазних заједничких принципа свака од тих теорија би се уобличавала као засебна дисциплина, са својим посебним вокабуларом и својим методама, која истражује људску природу. Када се те дисциплине нађу под заједничким кровом једне науке (психологије) оне су доведене у позицију сукоба од којих разумевање „психичког” има мало користи. Ти сукоби се најчешће одвијају преко критеријума „научности” које се једним приступима приписује, додуше на интерним критеријумима, а другима оспорава, на принципима научности природних наука. У првом случају, термин „наука” се схвата на превише наиван начин који је произлазио из оног високо вреднованог места науке са почетка деветнаестог века. Математизација психологије је својим операцијама (варијаблама, статистичким обрадама) обезбеђивала статус научности; сваки изостанак таквог позитивистичког приступа одрицао је некој теорији статус Науке.

Схватањем науке као монолитне грађевине, што је већ по себи ненаучно, са два момента: евидентним „корпусом знања” (теоријом) и фиксираним скупом поступака проверавања и оповргавања, као и метода изградње модела и процеса формулисања појмова можда се психологија и може угурати у неки простор Науке, али по цену да то више не буде наука о души, шта она једино мора бити. Тешко је замислити такву науку о души која би могла мерити не само све аспекте „психичког” већ и оне које примарно обликују и утичу на оно што се зове личност, субјект или селф.

Петер Слотердијк (1991: 63; 1992: 295), професор филозофије на Универзитету у Карлсрухеу упозорава на опасност да у психологији, где

се вредност придаје образовању строгих појмова, примећује се све већа склоност према употреби математских метода. Питања као што су, да ли постоји веза између душевних болести и грађе тела, да ли учинци интелигенције корелирају с другим особинама личности или да је интелигенција уопште вишедимензионална творевина од међусобно независних фактора могу се обрађивати само путем квантитативних мерења, а онда корелационо статистички. Онда је поступак да се из опажених корелација способности повратно закључује о темељним, управљачким факторима, она тзв. факторска анализа, постаје „авантура духа“ у коју може да се упусти само онај ко поседује натпросечно математско знање и специфичну надареност. Још је важније што се тада углавном третирају, неки ће рећи сазнавају, културне навлаке које скривају значајније истине. У ономе што се наслућује, где се ништа не види, смештено је оно што управља и појединцем и светом. Ослобађање које је потекло од Фројда не би се, како истиче Слотердијк, смело заборавити (Слотердијк 1992: 158).

У данашњој психологији није тешко уочити тенденције збијања у појмове и ослобађање од чулности и приближавање математским методама. Данашња академска психологија је обележена појмовима као што су квантум учења, когнитивно реструктурирање, фрустрациона толеранција, ступњевање мотивације итд. – рекло би се једна врста више механике која је заокупљена замишљањем експерименталног утврђивања таквих појмова. Критички однос према таквом приступу нема већег одјека нити је у стању створити веће сумње.

О погрешним резултатима базираним на експерименталним налазима писао је и Џон Јоанидис (John P. A. Ioannidis) у свом раду *Why Most Published Resarche Findings Are False*

¹ тврдећи да се може доказати да су налази већине објављених истраживања погрешни. То се односи углавном на оне радове у којима се закључци изводе уз помоћ статистике на основу експерименталних резултата. Ако је, како тврди Јоанидис, у експерименталним наукама већина објављених закључака погрешна како је то тек у психологији у којој се у експеримент уводе неки психолошки садржаји који немају чврсту теоријску заснованост која је опште прихваћана изван те теорије. Увид у такве „научне задатке“ или „истраживачке налазе“, који не узлазе ни у какву теорију, нагнала је да Јоанидис, користећи Бајесову статисти-

¹ Зашто су објављени истраживачки налази већином погрешни? (PLOS Medecine August 30, 2005).

стику и општеприхваћене принципе закључивања на основу теорије статистичких хипотеза, закључи не само да је вероватноћа научног проналаска мала, већ и да су објављени закључци већином погрешни. У таквим „истраживачким налазима” неретко су присутни пристрасност па и мењање експерименталних резултата ради добијања очекиваног закључка. Лош дизајн експеримента и погрешна употреба статистике, коју спроводи као свој посао одређени број разноразних статистичара, лако може довести до варања у процесу закључивања. Поготово када не постоји независно проверавања налаза од стране других. Експериментални резултати и закључци су често различите ствари које уједињује јако вероватна пристрасност у науци. Када се употребљавају инструменти који не иду у корак са теоријом или они који имају малу вредност поузданости може се ставити знак питања колико су и експериментални налази поуздани. Тешко је рећи колико је таквих налаза који нису у вези са тренутним системом знања и претпоставкама.

Сви (научни) радови за стицање научних звања, поготово оних високо котираних у научним круговима, изграђени у складу са академским дискурсом, скоро неизоставно засновани су на доказивању статистичке значајности на основу p -вредности. Испада да је за велики број истраживања у психологији довољно поставити хипотезу и имати представу о неком упитнику или тесту те кренути у експеримент у коме би се, захваљујући статистичкој умешности неког „статистичара”, проверило да ли добијени резултати подржавају ту хипотезу. Постоје два начина на који се то може урадити. Први начин је утврђивања вероватноће (p -вредности) уколико је хипотеза тачна. Други начин је преко постављања две хипотезе: A и $не-A$, односно нулте и алтернативне хипотезе са унапред одређеном грешком за обе хипотезе. У првом случају одбацивање или прихватање хипотезе је одређен висином p -вредности. Уколико је добијена вредност мања од пет одсто или један одсто могло би се говорити да се ради о малим вредностима. На основу тога да ли је p -вредност испод одређене или прихваћене границе хипотеза се одбацује, али нема аутоматског прихватања неке друге хипотезе. У другом случају, циљ је да се на основу резултата експеримента прихвати једна од две хипотезе на основу унапред одређене вероватноће грешака за обе хипотезе, које не морају бити исте. У зависности од тога да ли су добијени резултати испод или изнад израчунате граничне вредности неке статистике зависи која ће се хипотеза прихватити. Проблем је што у овом случају постоји грешка да је одбачена хипотеза заправо тачна.

У пракси се неретко среће мешавина ова два приступа тако што се израчуна p -вредност са хипотезом A и ако је она мања од пет одсто, онда се прихвата хипотеза $не-A$. Интересантно је да не баш велики број научника зна шта је то p -вредност и, поготово, зашто је гранична мера p -вредности одређена на пет одсто и да ли она верно одражава тачну, односно научну заснованост добијених података (вероватноћу да ће се нешто десити).

За научнике који само користе услуге статистичара или „математичких психолога” који се искључиво баве обрадом добијених података p -вредност је ништа друго до вероватноћа хипотезе A , а не, како би требало бити, вероватноћа да се добију ти резултати уколико је хипотеза тачна. Строго придржавање те граничне вредности минимална прекорачења или смањења вредности око пет одсто чиниће хипотезу прихваћеном или одбаченом. Добијена p -вредност 5,01 одсто ће бити довољна да се прихвати хипотеза A , ако је p -вредност 4,99 одсто, онда се прихвата хипотеза $не-A$. Испада да вредност од 0,01 може бити одлучујући момент научности и критеријум за објављивање неког рада као научно вредног, што је у овако институционализованој науци исто. Можда је још већи проблем, који прави превише ниско постављена гранична p -вредност од пет одсто проглашавајући за научно откриће оно што то тешко може бити. Даниел Бењамин, Јамес Бергер, Вален Јохнсон су указали да повезивање статистичке значајности са p -вредност од пет одсто доводи до великог процента лажно позитивних резултата у радовима због чега би се максимум за граничну p -вредност смањи са пет одсто на 0,5 одсто (Benjamin, Berger, Johnson 2018: 8).

У сваком случају, множење радова са лажно позитивним резултатима заснованих на томе да се помоћу статистике (p -вредности) може одбацити једна хипотеза и аутоматски прихватити супротна закрива још већи проблем за саму науку који се састоји у томе што не долази до проверавања истраживања која су се окитила научним открићем, под потпуно истим условима експеримента, од више научника. Када се томе дода ко (пријатељи и разноразни сарадници) и како прикупља податке (незаинтересовани студенти или радници, пацијенти са различитим мотивацијама за приказивање) и да ли је њихова обрада одређена циљем „научно вредног налаза” тешко се отети утиску да је више реч о бирократској него о научној причи у којој „научност” потпуно зависи од самог истраживача. О опасности злоупотребе већ постоје подаци и код значајних имена психологије. Треба се само присетити афере са најистакнутијим британским психологом Сирилом Бартом (Cyril Burt), професором

на Универзитету у Лондону, коме је за рад у подручју образовне психологије додељена и племићка титула, који је оптужен за научну превару и фалсификовање резултата о наслеђивању интелигенције. Његова хереди тарна теорија почивала је, како су показала многа истраживања и про вера података које наводи Давид Хотерсал (Hothersall 2002: 476-478), на измишљеним подацима како факторске анализе тако и друштвене покретљивости, односно односа родитеља и деце.

Захваљујући филозофији науке у другој половини деветнаестог века одлучно је, како каже Брус Финк, распршена идеја по којој је свака наука утемељена на скупу аксиоматских пропозиција које се могу мате матизирати, измерљивих емпиријских ентитета и чистих појмова (Fink 2009: 157). Када се томе дода да међу научницима нема слагања око тога шта чини науку, а шта не потпуно је нејасна мотивација психолога да она буде чиста наука уз велику сумњу да ће она икада моћи задовољити кри терије позитивне науке. Фројдов покушај са Нацртом за научну психоло гију и Лаканова алгебра то најбоље говоре. Тражењем да свака тврдња до бије одобрење од признатих научних (математичких) ауторитета, сужава подручје психичког које психологија може истраживати. Највећи усуд таквог настојања је, да се послужимо Лакановим речима, „зашивање” субјекта, односно занемаривање субјекта, искључујући га из свога про стора истраживања. Проблем је што ни сам појам „субјект”, којим се тако исцрпно баве филозофија и лингвистика, још није у психологију добио право грађанства. То свакако не значи (став) да психологија не би смела себи допустити да и такву тему као што је субјект, односно оно што измиче у сваком (који говори о души или „психичком”) сматра неважним тиме што се не може ухватити у неки експериментални нацрт.

Још до већег проблема долази када се испостави да је за разуме вање неке психичке појаве или неког психичког процеса од суштинског значаја питање *узрока*, што ће рећи *истине*, будући да трагање(м) за њим, психологија уопште може задовољити позитивистичке критери јуме да буде наука. Без досезања узрока методом демистификовања суб јективних прерушавања тешко је схватити субјект који из њега произ лази. Не зна се да ли је погубније што се психологија (или све психоло гије) не баве оним субјектом који се протеже далеко изван онога што појединац „субјективно” доживљава или да се баве само свесним. Ако се може рећи да се наука бави субјектом, то је само свесни картезијански субјект, господар својих властитих мисли чије је мишљење корелативно његовом постојању (Fink 2009: 159).

Питајући се да ли је све што субјект осећа субјективно психоанализа се усредсређује на специфичности субјекта у вези његовог конституисања у језику. Увидевши да извесни психички симптоми имају „други“ узрок, и да је тело у извесном смислу везано, не законима природе, него законима репрезентације, Фројд је указао колико психолошки пут ка истини мора избећи „културалистичке“ позиције односа човека и језика као друштвеног феномена. Скретања у психоанализи која су се позивала на друштвено-историјске аргументе уместо на логику субјекта не само да су била грешна према имену психоанализе него су била лутање у разумевању симптома чију структуру нису могли схватити са тих позиција. Разумевајући конструкцију субјекта у језику психоанализа је јако удаљена од биолошког објашњења зато што схвата колико друштвени домен репрезентације је присутан у конструкцији симптома. При томе она не упада у замку да улогу културног простора репрезентације не види као једини моменат. Општи културни простор репрезентације не може објаснити изостанак рањивости сваког субјекта неким симптомом.

Можда је мало и чудно да овакву улога симболичког поредака („језика“) не исцрпљују довољно ни филозофија, ни лингвистика, нити књижевност. Када се не придаје овакав значај симболичком поретку није тешко схватити зашто академска психологија не узима у обзир ни *расцељени субјекти*, за кога важи она Лаканова изрека „Ја сам тамо где не мислим“ и „Мислим тамо где ме нема“, ни ону друштвену конструкцију субјективитета у ономе што се може назвати *посебношћу субјекта*. До када ће психологија неговати заблуду да је човек господар у својој кући је тачка на којој ће у њу морати ући оно психичко несвесно. Пре тога налази експерименталне психологије не смеју се држати идеје да је субјектово *ја* идентично са оним који говори.

Из историје науке знамо да је психологија свако ново знање, које је било засновано на математизацији, представљала као научно. Будући да наука и не значи нешто много друго до свако егзактно или методичко знање, заснованост многих њених чињеница у пракси и преко праксе давало јој је право на тај статус. Психологија је од самих својих почетака настојала да се установи као наука мада сама наука није била спремна доделити психологији тај статус, пре свега због специфичности *психолошког објекта*. Схватајући проблем психолошког објекта Вотсон је „унутрашњост човека“, о коме се имају оскудни подаци, пребацио на његову „спољашњу страну“ („понашање“), које је својом материјалношћу много видљивије и приступачније посматрању.

Појаве на површини психичког лако могу бити преведене у понашајне термине али многи, нарочито они из тамних, несвесних делова психе, тешко то могу. То што је мој унутрашњи свет, како каже Новалис², више мој од спољашњег света иако је неизвестан (Novalis 1964: 262), психологија не би смела игнорисати, јер „оно што је изван мене, управо је у мени, моје је; и обрнуто” (Novalis 1964: 262). Али, и да би већ, следећи емпиријске датости, психологија морала имати много ближи однос према „расцепу” личности, „расцепљеном субјекту” од онога које и не узимају психологије за које не постоји несвесно психичко. Онда када у мени постоје два човека која су, како каже Ролан Барт (Barthes 1992: 171), опремљена са две опречне утеге где су се зараћени делови измиривали у заснивању његовог смисла које у видљивом понашању не морају, и најчешће нису, видљиви. Психологија чак не би требала тежити препознати његове просте противречности, његове двојне постулате кроз њихово разлагање будући да је скоро у том млазу тешко схватити његово језгро и структуру смисла. Субјект није само противуречан већ је, тачно каже Барт, сам распршен. Покушати преко „понашања” схватити ту распршеност је некако сувише материјалистички. Како схватити преко понашања то што неки човек не воли веру, а осећа носталгију за обредима? Шта је у њему израз његовог језгра? У њему прво може бити и једно и друго, што нам одузима могућност да му прецизно одредимо место.

Сваки човек може откривати у себи и хистеријичне и опсесивне и параноидне црте, као и да показујемо међусобно супротне ставове. Досетка о коморбидитету је несналажењу у свакој од специфичних манифестација. Страх који доминантно боји нечије понашање, без обзира да ли је реч о паници, стрепњи или плашњи, може говорити о тако различитим стањима да пуко истицање тога мало шта говорити. Уколико је он стање које се јавља без обзира на објект (*сћрах*) или се увек веже за објект (*сћрејња*) или се јавља у облику *ужаса* где је изостала, из непознатих разлога, приправност на страх може се претпоставити да су у питању различити механизми настанка условљени различитим момензима у оквиру структуре. Констатовати нешто што се намеће само по себи без довођења у везу са чим је оно повезано (искушењем, осећањем

<https://doi.org/10.1371/journal.pmed.0020124>

² Новалис је псеудоним немачког писца Георга Филипа Фридриха фон Харденберга (Георг Пхилипп Фридрих Фреихерр вон Харденберг).

кривице, жељом за уништењем некога) за психологију је апсолутно ирелевантно. С правом Барт наводи Дидроове речи да је „све саздано у нама зато што смо ми, увек ми, а ниједног момента нисмо исти” (Barthes 1992: 172). Такозвана психологија индивидуалних разлика, колико истицала разлике изван динамике, њих неће моћи схватити.

Да ли је психологија дорасла укључивању тог објекта у своје подручје? Али, ако се психологија као емпиријска наука покуша сместити у друштвене или природне науке наћи ћемо се у нерешивом проблему јер и не постоји општа усаглашеност око тога где би тачно требало повући линију раздвајања. Иако се психологији једном оспорава место у природним наукама (уз физику, хемију, биологију и њихова гранична подручја), а други пут се управо тамо смешта, у оквиру саме психологије се, с обзиром на предмет, циљеве, методе и претпоставке да се она види делом тог корпуса. Много мање је задовољство када се психологија смешта у друштвене науке (политичке науке, социологију, антропологију, историографију). Стварна ситуација је да се она понекад приписује једном, понекад другом подручју и да се укршта са оба подручја. Чини се да се у оквиру науке о души наглашава да између ових подручја постоје темељне разлике. Многа открића у оквиру психологије показују да у погледу метода и рационалне основе научног истраживања не разликује од оних које се примењују у природним наукама. Зашто би психологији као емпиријској науци квалификатив научни следио само уколико би она задовољила строге методе природних наука? Начин на који она резултате научног истраживања уводи у праксу, као и начин на који разумевање психичког опскрбљује новим подацима и новим проблемима и новим истраживачким алатима засигурно је смештају у подручје наука.

Хегел у *Феноменологији духа* из 1807. године у *Предговору* каже да ће наука остати неделатна, изолована од стварности, ако из свог видокруга искључи свакодневни живот, самосвест и језик. Наука мора поћи од обичног искуства и мора му се враћати (Хегел 1986). Снове, омашке, фантазме, конфликте, сексуалност, деструкцију, неспоразуме – саставне делове свакодневног живота – академска психологија чак и не спомиње. Тешко је не видети колико је академска психологија изолована од стварности и колико због тога иде ка властитом докидању.

Емпиријски модели истраживања људске природе које нуди академска психологија прецењујући значај математичких метода, проучавајући човека као објект и занемарујући његово искуство као субјекта је

већ по себи непримењиво. Субјект као оно што измиче не може ући ни у једно емпиријски дизајнирано истраживање. То иде из, како је Хегел писао, несавршености математичког сазнања како у односу према сазнању тако и у односу на његов материјал (Hegel 1986: 24). Математичке методе, чија је сврха, оно што једино посматра - *величина*, не увиђају значај конструкције која је у „психичком“ једино битна. Као таква математичка метода „представља сазнање које је у односу на материјал спољашње“ (Hegel 1986: 27) и не може доспети до разлика суштине, до суштинске неједнакости. Она не може дотаћи саму ствар, суштину или појам. Психологију би требало да занима само суштинска одредба, оно што је стварно, живот у своме појму.

Да би се ушло у простор најтеже разумљивог „психичког“ - душевне болести, нужно је следити јасне теоријске поставке о психичком апарату чија је функција душевни живот. Под *психичким апаратом* се подразумева својство психизма (психе, психичког процеса као научне, неметафизичке чињенице) да има способност преношења и претварања одређене врсте енергије и њеног развођења по системима или инстанцама. Без увођења овог појма било би немогуће упутити на сву сложеност психичке делатности. Поједине радње могу се приписати само појединим саставним деловима апарата, али не тако што би се различите функције везале за специфична „психичка места“. Уместо тога, психички апарат би требало видети као какав рефлексни апарат у коме подражаји следе утврђени распоред разних система. Функција психичког апарата се своди на то да унутрашњу енергију организам одржава на што нижем нивоу, по такозваном *принципу константности*, о коме ће се касније више говорити. Развођење енергије у подструктуре помаже да се схвате можда најважнији процеси у психичком функционисању, као што су претварање енергије, запоседање (катектирање), контразапоседања (контракатексе) и презапоседања које испостављају све оне неједнакости, све разлике које се региструју у понашању, сва прелажења супротног у супротно. У таквом разумевању једино је могуће пратити како нешто негде почиње и до каквог ће резултата да доведе. Реч је о разумевању развоја којим управља нека спољашња сврха, а који узима у обзир ове специфичности и односе, а друге оставља по страни, нужно не инсистирајући на непосредном увиду по којој нужности се то одвија.

Само разрађен теоријски систем омогућава разумевање психичког функционисања, без кога је и дијагностички и терапијски рад сведен на пуке градијенте. Парадоксално је да и оне теорије које и не

полазе од постојања *психичке организације* претендују да дају објашњења *настанка* психичких сметњи. Као да та генеза не подразумева топичке, временске, динамске услове и механизме настанка. Без тога како ум функционише као систем, који су *нивои* психичког укључени, а који су укључени на мањкав или оштећен начин, без тога да психичка организација, дакле, подразумева *структуру* и да структура представља целину чији су делови одређени том целином и који међусобно одређују један другог унутар те целине, немогуће је схватити сву сложеност „психичког“, било нормалног било патолошког.

Психологија која од почетка, од увода у науку о души, не полази од постулирања система психичке организације има само могућност да буде психологија појединачних способности, која је далеко од тога да разуме како „психичко“ функционише као целина, а да то не значи да ум функционише као тоталитет по себи. Та „лајпцишка носталгија“, како смо тај приступ назвали на другом месту (Тодоровић 2009: 105), сигурно ће одвести психологију ка некој психотехници или, због наивне тежње ка научности и позитивизму, ка психофизици. Таква психологија је веома удаљена од „психичког“ да би могла претендовати на било какво његово разумевање. Присетимо се Кунових (Kuhn) речи да је парадигма предуслов сваке перцепције, односно да свака парадигма диктира свој начин разумевања коме је перцепција подложна. Оно што човек види зависи од онога што гледа и од онога што га је његово претходно визуелно-концептуално искуство научило да види (Kuhn 1974: 93). Како психолози који нису у пракси видели неки тежи облик декомпензације могу имати представу о „психичком“ и начинима његовог функционисања? Патологија је, разумевањем одступања, више допринела разумевању „нормалног“ функционисања од свих експерименталних захвата.

Имајући у виду сву сложеност људског бића, чини се да је нужно психички апарат видети као нешто што се састоји од више делова који имају различите функције (биолошке, нагонске, социјалне, личне). Центар збивања у личности налази се у систему *ја*, оном делу психичког апарата који игра улогу посредника између, с једне стране, биолошке (наслеђем донесене) инстанце и, с друге стране, спољашњег света (који се прелама преко инстанце саме личности, преко које се родитељски утицаји настављају). Овде није нужно ту биолошку инстанцу, користећи психоаналитичке одреднице, звати *ид* (*оно*), а ону која наставља родитељске утицаје у унутрашњости субјекта *сујерејо* (*наг-ја*). Битно је само

да се истакну различiti аспекти личности, различите природе, различите функције. Основно интересовање психологије мора бити усредсређено на оно што ради или што је функција оног *ја* (*ego*), без обзира на то да ли се *ја* схвата на Фројдов начин као обједињујућа инстанца, или као неаутентични актер који делује како би прикрио узнемирујући мањак јединства – како га је схватао Жак Лакан. Подручје душевног живота са својим пуним именом – тј. *ја* – у широкој је употреби и изван психоаналитичке психологије. Успут, изван ње је и добило име: предлог да се *ја* схвати као „облик”, *Гешталт*, сачињен је по узору на организам, како би рекли Жан Лапланш и Жан-Бертран Понталис (Laplanche&Pontalis 1992: 209), као остварена метафора организма.

Ја има задатак да обезбеди *самойотврђивање*, да каже „постојим ли?” и „како постојим?”. А ако то не може да обезбеди онда он настоји да начини онај минимум који обезбеђује какво такво функционисање. Да би то постигло, *ја* током личне историје гради свест о квалитету спољнег света коме се треба прилагодити и свест о структури унутрашњег света, о нагонима, којима се такође треба прилагодити. Његов делокруг „рада“ укључује надражаје који у њему постоје или су у њега унесени. Сваку промену њихове количине *ја* доживљава као притисак који се мора вратити у пређашње стање, пређашњу подношљиву количину, на коју се навикло. Тај економски и квантитативни моменат повећања или смањења узбуђења у систему јесте од прворазредног значаја за психичко функционисање. Или, тачније, психичко функционисање је функција створеног и променљивог узбуђења које се региструје као задовољство или незадовољство.

У таквом збивању се види несавршеност математичког сазнања у коме се не могу ухватити докази изнутра³. Али, позитивистички приступ

³ Добро би било имати у виду оно Хегелово указивање о незадовољавајућем (математичком) сазнању да стране правоуглог троугла стоје међу собом у оном познатом односу када би се до тога долазило мерењем многих правоугаоних троуглова. Доказ би се у том резултату изгубио и ишчезао будући да кретање математичког доказа не припада ономе што је предмет, већ представља једно делање које је у односу на ствар спољашње. Тако се природа правоугаоног троугла не раставља онако како се он приказује у конструкцији, која је потребна за доказ онога става који изражава његову сразмерност: целокупно произвођење резултата јесте један ток сазнања и његово средство. Као средство, конструкција и доказ они садрже заиста истините ставове, али је садржина лажна, како каже Хегел (Хегел 1986: 24). Распарчавањем троугла његови делови се претварају у друге фигуре које услед конструкције на њему постоје. Тек се на крају поново успоставља онај троугао до којег је заправо стало, а који је у даљем

је неретко и за саме истраживаче велика заштита и оно што чува њихову унутрашњост у стању кохерентности. Због тога се смелост (истраживања) у позитивистичком приступу сматра недостатком строгости, а слобода закључивања спекулативним застрањењем. Није баш лако следити анализанткињу Сабину Шпилрајн (Сабина Николајевна Спиелреин) у садистичкој компоненти сексуалности, или фантазме које деца смишљају у вези са својим пореклом (теорији клоаке – доласку беба кроз ректум чиме представљају еквивалент фекалних материја, порођај кроз пупак, садо-аналном карактеру коитуса родитеља која види спаривање у светлу акта содомије праћеног првобитним насиљем које подсећа на силовање, да деца настају из мокраће или пољупца или да и мушкарци могу да носе децу као и жене). То свакако не представља проблем да постоје (психолошке) теорије чији је предмет изграђен на основу експерименталних услова и оних на основу клиничког искуства и утисака прикупљених посматрањем околине.

Разумљиво је да човек кога је проучавала психологија у својим научним почецима није исто појмљен као и човек кога проучава данашња психологија. Психологија (било интроспективна било експериментална) у прошлости је одређивала себи за предмет изучавања суштину човека, човека уопште, или оно што одређује тај вечни квалитет. Човек кога изучава данашња психологија није ванвременски, већ конкретни човек, човек у конкретним ситуацијама, у стварности разноликог сплета своје свакодневне егзистенције – у својој околини, својој акцији, и у свему ономе за шта се раније сматрало да се само граничи са човековом суштином али је не изражава (у сновима, фантазмима, играма, митовима, религији, уметности...). Дакле, то није више онај човек кога су у лабора-

току био изгубљен из вида, те се појављује само у деловима који су припадали другим целинама. Реч је, дакле, о појављивању оне негативности садржаја за коју Хегел каже да је лажна. За разлику од математичког сазнања заинтересованог за постојање одређеног бића, то јест бића природе ствари дотле психоаналитичко сазнање укључује и постојање одређеног бића и постојања суштине или унутрашње природе ствари које је различито од одређеног бића. Психоанализа пружа објашњење како унутрашње постојање прелази у спољашње, у одређено биће, у биће за друго. За њу је дух увек, како би рекао Лакан, негде другде (Лакан 1983: 52). За њу је разлика између индивидуе и субјекта централна. Због неправљења те разлике однос експерименталних наука, и поред добијања егзактности од математике, према природи остаје проблема тичан. Зато што биће и суштина нису исто - психологија одбацује јединство субјекта. Хтела-не хтела психоанализа је морала избећи јалово бреме сцијентизма будући да се центар људског бића не налази на месту које му је додељивала вунтовска психологија, али и она много каснија.

торијским условима, а тешко је не рећи нецеловитог, испитивали Вунт, Тиченер, треба Ебингхаус (Ebbinghaus) или Вотсон (Watson), већ је и сваки онај субјект у коме „психичко“ постоји на свој специфичан и целовит начин (дете, примитивни човек, уметник, научник, болесник или лудак).

Човек као нека општост, „човек уопште“, не постоји за психологију. Али не само што постоје људи чији се душевни, то јест духовни животи као целине упоређују, већ су сличности које су при том упоређивању откривене – наравно, уз вођење рачуна о специфичним околностима – омогућиле откривање основних закона душевног функционисања. Јединство људске природе не чини нека апстрактна представа о човеку, нека априорна суштина у којој се различити садржаји додирују у различитим комбинацијама. Јединство се састоји у начину на који се остварују промене, начину који омогућава да се наслути или да се види како између свих психичких манифестација постоји дубоко јединство или нека суштинска веза до које се долази дешифровањем и тумачењем. У томе се састоје различити *модалитети човековој душевној* или *духовној* или *психичкој искуства* чији је једини принцип – *тајна*. Поменути модалитети једини могу бити предмет интересовања психологије. Продирање у тајну стварности душевног живота јесте разумевање „психичког“ и једино поље психологије. Друге су „психологије“ неретко само психотехнике које имају за циљ да прилагоде појединца друштвеној околини зарад неких парцијалних интереса или у неку посебну сврху. Психологија заснива и гради своју моћ управо на томе што нико не зна своју тајну – тајну човека може открити и сазнати само психологија. И све оно сваког појединца што је његово, а изван је његове свести, и што је његово и против његове воље, оно што није он као картезијански субјект тј. свесна протежност, а ипак му припада, као, рецимо, његови снови, његов говор тела, његова осећања, његове асоцијације, његови лапсуси, омашке, јесте истовремено – и само на први поглед, привидно парадоксално – израз његове тајне, тајне његове психе, и кључ и пут за психологију за откривање и разрешење тајни душе.

Психологија је у својој историји имала, као и све друге науке, различита стремљења и интересовања, користила различите методе, употребљавала многе појмовне оквире. За неке ауторе, који су постали представници различитих психолошких школа и праваца, предмет психологије је човек у целини. За друге су предмет испитивања елементи човека који су издвојени јер су најзначајнији управо за човека као целину која је могла бити експлицирана, али и није морала била истакнута. Једни се др-

же спољашњег посматрања човека, а други резултате, увиде и сазнања тог посматрања екстраполирају па тако тумаче оно унутрашње, док трећи комбинују ово двоје. За једне је лабораторија и математичка обрада једино место где се добијају валидни подаци, док је за друге математизација психологије пут ка редукцији и њеног предмета и њених домета. Такви различити захвати самог предмета психологије (интересовања, истраживања, сазнавања) имају једну заједничку основу: исто настојање за конкретним. Најгора је ситуација за психологију када се та два приступа супротставе један другоме као два непријатељска строја која хоће да одстрани онај други, другачији, све до потпуног истребљења.

Само уколико психологија у свој предмет проучавања укључи несвесну страну душевног функционисања, она може претендовати да буде наука о души. *Свесћи* као неспорну појаву душе чине *сви* начини унутрашњег доживљавања, па и они у којима нема границе између *ја* и објекта, а наглашено је чисто осећање, несвесно тог објекта и самог себе. Управо појам несвесног нам омогућава да се одговори на питање шта може бити *објекти свесћи*? Да ли осети, осећања, афекти (Freud 1996б: 75) могу бити свесни и несвесни као што је случај с представама? Задржимо се на овом месту само на Фројдовом ставу да „постоје психички процеси различитих функција и значаја, којима је заједничко то што су несвесни“ (Freud 1996б: 69) да би схватили колико је разумевање Човека без тога било непотпуно.

У психологији мора бити потпуно јасно да ли је оправдано говорити о несвесној љубави, несвесној мржњи, несвесном гневу, несвесном осећању кривице, несвесном страху, и то само на основу разумевања механизма њиховог формирања. Реч је, заправо, о разумевању процеса који доводи до *одвраћања (од) свесћи* о неком осећању. Сличност идеје *свесћи* идеји *пажње* омогућава да се схвати и природа несвесног. Једноставно, свесни смо онога на шта обратимо пажњу, а нисмо свесни онога на шта не обраћамо пажњу. То необраћање пажње, када је у питању осећајно несвесно, треба схватити као неку врсту сакривања од себе емоционалне истине. Они садржаји који нису покривени осећањима наглашеног срама, стида или велике (личне) „лошости“, којих бисмо могли лако постати свесни само да обратимо пажњу на њих, спадају у онај део несвесног који је Фројд назвао „*предсвесно*“.

И садржаји „несвесног“ и „предсвесног“ (које, дакле, такође спада у простор несвесног) доспели су ту захваљујући дејству *механизма одбране* као што су *пошћискивање* (протеривање из свести, заборав, несећа-

ње), *пројекција* (приписивање другој особи властитих нежељених аспеката сопствене личности), *рационализација* (смишљање изговора, лажних оправдања и лоших објашњења за сопствене поступке и личне мотивације), *цепање* (задржавање наизменичних, симплификованих, искључивих, а контрадикторних ставова или осећања услед неспособности ширег, комплекснијег и помирљивијег сагледавања и себе и свега и свих око себе) и многи други. Ови одбрамбени маневри, можемо успут рећи, показују колико је наше познавање нас самих непотпуно и мањкаво, колико је идеја целине или јединства, заправо, илузија.

Психологија тешко може бити на висини свог задатка уколико у разумевању човека не успева да схвати ту сакривену „другост“. Без сусрета с нечијом потпуном „другошћу“, психологија је много пре психотехника или психофизика него наука о души која је, баш захваљујући том несвесном, велика авантура духа. Тим пре што је велики део психичког функционисања још увек велика тајна и за психологију. Но, претпоставља се да је несвесно такође психички систем и да, како каже Карл Густав Јунг, има све што и свест: перцепцију, аперцепцију, памћење, фантазију, вољу, афекат, осећање, просуђивање, суд и тако даље (Jung 1977b: 267). Ова свешћу неосветљена, тамна страна душе, видљива како у најједноставнијим стањима *дисоцијације* или *дисоцијабилности* психе, поготово онда када раздвојеност не укључује целу личност, већ су отцепљени само мали делови⁴ тако и у тежим случајевима обједињавања супротстављених делова идентитета, не може бити толико блиска академским психолозима и филозофском интелекту колико је блиска психопатолозима и неким антрополозима. Вунт није могао видети у својој лабораторији оно што је не само у клиничкој пракси било неспорно и није давало основа сумњи – појаву двоструке свести, *double conscience*, *double consciousness*⁵, а тиме је психологија само губила.

⁴ Митска свест је овај феномен „тумачила“ својим веровањем у постојање већег броја душа у једној истој индивидуи.

⁵ Двострука свест означава – само на први поглед парадоксално – постојање два и очигледно и привидно неповезана тока свести у једној индивидуи. Термин је као француско *доубле цонсциенце*, следећи француске колеге и инспирисан њима, а пре свих Жанеом (Pierre Marie Félix Janet), употребио Јозеф Бројер (Josef Breuer), приредивши, заједно с Фројдом, за објављивање *Студије о хистерији* 1895., да би означио пребацивања из једног у друго тотално различито стање свести пацијенткиње Ане О. (Берте Папенхајм, лечене 1890-1892), која је била подељена на две личности: једну ментално нормалну и другу душевно болесну, психотичну, и свесну тога, јер је сама

Дуго је у академској психологији психичко било изједначено са свесним. Када је психологија сведена на *психичко=свест*, онда јој не преостаје ништа друго него само да у склопу психичке феноменологије разликује опажања, осећања, мисаоне процесе и чинове воље који не би били ништа друго до физичке и соматске пропратне појаве психичког. У тој и таквој психологији, за коју би се данас тешко могли залагати, акценат би се нужно морао ставити на соматске процесе, у којима би долазило до изражаја аутентично психичко, као што се то види у Озгудовом (Osgood) уџбенику. Евидентна је мањкавост таквог поимања психичког без несвесног и психологија која свој предмет редукује на такво одређење психичког тешко да би још увек била психологија. Указујући и на свесне и на несвесне аспекте психичког живота, на унутрашњу и спољашњу страну света које обе чине душевни живот, указујући да је *психичко= свесно + несвесно*, психологија је у прилици да разуме одређене природне појаве.

То значи да психологија која уводи у свој простор (*Општа психологија*) и простор бескрајних варијација менталног израза и формирања психолошког начина мишљења – мора омогућити да се

- има представа о *функционисању ума*;
- разуме функционисање ума у *конкретној структури*;
- прецизно одреди ког су *квалитетна психичке појаве*.

говорила да то друго стање насрће у прво и да и у свом веома лошем стању из неког ћошка свог мозга посматра тај метеж пред собом (Freud & Breuer 2004: 31-67). Енглески пак термин *доубле цонсциоуснесс* сковао је амерички социолог Ди Боа (William Edward Burghardt Du Bois) 1903. године у делу „*Душе црној народа*“ да означи тешкоће (али и немогућност) обједињавања у више делова подељеног идентитета америчких црнаца („... две душе, две мисли, две непомирљиве тежње; два ратујућа идеала у једном тамном телу које само истрајна снага држи да се не поцепа надвоје.“). Ди Боа је 1892. студирао у Берлину и веома много путовао по Европи пре свог харвардског доктората (иначе, првог Афроамериканца) 1895., али није познато да ли су га Жане, или, по повратку, Бројер можда инспирисали за енглеску кованицу двострука свест, или ју је он сам сковао.

Биљана Миловановић Живак

Зајонетска о (и)ре)љуби
(трећи део рада)

Мизогинија на примерима дискурса књижевне критике

Зашто је сиже о отетој љуби која уместо мужу, у борби помаже отимачу, вековима био тако популаран? Са гледишта приповедача, уметничке обраде, па и читалаца, далеко је занимљивији овакав сиже, где љуба изневерава очекивања. Да је помогла мужу и спасила му живот, а Турчина убила, она би преузела улогу главног јунака. А како би то било могуће, у патријархалној култури? Јасно је да онда лик Бановић Страхиње не би био оно што је сада. Ни Милијина песма не би била ремек-дело усмене епске књижевности. Зато је овај сиже идеалан; а ми можемо наставити са доказима и оправдањима, како бисмо спречили даљу мизогинију, једино где можемо: у књижевној критици.

Љуба, дакле, јесте изневерила свога мужа када је на мегдану помогла Турчину. То је чињеница. И такав поступак требало би да допринесе уметничкој обради песме. У варијанти старца Милије, поступци јунака су мотивисани, ликови су психолошки разрађени, приповедач је талентован и вешт. Преузета формула о љуби која помаже отимачу овде је такође мотивисана: љубиним страхом. Она из страха помаже Турчину. То уочавају и Снежана Самарџија и Бошко Сувајџић као тумачи који се овом песмом баве у XXI веку. Међутим, по питању љубине кривице, као и њеног „неверства“, мишљења истраживача су и даље устројена или, пак, о томе уопште не изјашњавају.

ЗАМАХ ДЕВЕТ МАЧЕВА – КРИТИЧАРА

Хенрик Барић је један од најинтересантнијих и најватренијих мрзитеља Страхињине љубе. Он се, рецимо, у својој скици за мето-

долошку студију („Нетко бјеше Страhiniћу Бане“)⁶ иронично и подсмешљиво руга љуби називајући је „прељубном и подмуклом женом“. И не само то. Он острашћено, без имало устежања, заједљивим и понижавајућим тоном у којем се јасно препознаје мизогинија, каже:

„Кад стари Југ Богдан, разјарен што је „мила шћерца“ његова учинила у својој подлости оно зашто се још није родио јунак, наређује синовима да је разнесу ножевима, и кад ножеви заблистају у њиховим рукама, при помисли да Југовићи можда мисле да он, Страhiniћ, не би смео сам да је казни, јер је он властелинчић, а њихова сестра великашка кћи – увређен до дна ојађене јуначке душе, као да је девет ножева потргнуто на њега, у препотентној свести своје снаге и етичке супериорности над људима кадрих да само једну „кују“ посеку – императивним гестом, испруженом голом руком задржава замах девет мачева“⁷...

О каквој подлости Барић говори и чиме је аргуменује? Овом критичару као да је жао што љуба у Милијиној варијанти није кажњена, управо тим ножевима, од стране браће која нису желела да помогну када је требало да је спасавају. Барић, у овој реченици, читава готово све: и да је „мила шћерца“ подла, и да Страхиња мисли да Југовићи „можда мисле“ да он не сме сам да је убије (употребити „можда“ када се тумачи понашање јунака може да одведе у потпуну импровизацију и да се подведе на нагађање), па чак до те мере улази у лик да и он „осећа“ оно што Бан осећа – као да је девет ножева на њега самог потргнуто. У Милијиној варијанти нема ни наговештаја о томе да је љуба подла, али има у неким другим варијантама (нпр. раније поменуте варијанте две певачице са приморја), па је овакво описивање љубе или резултат читавања из других варијаната или непажљиво и површно читање Милијине варијанте.

Приписивање осећања инфериорности, због нижег порекла у односу на Југовиће, такође је читавање из других варијаната (нпр. из варијанте Вука Врчевића) све до тога да јунак осећа као да је на њега (и његову одлуку) девет ножева потргнуто те да зато испру-

⁶ Хенрик Барић: „Нетко бјеше Страhiniћу Бане“ (скица за методолошку студију), *Народна књижевност*, приредио Владан Недић, Нолит, Београд, 1966, 203.

⁷ Исто, 203

женом голом руком спречава Југовиће да сестру погубе. У оволикој мери лично, по унутрашњем осећају чисто есејистичко тумачање препуно нагађања, не може се прихватити као релевантно. Али и те како може као мизогино, управо због тона, језика, сарказма и презира које тумач осећа и отворено показује према женском лику.

Као што сваки певач покушава да изнесе своју идеју о личности Бановић Страхиње (поједине мотиве преиначујући, комбинујући и мењајући) тако се, могло би се закључити, и критичари крећу по то танком леду између објективног (оног што у песми заиста постоји) и личног става (оног што се, свесно или несвесно, учитава). Можда је, судећи по томе, немогуће не бити бар по мало личан у вези са тумачењем ове песме. Али забрињава податак да је ова Барићева скица за студију објављена у другој половини двадесетог века (Народна књижевност, приредио Владан Недић, Нолит, Београд 1966), а да је мишљење које аутор износи блиско средњевековном.

ДЕСЕТ ПУТА БОЉЕ НЕГО БАНЕ

Јован Деретић у својој, иначе изванредној студији „Бановић Страхиња. Структура и значење“⁸ која се налази у школском програму, коначно обраћа пажњу на значење термина „неверство“. Додуше, он га тумачи у другом контексту, јер се бави психолошком мотивацијом у песмама старца Милије:

„Невера жене према мужу само је полазна тачка осветљавању сложенијих моралних односа међу људима. Главног јунака није изневерила само жена, него и таст, шураци и пријатељи. (...) Песма дакле не говори о неверству жене према мужу него о неверству човека према човеку.“⁹

⁸ Јован Деретић: „Бановић Страхиња. Структура и значење“, *Лекција за ученике средњих школа 1*, II допуњено издање, приредиле мр Љиљана Николић, Босиљка Милић ИП „Ваша књига“ д.о.о. Београд, 2007, 31-60

⁹ Јован Деретић: „Бановић Страхиња. Структура и значење“, *Лекција за ученике средњих школа 1*, II допуњено издање, приредиле мр Љиљана Николић, Босиљка Милић, ИП Ваша књига д.о.о. Београд, 2007, 49

Деретић јасно ставља термин „изневерити“ у контекст ширих људских односа и користи га апсолутно исправно. Ако бисмо издвојили ове три цитиране реченице, и само на основу њих тумачили ову студију, Деретић се не би огрешио о љубин лик. Међутим, неколико редова раније, он наводи следеће:

„Песник у њој не узима неверство жене као такво (...) он улази у психологију неверства. (...) Југ Богдан саветује зета да се не излаже опасности због жене која је већ учинила неверство, јер ће она увек претпоставити љубавника мужу.“¹⁰ – одакле је јасно да се, и у овој студији, неверство поистовећује са прељубом, а о томе сведочи и називање Влах Алије љубиним љубавником. Следеће стихове Деретић наводи као доказ:

„Знаш ли, зете, не знали те људи! –
Ал` ако је једну ноћ ноћила,
једну ноћцу с њиме под чадором,
не може ти више мила бити:
Бог ј` убио, па је то проклето,
воли њему него теби, сине.“¹¹

Када цитирајући речи Југ-Богдана каже да је „жена већ учинила неверство“, што је најчудније и најмање прихватљиво, Деретић као доказ наводи стихове који никако не указују нити на љубину прељубу (поновићемо да је љуба била отета), нити да ће се та – „прељуба“, сада звана изневеравање – поновити. Ово је погрешна интерпретација Југ Богданових речи, а значење се читава.

Наводно „предвиђање“, како Деретић разуме речи Југ-Богдана, заправо има сасвим друго значење, и оно је плод колективног мишљења патријархалне културе: љуба постаје непожељна јер је за ноћила с Турчином. Још мање је разумљиво како Деретић повезује ове „пророчке“ стихове са „психолошком дијагнозом неверства“, доводећи их у узрочно – последичну везу, када видимо да љуба није починила прељубу, већ да је била отета. Њен каснији поступак изневеравања мужа(када помаже Турчину у мегдану) не може бити наставак

¹⁰ Исто, 49

¹¹ Исто, 49

или понављање неверства. То је прво и једино љубино изневеравање. Но, Деретић то овако објашњава:

„Каснији поступци жене потврдили су то предвиђање: чим је угледала мужа, опоменула је љубавника на опасност, а кад је затребала њена помоћ, помогла је љубавнику а не мужу. Песник је најпре дао психолошку дијагнозу неверства, а затим је показао неверство на делу.“¹²

Тражећи по сваку цену психолошку мотивацију, Деретић је налази и тамо где је нема, то јест, настоји да изгледа као да је има. Ово је и његово највеће огрешење о љубин лик. Самим тим што игнорише отежавајуће околности којима се љубин поступак и те како може, ако не оправдати, оно бар разумети, и сам улази у круг мизогиних тумача ове песме, иако многе друге елементе сагледава реално, објективно и непристрасно.

Називање Влах Алије љубиним љубавником такође је неоправдано, штавише, осуђујуће и увредљиво. Било би оправдано једино под условом да је љуба напустила мужа или већ нашла неки други начин да проведе ноћ са Турчином. И сам покушај објашњења о претпостављању оваквог понашања, доима се бизарно.

Милија само у два стиха помиње да је до интимног чина ипак дошло (наглашавам ово јер се у многим варијантама чак и не помиње да ли се између љубе и Турчина ишта догодило, већ се сама претпоставка да се догодило, узима као аргумент „прељубе“).

„Ал` да видиш силна Влах Алије!

Сву ноћ љуби Страхинову љубу

на планини Турчин под чадором.“¹³

Постоји и варијанта Вука Врчевића „Бановић Страхиња и Ага Алилага“¹⁴ записана 1864. (Вук Врчевић, Србске јуначке народне

¹² Исто, 49

¹³ „Бановић Страхиња“, *Читанка за први разред средње школе*, приредиле Катарина Вучић и Босиљка Милић, Завод за уџбенике, Београд, 2019, 51

¹⁴ Радослав Меденица: *Бановић Страхиња у крућу варијаната и тема о невери жене у народној епизи*, Српска академија наука и уметности, Посебна издања, књига 381, Одељење литературе и језика, књига 14, Београд, 1965, 277

песме, књ. бр.11, 1864. Рукописна збирка САНУ, етн. зб. 62) у којој Турчин љубу у пресудном тренутку мегдана наговара речима:

„Љубићу те и миловаћу те
Десет пута боље него Бане.“¹⁵

Могуће је да је Јован Деретић читао значење на основу ове варијанте у варијанту старца Милије. Може се претпоставити да је исто учинио и кад је у питању психолошка процена љубиног лика поводом помагања Влах Алији. Из неких других варијаната (нпр. „Млади Бановић“, Милан Цветковић и Станко Станојевић, Народне песме из Црне реке, бр.17. Рукописна збирка САНУ, Етх. зб. 38)¹⁶, у којима се не наводи страх као мотив за помагање Турчину, и што је пресудно: упозорење да јој Страхиња никада неће опростити што је провела ноћ са њим – већ само Турчинова обећања: „Ранићу те медом и шећером“ – Деретић читава:

„Када је требало да се определи за мужа или за љубавника, она се није одазвала на једноставни позив да помогне било коме од њих него на обећање љубавника да ће јој пружити леп и угодан живот. Разлози неверства су дакле увек лични: страх за живот, материјална корист, жеља за угоднијим животом, и слично.“¹⁷

Осим што овде занемарује значење стихова који јасно мотивишу љубин поступак страхом („сад ће твоју главу укинути / са` ће мене очи извадити“)¹⁸, а одмах после тога (наводећи како иза сваког неверства стоје себични разлози и лични интереси) каже како је љуба најпре помислила да муж долази да је казни, а не да је спаси, Деретић пропушта још један важан моменат: љуба нема разлога да се полакоми на „мед и шећер“.

Треба ли подсећати да је љуба и код Страхиње имала леп и угодан живот, да је живела на двору окружена слугама и да ју је и Страхиња хранио „медом и шећером“, а да је и сама племенитог рода па

¹⁵ Исто, 277 (стихови 309-310)

¹⁶ Исто, 311-315

¹⁷ Јован Деретић: „Бановић Страхиња. Структура и значење“, *Лекција за ученике средњих школа 1*, II допуњено издње, ИП „Ваша књига“ д.о.о. Београд, 2007, 39

¹⁸ „Бановић Страхиња“, *Читанка за ђви разред средње школе*, приредиле Катарина Вучић и Босиљка Милић, Завод за уџбенике, Београд, 2019, 51

је у раскоши одрасла? Чему онда овакво банализовање љубиног поступка? Ако знамо да у патријархалној традицији жена може бити најмонструозније кажњена због ноћи проведене с Турчином, и да је, стога, страх који осећа оправдан, зашто се Деретић осврће на „мед и шећер“?

Та материјална корист, као мотив у Милијиној варијанти не постоји, а самим тим нема разлога да се лик љубе сагледава у једној увредљивој, по стереотипу „женској страни“ блиској мани – жељи за лагодним животом који је важнији од верности, поштења и части. Жена се у оваквим ситуацијама кажњавала, не зато што је починила „прељубу“, већ зато што је жена част укаљана, и зато што, по патријархалним нормама, она више није поштена жена. Најједноставније речено, тиме што ју је обешчистио Турчин, она постаје непожељна за српску православну заједницу. Са друге стране, покушај Влаха Алије да љубу придобије на све могуће начине и користећи сва средства (па и толико помињани „мед и шећер“), може бити схваћен и као покушај човека који, не само да покушава да спаси своју главу, већ жели да задржи жену коју воли. У овој смелој претпоставци послужимо се и Деретићевим тумачењем (које поричући једно, потврђује нешто друго) како бисмо је поткрепили:

„Чињеница је, међутим, да у песми ни једном речју није наговештено било шта о љубавном или каквом другом осећању јунака према жени. Ово се не може правдати неком тобожњом патријархалном смерношћу народног певача, јер је мотив љубави унесен у песму, али не у вези са ликом главног јунака него са ликом његовог противника Влаха Алије.“¹⁹

Деретић дакле, јасно види да је Влах Алија заљубљен, али љуба као да је и због тога крива, па се о њој зато говори као прељубници, а страх за сопствени живот ставља се у исту значењску раван са „медом и шећером“. Још интересантније је да Деретић не уочава љубав као покретачки мотив у лику Бановић Страхиње, већ његово понашање објашњава „у складу са моралним кодексом који је иманентан на-

¹⁹ Јован Деретић: „Бановић Страхиња. Структура и значење“, *Лекција за ученике средњих школа 1*, II допуњено издање, ИП „Ваша књига“ д.о.о. Београд, 2007, 51

родној епици“²⁰, што је потпуно тачно, али што истовремено не мора да искључује и присуство јунакових осећања према супрузи.

„За разлику од таста, шурака, и својих пријатеља из Крушевца који остављају човека у невољи, Бан је представљен као човек који је у стању да се жртвује за другог, да изложи свој живот опасности да би помогао другоме. Пожртвовање као једна од идеалних форми понашања супротстављено је неверству као форми морала људи који окружују главног јунака“.²¹

Овде Деретић, за разлику од већине критичара, једнако критикује плејаду мушких ликова у песми, на једном месту чак процењујући да је њихово неверство теже и горе од љубиног. Међутим, као што не види да љуба није прељубница и неверница, како је назива од тренутка кад је отета, тако превиђа и мотив љубави. Наводимо стихове који отварају нове видике и дивне велике просторе за љубавна тумачења:

„Но мој тасте, стари Југ-Богдане,
Иако је моја данас љуба.
Љуба моја ал` је шћера твоја:
Срамота је и мене и тебе;
Но, мој тасте, стари Југ Богдане
Мислиш ли ме мртва пожалити,
Пожали ме док сам у животу.
Молим ти се и љубим ти руку,
Да даш мене ћеце деветоро,
Ћецу твоју а шуреве моје,
Да ја тасте у Косово пођем,
Да потражим душманина мога
Који ми је робље заробио.“²²

Ово су најснажнији љубавни стихови наше усмене епике. Зашто Страхиња преклиње таста да му да девет Југовића? Да би

²⁰ Исто, 51

²¹ Исто, 51

²² „Бановић Страхиња“, *Читанка за први разред средње школе*, приредиле Катарина Вучић и Босиљка Милић, Завод за уџбенике, Београд, 2019, 51

ослободио поробљено робље? Тешко је замислити оваквог јунака како због робља, правде ради, преклиње таста, смишља читаву стратегију, планира како да преруши Југовиће и стигне до Косова... Зар он на почетку опомиње таста да је „љуба моја, ал` је шћера твоја“ – зато што жели да спасе поробљено робље? Зато изговара најпотресније речи, „мислиш ли ме мртва пожалити“ – јер жели да се жртвује за поробљено робље (о којем иначе, даље у песми ни помена нема)? Баш као што, по Деретићевом мишљењу, ни речи нема о јунаковим осећањима према жени. А на кога се онда односе изречена осећања: „пожали ме док сам у животу“? Страхина љубу воли много више него што је воли њен рођени отац. Од тог истог оца и браће, на крају песме је штити не дозвољавајући им да је убију, што такође доказује његову љубав, а не само право на њу које отац и браћа више немају. Она му припада, али не као робиња са којом може да чини шта жели (као у неким другим варијантама); она му припада у најморалнијем, најчистијем, највитешкијем и најљубавнијем смислу. „Мислиш ли ме мртва пожалити“ односи се на чињеницу да се Страхина можда неће вратити из потраге за љубом, или да ће, упркос борби, остати без љубе. Дакле, његова жалост је у сваком смислу далеко изнад жалости оца и браће, а то је жалост мужа који воли своју жену.

Мотив срамоте такође се логично објашњава витештвом у љубави. Да Страхина не осећа љубав, не би могао осећати ни срамоту. Ако не постоје осећања, на моралној вертикали Страхина се не би одвајао од таста и шурева, јер као што они следе правила патријархалне норме, по којима се жени не прашта, тако би и он само механички следио нека друга правила која подразумевају праштање, било хришћанска, било витешка. Његово поступање, дакле, не би било плод сопствене одлуке, питање разума и срца, већ пуко извршавање норме коју је неко други задао (било то време, простор, епоха, друштво, религија, било моћни појединац). А Бановић Страхина је индивидуалац, супериоран не само натпросечним интелектом и храброшћу, већ и способношћу да осећа. И то га и чини комплетним у мушкој савршености.

Не можемо осудити Јована Деретића што у песми не препознаје мотив љубави, али такав поглед и такво тумачење јесу резултат по-

грешно постављене полазне тачке. Самим тим, помера се и тежиште. Ако је љуба у полазној тачки тумачења „неверна“ – уместо отета, ако има „љубавника“ – уместо отимача, ако се у борби одлучи да помогне Турчину из „материјалне користи“ – уместо из страха да ће бити ослепљена или убијена, ако се мотив љубави замени спремношћу „жртвовања за другог“, (дакле било за кога), онда ће и тежиште свакако бити измештено, у зависности од поимања патријархалног света сваког тумача као појединца.

Још један детаљ који Деретић занемарује цитирајући већ поменуте стихове као доказ психолошке мотивације неверства, јесте када Југ Богдан зета назива сином („воли њему него теби, сине“), заувек се одричући кћерке. То је са становишта истраживања мизогиније битно. Љубав и поштовање који се зету указују када га таст назива сином, пропорционални су мржњи и презиру, које тај таст, као отац, осећа према својој кћерки. И овде, између редова, избија мизогинија као отров који се из патријархалне културе просипа вековима, раздвајајући мушкарце од жена, синове од кћерки, зетове од снаха.

Занимљивост у Милијиној варијанти јесте да: љуба нема име. Она је до те мере деперсонализована да јој име није ни потребно. Не мора га имати јер га главни јунак има. Она и треба да буде противтежа савршеном лику Бановић Страхиње и то је у уметничком смислу оправдано. Чак доприноси грађењу лика жене која је у расцепу, у безизлазној ситуацији (између мужа и отимача) и, ма како да уради, кајаће се и страдаће – јер је женско. Сведена је на женку, слично као код животињских врста.

Међутим, ако ову деперсонализацију, у усменој епици уопште, посматрамо као последицу патријархалне културе (жена је овде „Страхињина љуба“, тиме се карактерише, препознаје, идентификује; идентитет стиче удајом и не треба јој лично име), можемо уочити последице који се одржавају до данас, а које су нашле своје практично оправдање у административним пословима везаним за лична документа. Супружници, као и деца из тог брака, имају исто презиме не само да би се одржала породична лоза, већ и да би се у здравственом, школском, социјалном, пензионском и сваком другом систему, лакше обављали административни послови и трансфер новца. То је један од разлога што се промена жениног презимена удајом, и у XXI веку, на

нашим просторима и даље подразумева. Веома мали проценат жена додаје мужевљево, а још мањи задржава своје презиме. Да ли жена променом презимена може, да ли треба и да ли мора да мења и свој идентитет, још једно је од питања везаних за мизогинију проистеклу из патријархата, али то није тема овог рада.

УЧИНИ КАО СТАРХИНИЋ – ОПРОСТИ, АЛИ: ШТА?

Петар Џацић је још један незаобилазни тумач ове песме, који је дао најдетаљније образложење о праштању, а то је питање које је два века мучило разноразне критичаре. У својој критици која се обрађује у школском програму он поводом праштања каже:

„Страхиња хоће да усмери: ако могу опростити ја, „нетко“ и јунак, и то не само подавање Турчину него и још потпунију издају, онда могу опростити и други“.²³

Џацић назива „подавањем“ присилни чин; чин који је изнуђен; јер је љуба отета. Колико пута тумачима треба довикнути да је љуба била отета? Не чује се глас истине, али још увек одјекује ехо патријархалне мизогиније.

После неколико страница, он јасно љубу назива прељубницом: „како се могло догодити, да прва позната верзија, настала у зони периферне епике, подразумева сурову казну, док потоња верзија (...) нуди праштање или бар поклоњени живот прељубници?“

Затим прецизно одваја „прељубу“ од „насртаја“ на мужа, док већина тумача једоставно оба ова проблема обједињују једим термином: „неверна“, на тај начин замагљујући оно што би заиста требало да буде љубина „кривица“.

„Стога је казна ригорозна, како и „доликује“ преступу прељубе и насртаја на свога човека. У средишту епског динарског патријархалитета где је изнуђена прељуба била доведена до пароксизма не-

²³ Петар Џацић: „Учини као Страхинић“ *„Лекција 1 за ученике средњих школа, приредиле Љиљана Николић и Босиљка Милић, ИП „Ваша књига“, д.о.о. Београд 2007, 65-66*

посредно пре казивања Милијине верзије Вуку, песник као да је понудио лек и разрешење.²⁴

Драгоцено је што је Џацић уочио да је Милија понудио „лек и разрешење“. Међутим, његов термин „изнуђена прељуба“ на језичком и семантичком плану можемо посматрати једино као оксиморон. Прељуба подразумева добровољни чин. Ако је изнуђена, то није прељуба, већ обљуба или силовање.

И на крају, Џацић изриче реченицу која се двосмислено утемељује и истовремено штрчи из оба начина тумачења: било да љубу називамо прељубницом или се таквој одредници оштро противимо. Он каже:

„Отмица љубе догађа се у предвечерје косовске битке и биће увод у дугу, тавну епоху у којој ће обљуба „неверничких“ жена постати свакодневна појава која прераста у неку врсту обичајног права.“²⁵

Ако говори о отмици, логично је да не може говорити о прељуби, већ о обљуби. И заиста, овде по први пут користи термин „обљуба“ уместо „прељуба“. Дакле, љуба је отета, и самим тим не може бити неверна, она је обљубљена и самим тим не може бити прељубница. Јасно да јасније не може бити. Нејасно је једино: зашто онда Петар Џацић, током читаве своје студије, љубу назива прељубницом.

ПРЕВАРЕНИ МУЖ, НЕВЕРНА ЉУБА И ЉУБАВНИК

Бошко Сувајџић у књизи *Јунаци и маске* из 2005. године, драгоценој за тумачење српске усмене епике, у Уводу, поводом ове песме каже:

„Песма се завршава без података о даљој судбини главних актера: превареном мужу, неверној љуби и лицемерној тазбини“.²⁶

Јасно је, дакле, не само да је љуба „неверна“, већ и да је муж „преварен“. Да се мисли на типичну брачну прељубу, доказ налазимо

²⁴ Исто, 56

²⁵ Исто, 56

²⁶ Бошко Сувајџић: „Структура усменог епског текста“, *Јунаци и маске*, Друштво за српски језик и књижевност, Београд 2005, 22

неколико страница касније: „Банова љуба, пак, не успева да оствари комуникацију ни са својим мужем ни са љубавником“.²⁷

Ако се не смеју реметити обичаји патријархалне културе који су у песми овековечени, у језичком облику у којем су настали и записани: да се жена казни и назива „неверном“, иако је отета – зашто се онда додатно, из данашње језичке перспективе, појашњава да је имала „љубавника“? Ако пак, за отету жену која ноћ проводи са отимачем кажемо да је неверна, а да јој је отимач љубавник, ако се дакле пребацимо на језик савремених брачних односа – зашто онда не можемо разумети да се, упркос формулама и обрасцима, љуба исто тако може и оправдати, те јој се и етикета прељубнице, иако јој је народни певач приденуо, може, од стране тумача, скинути?

Интересантно је да Бошко Сувајџић савршено разуме односе међу јунацима, али задржава језик народног певача када су у питању ове озбиљне термилошке одреднице, које постају и одреднице улога и карактера јунака: неверна (љуба), преварен (муж), љубавник. Сувајџић даље, у истом тексту, о љуби каже:

„Она у песми говори само два пута. Обраћа се љубавнику да га упозори на опасност. Обраћа се мужу да га моли за живот. И у једном и у другом случају страх је основни покретач њених поступака. Јунаци Бановић Страхиње нагло и драматично доносе (погрешне) одлуке. Страхињина љуба баца образ под ноге и помаже свом отмичару. Влах Алија због отете жене губи главу. Бановић Страхиња у згуснутом времену у завршници песме не дозвољава извршење очекиване казне.“²⁸

Ако је страх покретач љубиних поступака, како онда она може бити „неверна“ и „љубавница“? Ако је Влах Алија страдао због отете жене, како јој онда може бити љубавник? У односу са отетом женом, којом руководи страх, он може бити само насилник.

По кога или шта су ове одлуке погрешне? Из чије перспективе су погрешне? Ако је Влах Алија погрешио што је главу окренуо да види да ли је љуба жива, и због тога погинуо, то је због љубави учинио. То се не може рационално анализирати и називати грешком. Ако је љуба изгубила образ помогавши отимачу, то се не може назвати погрешним поступком, јер је мотивисано страхом, дакле, опет се не

²⁷ Исто, 39

²⁸ Исто, 39

може рационално анализирати, а још мање осуђивати. И на крају, ако је и сам Бановић Страхиња погрешно кад јој је живот опростио, како се то онда уклапа у грађење „његовог лика, усамљеног на пољу племенитости и доброте“²⁹, како га сам Сувајџић описује неколико редова раније?

Погрешне одлуке у овој песми не постоје. Одлуке су резултат емоција јунака и њихових карактера, онако како их је Милија обликовао. Затим, љуба ниједном не моли за живот (и ово је учитано из других варијаната, које се, по правилу, завршавају трагично по љубу, а најсуровија је „Млади Бановић“³⁰). Љуба двапут упозорава Влах Алију да Страхиња долази и једино тада проговара. И на крају, ако је Бановић Страхиња погрешно, тиме што је љуби опростио и није дозволио да је отац и браћа разделе на комаде, шта нам онда остаје од ове песме? А ако савремени тумачи проналазе „грешке“ које за резултат имају поклањање живота, јер би љубу свакако требало казнити, није ли то, сасвим извесно, мизогинија?

ЗАГОНЕТКА О (ПРЕ)ЉУБИ ДАНАС

„Мизогинија се не смањује, али она се мења, постаје, као у осталом и све друге репресивне силе у постмодерној цивилизацији, све суптилнија, све теже препознатљива, све расточенија и неухватљивија, све више усмерена на подсвест, све 'лукавија'. Доведена до крајности, што је случај са Вајнингеровим исказом 'Мушко и женско – Нешто и Ништа', мизогинија достиже ниво апсурда који самог себе укида. Међутим, оно што је кључни механизам производње мизогиније није једноставно 'укидање' жена, већ амбивалентност према њима, што је нарочито видљиво на нивоу традиционалне културе (Радловић, 2000) али и јудео-хришћанске културе уопште. Или, како то Вајнингер каже, 'свако за себе ствара жену, а можда и две: једну курву и једну мајку'. [(Вајнингер, 1990)...] На територији између ових

²⁹ Исто, 39

³⁰ Радослав Меденица: *Бановић Страхиња у кругу варијаната и тема о невери жене у народној епизи*, Српска академија наука и уметности, Посебна издања, Одељење лингвистике и језика, књига 14, Београд, 1965, 315

екстрема, страха и привлачења, презира и обожавања, заштите и експлоатације, успоставља се мизогинија.³¹

Када су варијанте ове песме записиване, можда није било битно, а можда није било ни могуће, раздвојити љубина сагрешења на она која се тичу прељубе и она која се тичу издаје. Жена је свакако крива, чим одступи од предодређеног обрасца понашања патријархалне културе у коме је укореењена мизогинија. Народни певач може имати оправдање у овим чиниоцима које одређују време и простор, у песничким формулама које се наслеђују и преносе, на крају крајева, у слабости сопственог заната и поманкању талента. Али које оправдање могу имати бројни тумачи ове песме који своја мизогина тумачења износе у XX веку, као и дан-данас?

Неминовно је да се читалац данас запита како је могуће да се жена кажњавала зато што је провела ноћ са Турчином кад се зна да су жене, девојке, чак и деца, на силу одвођени, силовани, па чак и убијани и да се турска тиранија подразумевала. Како је могуће да мушкарац треба да опрости „прељубу“ када прељубе није ни било?

Тумачи су се дуго спорили око проблема који није ни постојао, око „загонетке“ коју сваки средњошколац пред којим се нађе ова песма лако одгонетне. Толико расправа, толико текстова, скупова, зборника радова, толико умних глава, спорило се око завршетка песме износећи читаве теорије и заснивајући их на претпоставкама које нису биле утемељене у песми. Стих „Но сам љуби својој поклонии“ и питање праштања, окупирали су сву пажњу тумача. А оно што су закључили Богдан Поповић и Јован Деретић поводом „Загонетке о Страхинићу“ јесте да она није садржана у самој песми па ни у последњим, нејасним стиховима, већ да је „проишла из неумења интерпретатора да пажљиво читају“.³² Разочаравајуће, баш као и чињеница да се нико се од ових озбиљних и умних научних истраживача није позабавио ни проблемом који можемо назвати „Загонетком о (пре)љуби“, која, за разлику од „Загонетке о Страхинићу“ – постоји. Прељубе није ни било. Али било је мизогиније, којом се све јасно објашњава.

³¹ Марина Благојевић: „Мизогинија: невидљиви узроци, болне последице“, *Майирање мизогиније у Србији, дискурси и праксе*, АЖИН, Београд, 2000, 44

³² Јован Деретић: „Бановић Страхинић. Структура и значење“, *Лекција за ученике средњих школа 1*, II допуњено издање, ИП „Ваша књига“ д.о.о. Београд, 2007, 38

Овај рад је покушај да на мизогинију, са свим њеним значењима и последицама, укажемо на клизавом терену усмене епике. Да барем читалачкој јавности приближимо мисао о томе да мизогинија у варијантама песме „Бановић Страхиња“ постоји. Ако најпре, сам појам мизогиније престане да буде стран савременим читаоцима усмене епике, тада нам и за њено мапирање више неће бити напор – лако ћемо је уочити.

„Појам „мизогинија“ треба употребљавати са пуном свешћу о томе да, с једне стране он помаже детектовању, препознавању, разумевању мизогиније у друштвеном животу, али да, с друге стране, именовање нечег „мизогинијом“ у крајњој инстанци ојачава мизогинију. Суштина је у томе да се сам појам на неки начин „ослободи отрова“, и врати у јавни дискурс као рефлекс женске моћи, а не новог раздвајања, нове доминације и манипулације.“, каже Марина Благојевић у првом тому „Мапирања мизогиније“.³³

У патријархалном друштву, у коме се жена за прељубу кажњавала одсецањем удова, везивањем коњима за репове, просецањем дојки кроз које мушкарац провлачи своје руке, ослепљивањем или спаљивањем, љуба Страхињина Бана имала је, кажњена својим полом, већ довољно терета да понесе. Ослободимо је барем једног, можда најтежег, а то је терет прељубништва. Неправда која јој је нанета тешко се може исправити. Буде ли у будућности још оваквих покушаја, још тумача који на „ситнице језикословне“³⁴ (како би рекао Вук) – које се тичу тек дискурса и неадекватне терминологије – обрате имало пажње, можда ћемо одгонетнути и ту, за све жене, па и читаво друштво, тако важну загонетку.

³³ Марина Благојевић, наведено дело, 35

³⁴ Ситнице језикословне је књига Јована Хаџића, објављена 1837. у Новом Саду, на коју је Вук Карацић написао Одговор на Ситнице језикословне и објавио 1839. године у Бечу. Синтагму овде иронично користимо, не алудирајући на поменуто дело, већ на значај дискурса у тумаченој песми и критикама.

- 1) Радослав Меденица: *Бановић Страхиња у крућу варијаната и шема о невери жене у народној епизици*, Српска академија наука и уметности, Посебна издања, Одељење литературе и језика, књига 14, Београд, 1965.
- 2) *Народна књижевност*, приредио Владан Недић, Нолит, Београд, 1966.
- 3) Светозар Матић: *Нови ојледи о нашем народном еју*, Матица српска, Нови Сад, 1972.
- 4) Биљана Дојчиновић - Нешић: *Гинокријтика. Род и проучавање књижевности коју су писале жене*, Књижевно друштво „Свети Сава“, Београд, 1993.
- 5) Марина Благојевић: *Мајирање мизојиније у Србији: дискурси и праксе* (први и други том), Асоцијација за женску иницијативу, Београд, 2000.
- 6) Џудит Фетерли: „О политичкој природи књижевности“, *Генеро*, 01/2002, [CEEOL - Article Detail](#), сајту је приступљено 7.7.2021.
- 7) Бошко Сувајцић: *Јунаци и маске*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2005.
- 8) Снежана Самарџија: *Увод у усмену књижевност*, Народна књига, Алфа, Београд, 2007.
- 9) Љиљана Николић, Босиљка Милић: *Лекџира 1 за ученике средњих школа*, II допуњено издање, ИП „Ваша књига“ д.о.о. Београд, 2007.
- 10) Јован Деретић: „Бановић Страхиња. Структура и значење.“, *Лекџира 1 за ученике средњих школа*, II допуњено издање, ИП „Ваша књига“ д.о.о. Београд, 2007.
- 11) Петар Џаџић: „Учини као Страхињин“ „*Лекџира 1 за ученике средњих школа*“, II допуњено издање, ИП „Ваша књига“ д.о.о. Београд, 2007.
- 12) Вирџинија Вулф: *Сопствена соба*, Плави јахач, Београд, 2009.
- 13) Светлана Томин: *Мушкетерне жене српског средњег века*, Академска књига, Нови Сад, 2011.
- 14) *Речник српског језика*, измењено и поправљено издање, редиговао и уредио Мирослав Николић, Матица српска, Нови Сад, 2011.
- 15) Betty Friedan: *The Feminine Mystique*, први пут штампана у Њојорку 1963. (Copyright © 1997, 1991, 1974, 1963 by Betty Friedan Introduction by Anna Quindlen copyright © 2001 by Anna Quindlen First published as a Norton paperback 2001) All rights reserved For information about permission to reproduce selections from this book, write to Permissions, W. W. Norton & Company, Inc., 500 Fifth Avenue, New York, NY 10110. Library of Congress Cataloging-in-Publication Data Friedan, Betty. The feminine mystique/by Betty Friedan; with a new introduction. p. cm. Includes bibliographical references. ISBN: 978-0-393-33932-1 1. Feminism—United States. 2. Women—United States—Social conditions. 3. Women—Psychology. I. Title. HQ1426.F844 1997 305.42'0973—DC21 97—8877 CIP W. W. Norton & Company, Inc. 500 Fifth Avenue, New York, N.Y. 10110 www.wwnorton.com W. W. Norton & Company Ltd. Castle House, 75/76 Wells Street, London W1T 3QT
- 16) Босиљка Милић, Катарина Вучић: *Читанка за први разред средње школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2019.

*Игра почиње тамо где станује смех. И два друћара су довољна.
Жмурке у црквеном дворишту.*

Самобир

Стефан Вучевски

Афоризми

СПОРТ

- * У Србији се не копа злато, доносе га ватерполисти.
- * У Србији је фудбал попут религије. Народ се моли за чудо.
- * Жене ме заобилазе као трофеји српске фудбалере.
- * Нико не жели да гледа утакмицу фудбалске репрезентације, него да на крају чује изговоре.
- * У свакој држави сви знају да воде фудбалску репрезентацију боље од селектора, али једино су у Србији у праву.
- * Наши фудбалери се на терену крећу елегантно као балерине. И исто не знају да шутну лопту.
- * Наши кошаркаши су остављали срце на терену, док су противнички давали кошеве.
- * Изгубили смо јер противник намерно није хтео да промаши!
- * Научити технике самоодбране је много битно. На пример, мене је један потез три пута спасио батина – побегао сам.
- * Мислио сам да морам чак на море да одем да бих научио да сурфујем, али ипак могу и до Београда када год падне киша.

ЖЕНЕ

- * Жене никада нисам могао да освајам на хумор и лепоту, али срећом па знам да кукам и плачем.
- * Хоће да јој се извиним због шале, а ја хоћу да се она извини што се због шале увредила.
- * Љубав је слепа, зато девојку прислушкујем.
- * Жене хоће способног мушкарца, па после кукају што успева да у исто време буде и са својом женом, и са љубавницом.
- * Није да не волим да седим у мраку и размишљам, али није морала баш да ме закључа у подруму!
- * Моја бивша обожава да се тушира врелом водом. Фали јој пакао!
- * Висина мушкарца је критеријум плитких жена.
- * Колико је лакше комуницирати са женом коју си већ видео голу. Дакле, смрт за добру комуникацију је женска одећа!
- * Држава је као жена – стално ти у свему одмаже, али ти је и даље волиш.
- * У 20. веку мушкарци од жена очекивали да им буду друге маме, а у 21. веку жене од мушкараца очекују да им буду друге тате.
- * Ко краде за себе, заврши у затвору.
Ко краде и за друге, заврши у власти.
- * На ниво ботова власти се не спушта, него пропада.
- * Ако подржавате власт саветујем вам да почнете и да крадете. Боље је бити за власт из користи, него јер сте глупи.
- * Никакав проблем што нема струје, он може и свећом да влада.
- * Систем је стабилан, за корупцију.
- * Народ више воли ђубре него своју земљу.
Нешто баци на улицу, нешто у реку, а нешто изгласа.

- * Смејање од муке је темељ српског хумора.
- * Народ воли да гази говна,
зато гласа за оне који су проћердали паре за канализацију.
- * Он има богато искуство да осирوماши државу.
- * Вођа се ничега не плаши.
Немојте случајно да се шалите у вези тога!
- * Култура је темељ друштва,
зато власт саботира културно уздизање.
- * У српској амбасади су чували кокаин.
Дипломатија треба да одржава линију са светом.
- * Никада није користио образ, а ипак му је прљав.
- * Успех прати храбре, али се нагузи похлепнима.
- * Успавао је савест, јер га је гризла.
- * Штрајк глађу не делује у борби против неког
чија политика доприноси умирању од глади.
- * Дошло је тако лоше време у овој држави да, ако нестанем,
сви ће сумњати на власт, а не на моју бившу!
- * Од свега што су изградили, једино се власт није брзо срушила.
- * И он би шетао против корупције, али су му тешки џепови.
- * Одржали су обећање о реформама – побољшали су обећања.
- * Срећа је у малим стварима,
зато никада немојте да тражите повишицу.
- * Алкохоличари воле пожаре. Радује их када се просипа вода.
- * Нада је лоша једино за коцкаре.
- * Вођа је много висок човек. Нарочито онима који клече.
- * Држава нам је толико јака да је сваки грађанин психички ослабио.

- * Вођа чуо да је власт у рукама народа,
па је почео народу да ставља лисице на руке.
- * Да је ћутање злато, робови би били богатији од робовласника.
- * Народ се поделио. Једне власт бије пендреком,
а други преферирају бич.
- * Новинарство у Србији је слободно.. да аплаудирају вођи.
- * У Србији постоји слобода говора, али ћути, може и горе.
- * Полиција је ту и зато сам сигуран да ме батинаши неће пребити –
јер ће полицајци.
- * Како да гледа своја посла када је у пензији?

ВРШАЦ

- * Срећа па Вршац нема реку, јер и за поток имамо несташницу ђубрета!
- * У Вршцу полиција до сада није тукла нас који протестујемо.
Сматрају да нас ветар већ довољно бије.
- * У Вршцу су неки малоумници исекли гуме амбулантним колима!
Лудачке кошуље ће мало теже...
- * То што се у Вршцу кошуље закопчавају на леђима,
не значи да се Вршчани не разумеју у моду!
- * Стаза у Градском парку у Вршцу је обојена у бело.
Морам да похвалим птице за волонтерски рад.
- * Ноћни живот у Вршцу је супер – можеш да шеташ у тишини.
- * У Вршцу не можеш да добијеш подршку, али можеш ветар у леђа.
- * Добро је што данас у Вршцу не дува толико јак ветар,
па се надам да ми је кишобран одлетео само две-три улице даље.

Тоџличка седма шрака

Дејан Дабић

Драгутин Тодић, вулкан од глумца

Име глумца Драгутина Тодића је помало заборављено (30.1.1908. Прокупље – 29.4.1958, Мостар) када је реч о историчарима филма, али зато педантни позоришни хроничари јасно назначују какав је то глумац био. „Један од најбољих драмских глумаца у нишкој трупи дуго је био Драгутин Тодић...Завршио је шест разреда гимназије и почео да учи богословију, али се убрзо предомислио и 15.2.1928. године ступио први пут на сцену у Тимочком позоришту Николе Јоксимовића. Одатле је прешао 1929. године у трупу Љубомира Рајичића која је тада била Градско нишко позориште. После тога је играо 1931/32. у трупи Добрице Раденковића, 1932/34. код Николе Динића, 1935-43. у Народном позоришту Моравске бановине, 1943-44. у „Србозару“ у Београду, 1944-48. по други пут у Нишу, у 1950. кратко у Београдској комедији, 1950/51. по трећи пут у Нишу, 1951-53. у Народном позоришту у Лесковцу, од 1953. стално у Народном позоришту у Мостару (Синиша Јанић и Боривоје С. Стојковић: „Нишко позориште 1887-1944“).

У истој публикацији о Тодићу се још каже да је „био драмски и карактерни глумац изузетне даровитости, јаке емоционалности и тананих нерава, дубок и искрен у доживљају, снажан и непосредан у драмском изразу, сав у пуном и потресном душевном исказивању, патећи и сагоревајући у игри.“

Његова супруга Видосава-Вида Тодић и сама глумица, присећала се, такође, његове глумачке маркантности: „Висок, крупан, имао је црну косу, са сребрним залисцима, са зеленим, некаквим чудним очима које су се мењале... Велики је уметник био... Једна импозантна личност, један предиван глумац, једна ерупција, један вулкан од

глумца, једно савршенство и као човек и као уметник... Свуда је био јако вољен, истински, изузетно вољен као уметник. Кад се чујењегов глас иза сцене, кад говори као Митке - аплауз публике. Пуна сала, јер Тодић игра. Волела су га и деца и стари и млади, долазили, пунили сале..." (телевизијска емисија „Сећања..." аутора Драгослава Манића Форског, Пи канал Пирот, 2000).

Филмску каријеру која је пуно обећавала прекинула је прерана смрт, али чињеница је да су неке од његових главних улога на филму биле изузетно запажене. Пре свега, „Њих двојица“ (1955) редитеља Жоржа Скригина и „Путници са Сплэндида“ (1956) редитеља Миленка Штрпца. Скригин који је био познати мајстор уметничке фотографије и партизански борац (био је асистент у совјетском филму 'У планинама Југославије'/1946. редитеља Абрахама Рома у којем је једну од епизода одиграо и Драгутин Тодић), на филму је дебитовао остварењем „Њих двојица“ које се дешава за време Другог светског рата, а заплет настаје када један од јунака помаже рањеном партизанском команданту (Драгомир Фелба) због чега ризикује погром над селом и од стране Немаца и од стране четника. Драгутин Тодић, игра сељка Илију којем је најбољи пријатељ и комшија, Стојан (Миливоје Живановић) чији је син у партизанима. Колебљиви и уплашени Илија, у једном тренутку схвата да мора да се одлучи и помаже рањеном партизану ризикујући све што има. Тодићева микромимика у дочаравању унутрашње борбе једног од главних јунака, његов специфичан глас и сугестивна глумачка појава (у конкуренцији таквих глумачких величина, какве су Миливоје Живановић и Драгомир Фелба) остају у сећању као илустрација великог Илијиног преображаја, али и потврда чињенице да у рату не може бити неопредељених.

„Путници са Сплэндида“ већ су знатно другачији филм, кости-миран, историјски, који се догађа на мору, где су главни јунаци стари морепловци, група капетана која испловљава на ризично путовање једрењакком „Сплэндидом“ покушавајући да докажу да њихов брод није ништа слабији од модерних пароброда. У овом филму Тодић игра капетана Јакшу и то је већ филм другачије визуелне и глумачке експресије, али се и у њему потврђује његов раскошан таленат и глумачка употребљивост и на макромимичком и на микромимичком плану.

У једином филму који је у некадашњој Југославији снимио чувени професор и мајстор монтажних секвенци у Холивуду, Славко Воркапић - „Ханка“ (1955), чија је главна јунакиња млада Ромкиња коју тумачи Вера Греговић, Драгутун Тодић је одиграо запажену епизодну улогу Салкана, у којој су, опет, дошли до изражаја његов физис и глумачка маркантност. Ако се послужимо аналогijом једног текста који овај филм дефинише као холивудску мелодраму у Херцеговини, можда је и било суђено да место вечног починка глумца и позоришног редитеља Драгутина Тодића буде баш у Херцеговини и то у Мостару, граду који је толико волео, поред књижевних великана какви су, Аллекса Шантић и Светозар Ђоровић.

*Шума шушћи зеленило.
Недри маџију децијеї осмеха.
Пресушени бунар исцуњава жеље.*

Причине

Игор Урбан

Срећан крај

„Још само пет минута”, молио сам индикатор на зиду као да ме он може разумети. Црвена треперава диода била је једини извор светлости у комори. И њу сам ја инсталирао како бих знао када ме неко тражи. Мртвима светло не треба.

Али ја, нажалост, нисам био мртав. Барем не још. А живи мора да једу, а да би имали шта, мора да раде, па сам уз уздах изролао лежај и себе из крио-коморе и одгегао се до канцеларије у дну мртвачнице. Једног дана ћу покварити сигурносне механизме на хладњаку и утонути у ледени сан без буђења. Али не данас.

„Где си, бре, Лике, пети пут те зовем.” Препознао сам глас шефа обезбеђења сектора четири. „Имамо још једног за тебе у стамбеном комплексу Б.”

„Одмах крећем.” Давно сам престао да се извињавам и измишљам изговоре. Шта ће да ураде? Да ме отпусте? Трансферују? Горе од овог не може да буде.

Друга смена је увелико почела, па су барем улице биле пусте, што је била срећна околност за све, пошто и даље нисам савладао вожњу хладњаче. Мислим да никад и нећу, иако сам се навикао да живим без много важнијих ствари од беспилотних транспортера.

Наиме, због константних соларних ветрова која су два сунца овог система произвођила, било каква глобална комуникациона мрежа била је бескорисна. Зато смо бежичне комуникаторе заменили фиксним линијама, беспилотне летелице друмским возилима на хелијумски погон, а интерстеларну базу знања лепим, али скупим и углавном бескорисним папирним књигама.

Сама операција, лишена роботизоване машинерије, ВИ оптимизације и даљинске контроле из свемира коштала је компанију много више него што су били спремни да признају деоничарима. Али оно што се вадиле из ове пуне стене у заборављеном делу рубног сектора довољно је вредно да све то надомести.

Тајсониум 336 била је први стабилни изотоп овог ретког алкалоида пронађен у природи, и то баш на овом голом камену. Зато је компанија држала сврху операције у тајности колико год је могла, а када је вест коначно исцурала, укотвила Звезданог разарача тик изнад домаћаја магнетних сметњи. Толико је био вредан овај наш мали подухват.

Кажем наш, иако је мој допринос безначајан. Званична титула ми је крио-менаџер, мада сам једва био више од погребника. Али служба је отплаћивала студентске дугове, а одсеченост од остатка света била је пријатан бонус.

„Овамо.” Пандур ми је показао где да паркирам. Леш је лежао у бари крви на дну пожарних степеница. Глава му је била окренута за сто осамдесет степени. Брза смрт.

„Медицинска служба је била и отишла”, обавестио ме је пружајући ми лист папира.

„Још једно самоубиство?”, прихватио сам извештај лекара и на брзину потврдило сумње. „То је шесто ове недеље. Мало га претерасте.”

„Није то што мислиш. Овог пута је све по протоколу”, правдао се шеф. „Проверио сам. Последња два дана провео је у дроги, пићу и собама за забаву. Јуче су га суспендовали на две недеље у нади да ће га то пренути, али није помогло. Имам изјаве три сведока, његових пајтоса, да је сам скочио. Пази сад, веровао је да ће полетети. Греота кад тако млад човек прсне, али дешава се.”

Дешавало се чешће него што би требало. Самоповређивање било које врсте било је једини смртни исход изузет из иначе дебело уносне полисе осигурања, а пошто је неупотребљивост електронике уназадила процес ескавације, а с њим и сигурност на раду, Компанија се није либила ни да убиство (а камоли срчани удар) провуче као (намерно или случајно) самоубиство, како би избегла исплаћивање премије породици покојника. Зато није било нимало чудно што сам

сумњао у аутентичност сваког извештаја, поготову што су смрти биле у порасту. Међутим, код овог је било тешко не поверовати шефу.

Инсистирао је да ми помогне са уклањањем леша и блебетао о ситним крађама и тучама око девојака у собама за забаву, као да ме је то иоле занимало. Ваљда је утувио себи у главу да смо пријатељи. Не знам зашто, јер никад нисам показао ни трунку интересовања за његов приватни живот. Не знам му чак ни име.

Када је коначно отишао, а ја остао да спакујем мртваца у хладњачу, пришао ми је један од рудара.

„Нема шансе да се Зејн убио”, уздахнуо је не скидајући поглед са покојника. „Не би он то урадио Тејли и деци.”

„Ја сам само мртвозорник”, објаснио сам. „Најбоље је да своје сумње изнесете Обезбеђењу.”

„Велика вајда од њих”, одмахнуо је руком. Изгледао је изморено и цимао се као да кризира. Још један наркоман. Чуо сам да рудари воле да користе неку ендемску биљку за опуштање у слободно време. Неки често и претерају, па заврше у мом фрижидеру. По изгледу овог, ускоро ћемо се поново видети. „Него ти би могао да урадиш неку анализу и докажеш да није скочио својом вољом.”

„Једино члан породице може захтевати токсикологију и аутопсију”, још једна фина рупа у закону коју је Компанија редовно користила. „Да ли сте му Ви род?”

„Уради ти те своје анализе, синак”, пришао ми је ближе и додао шапатом. „За твоје добро.”

Нисам му окренуо леђа док се није одгегао из мог видокруга. Одлично. Сада ми још и прете. Ако будем имао среће неко ће ми пајсером извалити бубреге у мраку. Није најбезболнија смрт, али убици се у зубе не гледа.

Када сам се коначно вратио назад до мртвачнице већ се било смркло, мада је небо остало светло као да ноћ није ни пала. Ауроре су биле нормална појава на овој планети, али последњих недеља су

постале посебно светле и разнобојне, толико да су почеле да ми иду на живце. Планета се тренутно кретала кроз тачку пресека соларних ветрова двају сунаца, или су барем тако објавили на радију пре него што је и он престао да функционише.

„Прелепо, зар не?“, зачуо сам глас иза себе. „За вечерас најављују врхунац соларне активности и спектакуларни свестлосни шоу.“

„Ако си видео једну, видео си све“, окренуо сам се. Ниска симпатична женица стајала је на метар од мене задубљена у космичку представу. „Ви мора да сте нови када су вам ауроре и даље занимљиве. Ја сам престао да их примећујем после недељу дана.“

„Ту сам већ скоро месец, али сам углавном под земљом“, одговорила је не скидајући поглед са неба.

„Једна од научника из екипе која истражује налазишта у руднику, претпостављам?“ Знао сам да су пронашли неке ванземаљске артикакте у најновијем копу.

„Докторка Икинс. Вођа зеноархеолошког тима.“ Коначно ме је погледала. „Како сте знали?“

„Без увреде, али не изгледате као рудар. А превише сте леви да будете једна од жена из соба за забаву.“

„Схватићу то као комплимент.“ Изненадила се на моју опаску, али се није наљутила.

„Схватите како хоћете, ја сам само изнео чињенице“, разговор је почео да ме смара. „Знам колико рудари зарађују, а неко толико одржаван је дефинитивно изван њихових буџета.“

„Ако ћеш тако да разговараш са мном могли бисмо да пређемо на ти“, насмејала се безобразно. „И да ми барем прво платиш пиће.“

„Можемо сићи доле у моју канцеларију. Остало ми је нешто пристojног коњака у фиоци. Под једним условом.“

Погледала ме је поново изненађена. Очигледно је навикла да је подређени слушају без поговора.

„Да ми кажеш шта тачко желиш од мене?“

„Није ти пало на памет да си ми се једноставно свидео?“, покушавала је да не звучи нервозно.

„Одавно сам научио да ако ми се лепа жена обрати, нешто јој треба“, затворио сам врата од гараже и показао главом ка улазу. „Идеш ли?“

Прошло је већ неколико минута од када смо сели за мој неуредни радни сто, а ја нам сипао пиће у шоље за кафу. Обично сам пио директно из флаше, па нисам имао потребе за пристојним мобилијаром. Нервозно је вртела окрњену жуту шољу са насмејаним лицем са стране и избегавала мој поглед.

„Ја сам свој део нагодбе извршио”, решио сам да прекинем тишину. Смучили ми се чекање.

„Одмах на ствар, значи?”, пренула се из мисли и наврнула пиће. „Нема ћаскања? Ниси ми рекао ни како се зовеш.”

„Научница си, зар не?”, нисам се дао поколебати. „Сигуран сам да си урадила припрему пре изласка на терен.”

„Пол Лике. Студент медицине. Пореклом из Скандинавског сектора”, испалила је кисело. Какав год је идеју имала о томе како ће овај сусрет проћи, није очекивала моју апсолутну апатију.

„Пропали студент медицине”, исправио сам је. „Неожећен и небитан. Још један неквалификовани примерак без будућности.”

„Немој тако”, тешила ме је, што ме је само још више нервирало. „Имао си завидну академску каријеру. Да ниси... Да се није десило то што се десило сигурна сам да би докторирао са озбиљним просеком.”

„Мислиш, да нисам пробао да се убијем”, изрекао сам недоречено. „Зашто да околишемо? Мој неславни покушај самоубиства је прво што искочи када провучеш моје име кроз мрежне филтере. Студент из редова Необразованих на пуној академској стипендији није могао да издржи притисак и покушао да себи одузме живот. Деканат ме је одмах искористио као доказ да Необразовани нису кројени за академски живот. Један метак је уназадио пројекат једнаких шанси за неколико деценија. Знаш шта је највећа иронија?”

Одмахнула је главом и сакрила се у шољи.

„Били су у праву”, искапио сам пиће. „Поред предавања и испита, родитеља који су се мучили на радној колонији не много различитој од ове како би имали барем нешто да ми пошаљу и мене који

сам радио два посла не би ли покрио цену смештаја и хране, пуцао сам по шавовима. Дрога је помогла да некако држим главу тик изван гована, али је исто тако била и одлучујући фактор да, када ме је девојка оставила, једини излаз нађем у цеви дединог старог револвера. А чак ни то нисам успео да урадим како треба. Да ствар буде још и гора, оно што сам успео је да спалим своје неурорецепторе што ме је учинило лењим и депресивним.”

Нагло сам заћутао, схвативши шта је урадила. Натерала ме је да причам о себи и тако вешто избегла моје питање.

„Него, доста о мени. И даље ми ниси одговорила шта ће академик попут тебе у мојој загушљивој канцеларији?”

„Тешко је објаснити.” Тек сада сам приметио да је са собом носила тубу за цртеже. Из ње је извукла гомилу скица и мапа и растворила их преко стола. „Колико знаш о локалном становништву?”

„Знам да су постојали”, нагао сам се преко стола, али нисам могао да разлучим ама баш ништа. „Те да више не постоје. Нашли су гомиле костију у природним пећинама на месту данашњег рудника. Тако су и открили изотоп. Остаци су га били пуну.”

„Анатомски су доста слични нама”, преузела је. „Као и већина изумрлих култура на које смо наилазили. Ови су, међутим, остали на много нижем ступњу технолошког развоја. Сам зачетак цивилизације. Али, из накита и костију што су преживели зуб времена није се дало сазнати много више од тога. Зато смо били одушевљени када је откривен подземни храм.”

Мапа је већ била на столу.

„На почетку нисмо нашли ништа необично”, наставила је. „Дуотеистичка религија потпуно окренута божанским репрезентацијама њихових двају сунаца. Помало превише стриктног моралног кода за тај ступањ у антрополошкој еволуцији, али без значајних одступања од већ виђене матрице цивилизацијског развоја. Али онда смо открили тајну одају са календаром. Имам овде његову скицу. Иначе је висок преко четири метра, уклесан директно у зид пећине.”

Две кружнице, једна мања од друге биле су подељене на кришке и до последњег милиметра квадратног попуњене депикцијама из свакодневног живота. Докторка ми је прстом скренула пажњу на место њиховог пресека, а онда извукла и увећану верзију баш тог дела.

„Календар је цикличан и представља период од отприлике осамсто двадесет орбиталних година. Пресек представља његов крај.”

„Шта би ово требало да буде? Журка за крај миленијума?” На слици су се могли разазнати хуманоидне фигуре како једу, пију и, претпостављао сам, воде љубав у групама на отвореном испод будних очију два сунца.

„На површини стварно изгледа као весеље”, извадила је нови папир са додатним увећањима детаљима. „Али свако лице на слици има болну гримасу. А овај доњи део што личи на траву; лешеве, огroman број мртвих. Нашли смо и неколико депикција канибализма.”

„Значи журка са људским жртвама”, поново сам губио интересовање. „Петак увече за време пролећног распуста.”

„Твоја скептичност је оправдана.” Моја саркастичност је остала невалидирана. „И ја сам на почетку била сумњичава. Али ако погледаш на овај дијаграм изнад оргија. Скоро потпуно се поклапа са приказом укрштања соларних олуја израђеним при анализи пројекта рудника. Домороци су, по свему судећи, поседовали завидна астрономска знања. Вођена претпоставком да је сличности нису случајне, упоредила сам позиције сазвежђа на календару са нашим симулацијама и успела да утврдим у којој смо епохи.”

„Да погодим. Време је за журку.”

„Тачно у дан.” Стропоштала се назад у столицу и завршила пиће. „Њихова депикција краја света поклапа се са повећаном активношћу соларних олуја које смо ових дана осетили на својој кожи.”

„Па шта?”, прекинуо сам је, можда и превише грубо. Желео сам да се овај разговор заврши. „Неки тамо фанатични свештеник од пре ко зна колико година нашврљао је предсказање о масовном помору ванземаљске расе. Што би се то нас тицало?”

„Колико си имао гостију од када смо у чворишту ветрова?”, питала је права питања.

Ђутао сам. У односу на прошлу годину број насилних смрти се повећао за тридесет посто. Ако укључимо ту и срчане ударе и несреће проценат је још већи.

„Шта хоћеш ти од мене? Ја сам само погребник. Што ниси отишла у Здравствено са овим. Или пријавила Обезбеђењу?”

„Наравно да јесам!” Маска смирености је коначно пала. За-
рила је прсте у кестењасту косу и уз потмуло режање је рашчупала.
„Нико ми не верује. Отерали су ме на боловање и следећим бродом
ме враћају кући. Ти си ми последња нада.”

„Разумем њихову неспремност да прихвате твоју теорију, али
боловање и скидање са пројекта звуче као претерана реакција.”

„Моја историја менталних болести није помогла”, признала је
поражено. „Болујем од шизофреније.”

Погледао сам је упитно.

„Све држим под контролом лековима, као и годинама досад”,
додала је самоуверено. „Чак сам повећала дозе од када сам открила
календар, мислећи да можда умишљам.”

„Рецимо да ти верујем.” Нисам јој веровао. „Шта ја ту могу да
урадим?”

„Ако се не варам, имаш једног свежег у замрзивачу?” Очи су
јој зацаклиле. „Могао бих да прочакаш мало и видиш шта ће да ис-
кочи.”

„Ако ми верујеш, ниси прва која ми је данас тражила да урадим
неовлашћену аутопсију над тим покојником.” Можда је и било нечега
у њеној теорији. Присетио сам се речи оног наркомана од малопре. У
новонасталом контексту, лако су могле бити протумачене као упозо-
рење, а не претња. „Рећи ћу ти исто што сам рекао и претходном.
Само чланови породице могу да захтевају аутопсију.”

„Ја сам му вереница!”, вриснула је нимало уверљиво. „Љубав
на први поглед. Две недеље је било довољно да се смртно заволимо.”

„Лош избор речи, сложићеш се.” Ова је стварно очајнички же-
лела да буде у праву.

„Уосталом, покојник, као и већина људи овде, има жену и децу
назад у цивилизованом свему.”

„Невероватно! Први пут чујем”, наставила је своју малу пред-
ставу кроз смешак. „Али, знаш како кажу за рударе. По једна жена у
свакој луци.”

„То кажу за пилоте. Какве везе рудари имају са лука... Знам како
ћемо”, ово мора да престане. „Ако ми кажеш како ти се вереник звао,
урадићу пуну аутопсију.”

„Зејн Грабовски”, испалила је ко из топа и ухватила ме неспремног. А онда сам се сетио извештаја ког сам оставио на столу испред нас.

„И шта ћемо сад, Лике?”, ликовала је. „Да ли си човек од речи?”

„Проблем је што ћемо све морати пешке”, викао сам док сам отварао лобању кружном тестером. Крв сам извадио раније и већ се окретала у центрифуги. „Комора за аутопсију није у функцији.”

Пратио сам њено лице док сам вадио мозак и стављао га на вагу. Очекивао сам да поврати. Ја јесам када сам први пут присуствовао аутопсију на факултету. Чак и сада гњецава сива маса међу прстима ми је дизала киселину. Није ни трепнула. Занимљива живуљка, ова докторица.

„Твоји цртежи и опис понашања покојника добијеног од обезбеђења сугеришу на опасан скок у допамину, најчешће произведен узимањем наркотика.” Како би мени пријао један. „Нажалост, хормон задовољства је нестабилан и разграђује се муњевито брзо, али оставља метаболите у организму које можемо мерити.”

Све ово, наравно, нисам знао до пре пет минута, када сам у библиотеци ископао књигу из неуропатологије и нашао све о допаминској сатурацији, заједно са упутством како екстрактовати и тестирати узорак možданог ткива. Скалпелом сам пажљиво одстранио нежељене слојеве сиве масе и узео узорке из стернума, префронталног кортекса и субстанциа нигре као што је уџбеник предлагао. Радовао сам се што нећу морати да идем даље од лобање. Узорковање мозга ми је падало лакше него засецање мишићног ткива. Мање је подсећало на транширање свиње за препродају, вештику коју ме је отац научио када ми је било осам. Можда је моја жеља да постанем хирург и проистекла од јутара проведених са њим у месари. Ко ће га знати?

„Удаљи се, молим те, сада ћу заледити узорке, па не би да те попрскам.” Морам да признам да сам се помало радовао прилици да

искористим течни азот. Сам процес брзог залеђивања је био фасцинантан.

„Вратићу га на лед”, објаснио сам Вери (тако се звала), док сам сакривао моју малу екскурзију у покојникову лобању лепком за кости и дермалним регенератором. „Уз мало среће нико неће приметити да смо га чачкали. Мозак ћу уништити у инсинератору.”

Процес ликвидације узорака и хроматографска анализа је била лакши део. Пошто нисмо имали компјутер да интерпретира резултате за нас, морали смо поново да се латимо књиге.

„Имам добре вести”, изјавио сам званично, пошто сам још једном проверио резултате. Нисам радио оволико математике још од средње школе. „Или лоше, зависи како се узме. Нивои допамина и његових метаболита у узорцима су невиђено високи. Уистину, у крви јесам нашао трагове метамфетамина и алкохола, али ни приближно довољно да објасни ове бројке. Да нисам лично радио прорачуне био бих сигуран да се компјутер покварио.”

„Значи нисам скренула.” Лице јој се озарило, али само на секунд. „То није добро.”

„Да. Твоја здрава памет директно имплицира да нас очекује вече разврата, канибализма и на крају масовног изумирања. А ми немамо начин да то спречимо.”

„Можда и имамо”, нада се поново оцртавала на њеном лепом лицу. Упркос мом хладном опхођењу, почела је да ми се допада, што ме је потресло до сржи. Не сећам када сам последњи пут осетио било шта осим равнодушности према другом људском бићу.

„Успела сам да спојим делове приче из фрагмената са зидова тајне одаје. Домороци су веровали да је аурора доносилац лудила и зато би се ноћу затварали дубоко у пећине. Отићи ћу са овим налазима у Здравствено. Овог пута морају да ме послушају. Ако затворимо све људе у руднике можда и успемо да спречимо катастрофу.”

„Закаснили смо”, било је прво што је Вера рекла када сам подигао слушалицу. „Напољу је армагедон. Рудари су напустили руднике. Управа им се придружила и сада раде неописиве ствари једни другима и што је још горе, зову ме да им се придружим. Ти и ја смо највероватније последњи читави људи на овој планети. Враћам се код тебе. Можда нас твој подрум заштити.”

Пет минута касније зачуо сам лупање на вратима. Брзо је стигла, помислио сам и без размишљања отворио. У просторију је уместо докторке упао онај наркоман, покојников пријатељ, иронично, са пајсером у руци. Жеља ће ми се изгледа испунити. Али, мени се први пут у ко зна колико, није умирало.

„Дошао сам да проверим да ли си ме послушао, синак.” Наслонио ми је пајсер на груди. Врућа крв је пробила кроз униформу. Осетио сам је на кожи. Прва мисао била је: да ли то Вера крвари испред на прагу са раном у облику пајсера на глави?

Замуцао сам у покушају да му испричам све што смо открили у што мање речи када га је блесак црвенила оборио на земљу. На његовом месту је сада стајала Вера са апаратом за гашење пожара у руци. Подигла га је још једном увис са намером да заврши започето када ми је синило.

„Немој, можда нам буде од користи”, нежно сам је ухватио за зглобове руку како би је зауставио. „Он ми је тражио да урадим аутопсију на његовом пријатељу. Можда зна нешто што би нам значило.”

„У реду, хватај га онда за ноге”, наредила је и заменила апарат пајсером пре него што је и сама кренула да диже онесвештеног човека. „Већаћемо га за један од твојих столова.”

Тако смо и урадили. Није прошло много, а наш заробљеник је био будан и бесан, гласно псујући и претећи. Утихнуо је тек када је Вера укључила тестеру за кости и приближила је његовој лобањи. Све ми се више свиђала ова лудача.

„У реду, сада када имамо твоју пажњу, причај. Од почетка”, преузео сам иницијативу док је Вера завршавала флашу коњака. „Шта знаш о лудилу и како то да не делује на тебе. Барем не потпуно.”

„И ја бих вас могао да упитам исто.” Одмах се покајао јер је Вера скочила на њега са пајсером у руци. Задржао сам је и рекао му да настави.

„Пре два месеца имао сам тешку повреду на послу”, причао је испрекидано повремено цимајући главу у страну. „Када је лекар одбио да ми препише још лекова за болове после предвиђеног времена за опоравак био сам приморан да узимам Амброзију како бих могао да функционишем.”

„Читала сам о том корову у сигурносном извештају о планети”, мало се смирила. „Садржи резерпин, инхибитор допамина. То би објаснило његову прибраност. Чак му и домороци дају важно место на приказима.”

„Значи, истина је?”, завапео је. „Нешто је у том аветињском светлу. На почетку, када сам приметио промене у понашању код људи око мене, мислио сам да трипујем од траве. Али како је време одмицало, а ја једини остао нормалан, повећао сам дозу. Одвежите ме, молим вас, нећу вас повредити.”

Погледом смо се сложили да га послушамо.

„Зашто мислите да су баш светла крива?”, упитао сам га када смо се сви сместили у канцеларију.

„Прво смо мислили да је нешто у рудницима. Гас или спора. Не би било први пут да наиђемо на нешто што наши уређаји не могу да детектују”, објаснио је. „Али онда је и помоћно особље почело да оболева. Следеће ма шта смо сумњали је вирус. То смо ускоро одбацили јер није било никаквог следа у оболелима. Требало нам је мало да укапирамо да су рудари на ноћној ротацији попут мене најдуже остали читави.”

„Познато је да светлост може изазвати психосоматске реакције у организму”, присећао сам се предавања са Универзитета. „Можда аурора емитује неку фреквенцију која утиче на производњу или апсорпцију допамина.”

„То би објаснило зашто смо ти и ја остали читави”, Вера је коначно оставила пајсер и почела да размишља. „Затворена у оним пе-

ћинама, једва да сам излазила дању, а камоли ноћу. Зато је и мој тим остао сачуван. Касније, када су ме отерали на боловање, антипсихотици су помогли.”

„А моје оштећење мозга је утицало да ја останем колико-толико неизмењен. Да не помињем чињеницу да и ја излазим само кад морам”, надовезао сам се на њену мисао, па се обратио рудару. „Да ли сам те погрешно разумео или си рекао да ниси једини?”

„Има нас око тридесет, сви на Амброзији”, потврдио је. „Некако смо се нашли у свом том лудилу. Рудари, трговци, обезбеђење, имамо чак и неколико људи из Здравственог. Нажалост, нико није био довољно утицајан да наговори главешине да предузму нешто. Зато, када сам те видео са Зејном, помислио сам да ако урадиш анализе, можда нађеш нешто довољно опипљиво да натера Компанију да реагује. Али закаснио сам. Напољу је већ почео хаос.”

„Нажалост, лека нема”, размишљао сам о нашим могућностима. „Мада антипсихотици би требало да помогну.”

„У тајности смо оспособили једно старо окно и из њега живимо већ недељама. Имамо довољно хране, воде и основних лекова да нам потраје месецима. Могу вас одвести тамо. Само није баш близу.”

„Узећемо моју хладњачу. Успут можемо свратити до апотеке и снабдети се”, предложио сам. „Уз мало измена биће сигурно за вас двоје да се возите позади. Колико ми се чини, ја сам мање под утицајем од Вере.”

„Откуд ти то?”, побунила се, док је по трећи пут покушавала да ми намести фризуру. Погледао сам је и подигао обрве. „У реду. Ионако не знам да возим.”

Ништа није могло да ме припреми за оно шта сам затекао на пољу. Одмах испред гараже наишао сам на праве правцате оргије на сред улице. Људи су улазили и излазили и мењали позиције не обазирјући се на пол, старост, хигијенске услове и личну безбедност. Морао сам се попети на ивичњак како не бих прегазио неког од учесника.

Запутио сам се у трговачку улицу. Тамо су већ сви излози били полупани и људи су износили робу, углавном храну и алкохол. Им-провизоване журке на цести су ницале на све стране, повремено се претварајући у оргије или физичке окршаје.

Није ли чудно како једна мали молекул може за само неколико недеља да сруши вековима грађене стубове цивилизације. Љубав, мржња, срећа, туга, страх... Целокупно искуство индивидуе се може написати у неколико хемијских једначина.

Возио сам пажљиво, трудећи се да никога не повредим. Апотека је имала споредни улаз са паркингом па смо решили да пробамо одатле да уђемо. Пајсер се испоставио корисним за обијање врата за утовар. Руља је изгледа већ прошла кроз њу у потрази за лековима за смирење. Фиоке иза пулта су биле изврнуте, али срећом антипсихотици које смо ми тражили нису претерано занимљиви за рекреативне, тако да смо успели да прикупимо добру гомилу пре него што нас је нови пријатељ упозорио да смо се предуго задржали.

Само што сам поново изашао на улицу, неко ми је наскочио на хаубу, па сам инстинктивно легао на кочницу. Нисам стигао ни да се опасуљим, а човек је већ устао и почео махнито да кидише на врата са сувозачке стране. Био је то шеф обезбеђења. Једва сам га препознао онако крвавог и мусавог од прашине.

„Лике, пусти ме унутра!”, викао је и лупао по вратима. „Сви су полудели. Убиће ме ако ме не поведеш са собом.”

Група од пет-шест мушкараца је утом истрчала иза ћошка и уз повике кренула ка нама. Без размишљања сам дао гас и кренуо у супротном смеру док је шеф трчкарао за возилом. Чарлс! Тако се звао. Чаки, за пријатеље.

Пролазили смо кроз стамбени сектор на путу ка рудницама. Овде је било мирније. Ваљда су сви похрлили ка центру насеља, продавницама и собама за забаву. Једна од спаваоница је горела. Човек у пламену истрчао је из ње, гласно вриштећи. Нисам успорио. Једва да сам га закачио, али то је било довољно да га обори на земљу. На ретровизору сам видео како још двојица излећу из зграде у пламену и гасе га јакнама, да би само тренутак касније, намирисавши арому печеног mesa, почели да зубима кидају парчиће mesa са непомичног

тела попут гладних којота. Мирисало је попут свињског печења. Вода ми је кренула на уста.

У том тренутку, пожелео сам да сам и даље депресиван. Да ме је брига за све и свакога, а поготову за себе. Али чудесна светла космоса су дефинитивно деловала и на моје рецепторе. Све одједном ме је погодило, јаче него икада; страх, гађење, жеља за животом. Посебно сам осећао потребу да заштитим Веру.

Срећом, када сам скренуо на помоћни пут ка руднику сусрети су се проредили. Далеко на хоризонту једно од окна је горело. Црни дим је само незнатно квариио лепоту ауроре. Плави, зелени и бели таласи смењивали су се испред мојих очију. Коначно сам схватио шта су сви видели у њима. Стварно су биле величанствене.

Без проблема сам нашао улаз у старо окно. Био сам сигуран да сам на правом месту када су два наоружана мушкарца искочила из грмља и наредила ми да станем.

„Ваш пријатељ је у хладњачи”, објаснио сам и брзо се надове-
зао са „Жив и здрав!” када су јаче стегли пушке.

„Стигли сте у последњи часу”, рекао је један од стражара када смо сви били ван возила и неспоразум је био разрешен. „Баш смо планирали да се забарикадирамо на две недеље како смо се и договорили.”

Ускоро смо били под земљом, а тешка, челична врата су била замандаљена, скривајући и последње парче неба. Осетио сам чежњу за тим таласима светлости. До скоро сам желео да скончам у хладној металној кутији, а сада су ми две недеље под земљом изгледале као вечност. Барем ћу бити са Вером.

„Успели смо!”, загрлила ме је и залепила ми пољубац на усне. Осмехнуо сам се. Сели смо на простирку наслонивши се на хладан камени зид. Загрљени.

Био сам срећан, срећнији него икада. И то ме је плашило. Свуда око нас људи су се грлили и љубили. И док је смех одјекивао високим ходницима, познати црв сумње је почео да се мигељи дубоко у мени, а једно питање да нагрiza моју срећу.

Да ли смо стварно успели?

Обојен шрен кроз објектив сшакла ушкан у йрозорско окно музеја малецної шрїа.
 Пролеће на йраїу осликава свейлосш.
 Шша нам значе боје у живоїу?

Историја

Радољуб Јотић

Черкези у Топлици

У другој половини XIX века Турска је у Топлицу изненада населила део черкеског народа. Силом прилика они су ту били неко време, врло кратко, и како су се појавили, тако су изненада и напустили овај крај. Како је Суви До код Блаца, село где сам одрастао и где и живим, пре ослобођења Топлице од турске власти било искључиво насељено Черкезима, одлучио сам да овај рад посветим управо њима, иако су били непријатељски расположени према српском народу и остали му у врло ружном сећању.

Черкези су пореклом Аријевци и припадају кавкаској групи народа. Као староседеоци живели су на простору северозападног Кавказа. Још су стари грчки и римски писци знали за Черкезе, али су их називали различитим именима. Сами себе Черкези називају *Adige*, док их Черкезима називају други народи. Били су самостални и под туђом влашћу. Черкези су били незнабошци (пагани) све до XIII века кад су их потчинили Грузини (Ћурђијанци) који су их превели у хришћанску веру. У првој половини XV века они су успели да се ослободе грузинског јарма, али су убрзо запали у дуготрајну борбу са Татарима. Коначно у XVI веку, тачније 1570. године, Татари су поразили Черкезе и ставили их под своју власт. Татари су Черкезе превели у ислам.³⁵ „И ако су још у XIII веку прешли у хришћанство, а у XVI преведени у ислам, ни хришћанска ни мухамеданска вера нису међу њима ухватиле дубока корена. Само се за поглавице и отменије људе може рећи, да су мухамеданци, маса народна је то само по имену. У

³⁵ Н. Жупанић, Етнолошки значај косовских Черкеза, Етнолог, Гласник Етнографског музеја у Љубљани 5-6, Љубљана 1933, 218-253, 218.

ствари она је још паганска са нешто очуваних хришћанских и нешто примљених исламских обреда и обичаја”.³⁶

Током XVIII и XIX века Русија и Турска су се бориле за превласт над Кавказом. У том периоду вођено је више ратова. Након Руско-турског рата (1828-1829) Русија је коначно потиснула Турску са Кавказа и успоставила потпуну контролу на југу ове планине. На северу Кавказа у периоду од 1817. до 1864. трајао је Кавкаски рат између Русије и домородаца међу којима су били и Черкези. Рат између Руса и Черкеза вођен је са променљивом срећом за обе стране. И поред храброг отпора који су пружили Русима, Черкези су коначно 1864. године били побеђени. Међутим, већи део њих није хтео да прихвати постојеће стање и нову ситуацију, нису желели да живе под влашћу Русије па је исте године већина Черкеза напустила (присилно или добровољно) Русију и отишла у Османско царство. До данас историчари се не слажу по питању броја Черкеза који су напустили простор северозападног Кавказа. Те бројке се крећу од 400.000, 500.000 па чак та цифра иде и до 750.000 људи.³⁷

Руско освајање Кавказа натерало је Черкезе на једну од најжалоснијих емиграција које су хронике икада забележиле. Бежећи од Руса или прогоњени од њих, потражили су уточиште у Турској. Османско царство је понудило да прихвати Черкезе који нису желели да живе под влашћу хришћанског владара. Османско царство је охрабривало досељавање Черкеза у погранична насеља царства јер је желело да ојача своје границе. Турска их је населила на простор Мале Азије, Сирије, Палестине и Балканског полуострва. Са простора северозападног Кавказа бежали су копном и морем. Морем је пошла већина емиграната. Са свих кавкаских пристаништа кренуле су бројне галије. Оне које су се упутиле према Балканском полуострву, пристале су у Бургас, Варну и Констанцу. Турска је ове Черкезе населила широм западне Бугарске и дуж границе са тадашњом Кнежевином

³⁶ Т. Р. Ђорђевић, Черкези у нашој земљи, Гласник Скопског Научног Друштва, књига III, Скопље 1928, 143-153, 144.

³⁷ Исто, 144; Н. Жупанић, наведено дело, 220; Википедија, Черкези, Историја (Руско освајање Кавказа); Б. Сикимић, Етнолингвистичка истраживања скривених мањина - могућности и ограничења: Черкези на Косову, Скривене мањине на Балкану, Београд 2004, 259-282, 260.

Србијом и то од Видина па све до Приштине.³⁸ Тако се те 1864. године од стране турске власти један број Черкеза населио и у Топлици и то у добричком селу Мрамор, у Прокупљу и селу Суви До.³⁹

Правци сеобе Черкеза 1864.године

Неки топлички историчари се слажу да су Черкези у већем броју населили Топлицу 1864. године. Међутим, има и оних који наводе да је овај народ населио Топлицу и Прокупље знатно раније. То углавном повезују са три рата које је Русија водила са Турском и то: Руско-турски рат (1768-1774), Руско-турски рат (1828-1829) који је окончан Једренским миром и Кримски рат (1853-1856). Тако кажу да је 1770. године досељено у Прокупље око 100 черкеских породица, као и да се после Једренског мира и Кримског рата у Топлицу и Прокупље доселио одређени број Черкеза. На пример, историчар Дарко

³⁸ Б. Сикимић, наведено дело, 260, Н. Жупанић, наведено дело, 220.

³⁹ Т. Р. Ђорђевић, наведено дело, 145, 152.

Жарић казује: „У Прокупљу је 1770. године насељено око 100 породица Черкеза у насељу „Черкез мала”.⁴⁰ Док Вујадин Рудић на једном месту истиче следеће: „...Турци су 1770. године довели у Прокупље Турке Анадолце, познате по свирепости према покороном становништву, а после Кримског рата и Черкезе, населивши око 100 породица у источном делу града”.⁴¹ Ако имамо у виду да је према турским подацима прокупачки срез, пре српско-турских ратова, 1875. године имао 2031 српску, 74 турске, 2054 арнаутске и 200 черкеских кућа,⁴² посебно нам привлачи пажњу број од 200 черкеских кућа, где се при том мисли на оних 100 кућа у Прокупљу и исто толико у Сувом Долу насељених 1864. године. Ако бисмо прихватили тврдње Жарића и Рудића, онда би прокупачки срез тада морао да има најмање 400 черкеских кућа, а само Прокупље бар 300. Бавећи се овом проблематиком просто се намеће закључак да је вероватно и раније било неких сеоба Черкеза из Азије на Балкан, па и у Топлицу, али су те сеобе биле углавном појединачне и готово безначајне, све до 1864. године када је дошло до масовнијег досељавања Черкеза у Топлицу.

Турци су населили Черкезе у добричко село Мрамор највероватније с циљем да контролишу мраморски мост на Јужној Морави. На северном крају потеза Гудуре формирано је черкеско село звано Чифлик са 50 кућа (породица). Део Черкеза се населио у Мрамору, где су почели да се баве пољопривредом на земљи коју су им Турци дали, а где им је народ кулуком подигао куће. Односе Мраморчана и Черкеза оптерећивале су бројне размирице јер су Черкези били прави разбојници. То је разлог што у близини није било српског села, но се пружала велика пустара. Око стотину черкеских кућа помињу се у Прокупљу. Черкези у Прокупљу су били насељени у источном делу града, на путу ка Нишу. Данас се тај део Прокупља око Мале пијаце назива Черкез мала и у њој Черкеска чесма. Како Черкези нису смели да се населе по селима међу Арнаутима или Србима, где би били у мањини, формирали су за себе одвојена села на празним местима

⁴⁰ Д. Жарић, Топлица под османлијском окупацијом (1455-1877), Топлички зборник бр.7, Прокупље 2022, 35-55, 46.

⁴¹ В. Рудић, Становништво Прокупља, Етнографски институт САНУ, посебна издања, књ. 37, Београд 1992, 28-29.

⁴² Б. Сикимић, наведено дело, 261.

између већ постојећих села, како би у сваком моменту и оружјем држали приграбљену туђу земљу. Тако је између осталих настало и село Суви До код Блаца за које постоји податак да је било чисто черкеско село са 100 кућа.⁴³

Турска је Черкезе насељавала у пограничне крајеве са Србијом, па их је довела и у Топлицу, с циљем да ојача своју власт и додатно учврсти гранични појас, да бројчано ојача муслиманску популацију ради што успешнијег одупирања у ратовима са Србијом, али и зато да би се извршио што већи притисак на православне Србе да не помишљају да подижу буне или ако буне избију, да их што ефикасније гуше. Пошто је у другој половини XIX века било потпуно јасно и Турској, али и Србији да је неизбежан рат око српских јужних крајева, па и Топлице, обе стране су се озбиљно припремале за предстојећи рат. Турска је Черкезе, као добре ратнике, у Топлицу населила искључиво из војничких разлога на три стратешки важна места. Око 50 черкеских породица је насељено у Мрамору искључиво да би надгледали и бранили стратешки врло важан мост на Јужној Морави као важно чвориште на путу Ниш–Прокупље, будући да су и очекивали напад са истока управо преко овог моста. Око 100 черкеских породица је насељено у источном делу Прокупља с циљем да брани град од напада српских снага који је очекиван из правца истока, од Мрамора преко Добрич поља. И 100 черкеских породица је настањено на простору села Суви До са задатком да надгледају и бране путни правац преко Јанкове клисуре одакле се очекивао упад српске војске у Топлицу у будућем рату.

Професори Драгољуб Гоцан Аврамовић и Божидар Ђевори у својим делима тврде да је по неким подацима у Сувом Долу било 200 черкеских кућа.⁴⁴ То није тачно. Шта их је навело на ову погрешну тврдњу? Пре свега податак да је пред ослобођење од Турака у

⁴³ М. Спиридоновић-Пелех, М. Милинковић, Д. Ђокић, *Летопис цркве прокупачке и историја вароши Прокупље, Ниш 1930*, 37-38; М. Вемић, *Етничка карта дела Старе Србије: Према путопису Милоша С. Милојевића 1871-1877*, Географски институт "Јован Цвијић" САНУ, посебна издања, књ. 61, Београд 2005, 44.

⁴⁴ Д. Г. Аврамовић, *Век школства у Блацу 1890-1990*, Блаце 1990, 17; Б. Ђевори, *Речник топонимике Топлице: историјско-географски поменик о етничким променама до краја XIX века*, Прокупље 2023, 239.

прокупачком срезу било 200 черкеских домова.⁴⁵ То је поменуте ауторе навело на погрешан закључак јер се у овај број рачунало 100 черкеских кућа у Прокупљу и исто толико у Сувом Долу.

Турци су черкески народ досељавали са посебном пажњом. Досељени Черкези су најчешће довожени на волујским колима сељака кулучара. Чим би стигли, одмах су размештани по хановима. Наредовано је да им се морају набавити разне алатке, простирке и посуде од људи који су ту живели, понајвише од Срба. Сакупљано је од сваке куће по пет шест гроша да им се купе најпотребније ствари. Свакога дана им је даван хлеб од брашна из царског амбара, а сиромашне породице добијале су и новчану помоћ. Сељацима је наређено да кулуком дотерују камен, дрво и сламу да им се граде куће, тако је саграђено на стотину кућа чатмара за черкеске породице. Одмах им је дата и земља за обрађивање. Свакој породици је дат пар волова, плуг и семе за сетву. Онима, који нису знали да обрађују земљу, одређен је кулуком по један сељак који ће им показивати. Турска власт је на крајње бруталан начин одузимала од хришћана оранице и на њих насељавала Черкезе који су уживали заштиту турских власти. У Сувом Долу Черкези су добили сеоску утрину. У подизању кућа које су биле плотаре (чатмаре) покривене ћерамидом, помагали су их кулуком и Срби из Жучке општине (Срез Косанички). Последица насељавања бројних черкеских породица у Топлицу највише се огледала у чињеници да је највећи део економских издатака за њихово издржавање падао на терет хришћанског, заправо српског становништва.⁴⁶

„Ово насељавање примили су Арнаути као један велики намет на „њихове“ земље. Јер су Черкези сасвим рђави људи, убице, лопови, варалице, нерадници, и што год хоћеш рђаво. И Арнаути би били вољни у свако доба, да их оружаном руком отерају... Срби су нерадо гледали ове нове госте и сматрали су их као скакавце против којих ће се све живо дићи, само кад згодна прилика дође”.⁴⁷ Досељавањем

⁴⁵ Б. Илић, Споменица 1878-1908-1958, Прокупље 1958, 40; Б. Сикимић, наведено дело, 261.

⁴⁶ Т. Р. Ђорђевић, наведено дело, 146, 152.

⁴⁷ М. Спиридоновић-Пелех, М. Милинковић, Д. Ђокић, наведено дело, 37-38.

Черкеза нису били незадовољни само Срби и Арнаути, него и сами Турци јер су и они имали доста проблема са њима.

„Већ у самој сеоби испропадало их је врло много. Још их је више пропало кад су дошли. Чим су стигли завлада међу њима тако опасна болештина, да су умирали у маси. У Прокупљу причају да је сваки дан по двадесет ископаних гробова чекало на своје жртве! Исто је тако било, прича се, и у другим местима. Сем тога они су се тешко прилагођавали новоме земљишту, новим приликама и новој економији. Некадашњи сточари тешко су постајали земљорадници, још теже занатлије. И поред све потпоре од турске власти, они су постали пука сиротиња и живели врло бедно, не много боље но Цигани, од чијег су се економског стања разликовали тиме, што су стално носили оружје и имали живи ратоборни дух”.⁴⁸

Турци су тежили да са Черкезима појачају своју снагу и утицај у пограничним областима. Зато је од њих ваљало створити добре Турке тако што их је требало утврдити у вери, која је међу њима била врло лабава. Стара имена, која су донели са Кавказа, замењена су турским. Свуда су им подигнуте џамије. Черкеска џамија у Прокупљу тек је 1919. године потпуно порушена. По сведочењу старијих мештана у Сувом Долу, џамија је била подигнута на месту званом „кућишта“, а то је простор између зграде сеоске школе и Богићевића и између Зекића и Гочманаца. Чак и место где се налазила се и данас зове „џамија“. За разлику од прокупачке џамије, ова у Сувом Долу је до темеља порушена непосредно по ослобођењу Топлице, као и све черкеске куће, с циљем да им се, како су говорили, „затре траг“. Зато се и очувао назив „кућишта“ управо по томе што су по доласку нових досељеника у ово село били видљиви остаци камених темеља порушених черкеских кућа. Осим што су ове куће биле порушене, досељено становништво је брзо уклонило и камене темеље искористивши тај материјал за градњу својих кућа или помоћних објеката, али се до данас сачувао термин „кућишта“. Мада се данас чешће користи у јединици „кућиште“. Поред џамија отварање су им и школе у којима су их учили вери, турском језику и писмености. Неки су захваљујући успешном школовању правили чиновничке каријере. Нешто школо-

⁴⁸ Т. Р. Ђорђевић, наведено дело, 148.

вањем, нешто што су имали добрих војничких особина, учинило је да су многи постајали турски официри. Оне који су знали турски и арнаутски језик, власт је постављала за наоружане граничне чуваре према Србији.⁴⁹

Черкези који су се изненада нашли на новом простору, у знатно другачијим приликама, преморени од дугог пута, десетковани разним болестима, осећали су се доста несигурно, збуњено и раздражљиво. Све то толико је узбудило њихову и иначе лако узбудљиву природу и појачало њихове урођене особине да су изгледали као дивљи људи. Зато су за турску власт постали велики терет, а за своју околину страх и трепет. Непрестано су били незадовољни додељеним земљиштем, често су атаковали на туђе атаре и њиве, крали, нарочито стоку, првенствено коње, кошнице и мед, нападали су на људе и чинили свакојака зла. Где год би дошли, тражили би од народа хлеба и других потреба, а ко им не би дао, нападали би га, а понекад и убијали. На новим просторима где су се нашли, Черкези су чинили сва могућа зла. „Нарочито су Србе злостављали. Сву мржњу према Русима, са којима су тако дуго ратовали, због којих су морали напустити огњишта и изложите се толиким невољама, пренели су сад на Србе, руску браћу по крви и вери. Черкези су служили у војсци обично као нерегуларна турска коњица. Села поред друмова, којима је пролазила турска војска, запамтила су черкеске војнике као најгоре душмане. За време наших ратова са Турцима 1876-1878. године они су били најбешњи наши непријатељи, највеће силеције и пљачкаши...”⁵⁰ У Прокупљу су запамћени као „лопови, који краду што очима виде и што рукама дирну“.⁵¹ Крађа им је била занимање. Најрадије су крали коње, најчешће из Добрича, које би за ноћ превели на Косово и продали тамошњим Черкезима. По нишкој околини крали су стоку и терали у Прокупље на продају и обратно. Због тога их нису волели ни Турци, којима су били од стране власти наметнути, ни Арнаути, којима су такође чинили зла, а најмање су их волели Срби. Срби најмање јер су били права напаст за своју околину. Власт их није

⁴⁹ Исто, 146-147, 152.

⁵⁰ Исто, 147.

⁵¹ Исто, 147.

спречавала у крађи, али их није ни штитила од оштећених. Кад год су могли, Срби су им враћали дуг. И српска деца су их мрзела. У Прокупљу се прича да су им српска деца, кад би их спазила, а била сигурна да ће им моћи побећи, викала: „Москов бум, Черкез трт!“ што су они сматрали за највећу увреду.⁵²

Међу собом Черкези су били врло сложни и солидарни, чак и веома осветољубиви. О томе посебно сведочи следећи пример: „Једном у село Бериље дођу прокупачки Черкези да насеку дрва у арнаутском забрану, али Арнаути скоче и убију двојицу Черкеза. Черкези, осветљивији још од Арнаута, не остану дужни, дигну се и попале цело село тако, да се штети неможе рачун ухватити”.⁵³

Насељавање Черкеза у пограничне јужне српске крајеве у Турској, изазвало је велики немир код српског становништва, како у Топлици, тако и у пограничним местима у Кнежевини Србији због сталних упада и крађе стоке. Черкези насељени дуж српско-турске границе углавном су у ове пљачке ишли ноћу, а ако би се ко усудио да брани своје стадо, одмах би био убијен. Код Срба је зато сточарство почело нагло да опада, посебно после 1864. године са доласком Черкеза као великим крадљивцима стоке. Мада у тим крађама нису много заостајали ни Арбанаси, Черкези су и више и боље крали од Арнаута. С појавом таквих крађа Срби су престајали да гаје стоку, посебно у оним местима која су била угрожена од упада окрутних Черкеза. На тај начин се по овим селима покушавао избећи ризик, како за стоку, тако и за саме људе који су се бавили њеним узгојем, а с циљем да се заштите њихови животи.⁵⁴

Треба рећи да Черкези, осим што су били велики крадљивци, нису презали чак и да ударе на образ српских жена и девојака. О томе сведочи казивање Димитрија Мите Петровића који је на једном месту приликом уласка у ослобођено Прокупље, сутрадан 7. децембра 1877. године, дао следећи опис: „Гледао сам једног дерана од 11 до 12 година, нашао једну турску сабљу, па је припасао и она му се по земљи вуче, а он се дере улицом:

⁵² Исто, 147.

⁵³ М. Спиридоновић-Пелех, М. Милинковић, Д. Ђокић, наведено дело, 38.

⁵⁴ Б. Сикимић, наведено дело, 266.

— Где си, бре Черкезу, бре Арнаутине, да ти сечем главу, нећеш више да ми сестру дрпаш"!⁵⁵

„Черкези су врло леп сој људи. Средњега су стаса, витки и снажни са племенитим финим лицем и загаситим очима и косом. Њихове девојке и младе жене хваљене су као особите лепотице. Черкези су охоли, лукави, смели, ратоборни, издржљиви јахачи и пешаци, сигурни стрелци и опаки разбојници. Крвна освета је међу њима врло развијена и сваке године односи много жртава. Грабљиви су и лако-мислени; врло су склони крађи и превари. Имају пуно љубави према својој фамилији и заједници. Старост необично поштују. Гостопримство је у великој части. Положај жене није ропски, као што је то обичај на истоку код других народа. Па ипак врло често продају своје кћери у турске хареме. Њихов језик чини засебну језичну грану...”⁵⁶

Кад су дошли, говорили су само черкески. Касније су, захваљујући школи, али и свакодневной комуникацији са околином, сви научили турски, арнаутски, а многи и српски језик.

„Били су особити јахачи. Ма на како рђавог коња Черкез да узја-ше, он се помами као да је из царске штале...

У прљавим кућама живели су врло примитивно. Кревета нису имали, већ су спавали на земљи, без реда, где ко стигне...

Госте су радо примали и гостили. Гост је, док је био у чијој кући, био потпуно безбедан, али чим би из ње изашао, није био сигуран да га неће опљачкати баш домаћин, у чијој је кући гостовао”.⁵⁷

Черкезе као народ и њихове обичаје посебно је описао наш познати етнолог Тихомир Ђорђевић. У свом раду, који им је посветио, Ђорђевић казује да су се Черкези бавили сточарством, а мање земљорадњом. Гајили су све врсте стоке, али су понајвише волели коње. Имали су много оваца, посебно црне вуне, јер су носили одело од црне вуне.

Имали су и друге стоке. Коње су особито добро неговали и са њима трговали. Од жита су највише волели просо од кога су правили качамак, омиљену храну. Плели су врло лепе асуре и сепете од шевара. Свака соба била им је застрта асурама. Од конца су плели

⁵⁵ Д. М. Петровић, Борбе у Топлици 1877-1878, Београд 1979, 51.

⁵⁶ Т. Р. Ђорђевић, наведено дело, 143-144.

⁵⁷ Исто, 152.

различите ствари, градили дрвене вртешке, па су и то продавали. Иако за занате нису много марили, у Прокупљу је међу њима било добрих ковача. Черкези су у сваком селу имали бар по једног ковача. Сем тога неки су Черкези израђивали лепе металне предмете, нарочито камџије са металним ишараним дршкама. Жене су им се бавиле домаћим пословима. Биле су посебно веште у израђевинама од вуне. Плеле су и ткале и саме кројиле и шиле одело и себи и људима. Ткале су на разбојима који су били другачији од разбоја наших жена, личили су на разбоје мутавџија, на којима се ткали покровци.⁵⁸

„Черкези су носили одело које су им саме жене ткале и шиле. На глави су имали високе шубаре, а неки мале вунене капе, које су биле до половине плетене, а од половине настављене чохом, црвеном или друге које боје. После неколико година неки су почели носити фесове, али су сву осталу ношњу задржали до краја. Облачили су најпре кошуље од американа(?), а преко њих дугачке капуте, који су позади, око струка, били врло убрани. Капути су били од танког сукна, а често и од чохе. На прсима су с обе стране имали по ред уских а дубоких џепчића у које су задевали фишеке. Преко капута су препасивали широке каише налик на силаф. Зими су носили дугачке кожухе, такође убране око струка. Испод капута су имали неку врсту панталона. На ногама су имали лаку обућу, неку врсту патица, које су сами градили од танке коже, коју су сами штавили и удешавали да буде што мекша, да се не би чуло кад иду, или опанке од козје или овче мешине (коже), које су им жене градиле. Сви су носили оружје: сабље, које су биле правије но турске са сребрним кајасима, пушке кремењаче, које су биле изолучене, а за појасом пиштоље и дуге ножеве.

Женскиње је на глави носило црвену плетену капицу од вуне, а преко ње дуги бели прозачни јашмак, који је иглом прикопчаван испод браде, тако да им је лице остајало откривено. Доцније су у Нишу и Прокупљу почеле крити лице као и Туркиње. Облачиле су кошуљу од американа(?), а преко ње сукњу, па онда дугачку хаљину, која је била од басме (платна) или од скупоцене кутније, која је, као и код мушких, била на струку врло убрана. На појасу имале су пафте. Испод сукње имале су широке гаће са при дну убраним ноговицама,

⁵⁸ Исто, 148-149.

тако зване алифе шалваре. На ногама су имале обућу као и људи, само што су је још украшавале китицама од црвене вуне.

Група черкеских мушкараца

Јели су мало, да би били лакши и окретнији. Храна им је била проста, поглавито качамак од проса или кукуруза. Кукуруз би најпре пропржили на ватри, па тек онда млели. Од качамака од таквог брашна, прича се у Прокупљу, ништа није слађе. Сем качамака жене су понекад месиле и хлеб, који су пекле у малим озиданим пећима, које је сваки имао код своје куће. Сем тога јели су млеко, сир, масло и пихтије. Као послатице биле су им татлија и баница. Баница се градила од белог пшеничног брашна. Жене би умесиле две коре од брашна са маслом, па би најпре преко једне превукле размућена јаја, измешана са маслом, млеком и шећером, па би је покрили другом кором, преко које би превукли исто што и преко прве, и у тепсији испекли. Баницу су јели кашикама. Месо су ретко јели... После досељења нико од њих није пио ни вина ни ракије. Доцније су многи почели пити, али свакад врло умерено.

Черкески су се момци женили од 18 до 20 година, а девојке су се удавале од 16 до 18. Имали су само по једну жену. Свадбених дарова није било. Млада није спремала дар чак ни за свекра и свекрву. О свадбама су правили весеља. На сваком весељу, па и о свадби, играле су само девојке. У Прокупљу се прича да им је сва музика била ударање двома маљицама (мачугама) у камену плочу... У весељима су певали. У песмама су често спомињали Шамила, некадашњег свог вођу.

Дете су Черкескиње повијале просто у пелене само за недељу дана. После тога су га метале опружено на мекану, липову даску и са њом заједно повијале. Тако повијено на дасци држале су га непрестано, па су га тако носиле и у поље кад би ишле на рад. Због таквог повијања су, верује се, Черкези били прави и витка стаса.

Мртваца нису остављали у кући дуже од два сата. Чим би оца свршио верски обред, мртваца би метнули у сандук, полили би га некаквом сувом травом са беличастим цветом, коју су у џаковима донели из планина своје старе домовине, и однели би га у једну зграду на гробљу. Ту је остајао двадесет и четири сата. За то време она трава тако испије мртваца да остане жут као восак. Од ње се тело не може распасти за неколико година. Та је трава, кажу, била тако отровна и имала такав мирис, да се без опасности није могла држати тамо где се станује. Због тога је њоме посути мртвац и ношен ван куће. У пратњу мртваца никад нису ишле женскиње. У Прокупљу сахрањивали су мртваце у турско гробље”.⁵⁹

Тешку ситуацију која је владала у јужним српским крајевима, који су још увек били под турском влашћу, а непосредно пред Први српско-турски рат, најбоље је описао сам кнез Милан Обреновић у својој прокламацији српском народу, а поводом објаве рата Турској, која је објављена у Делиграду 18. јуна 1876. године, а у којој између осталог наводи:

⁵⁹ Исто, 149-150.

Део черкеске породице

„И при свем том влада Отоманска опасала је отаџбину нашу силном војском од ушћа Тимока до ушћа Дрине. Војска је турска узела претећи положај према нама, а под њеним закриљем дивље хорде башибозука, Черкеза и Арнаута, потпомагане не ретко одељењима редовне војске, упадале су у нашу земљу, нападале на мирне грађане, пљачкале свете храмове наше, палиле нам домове, одводиле стоку и грабиле друго имање, а за собом остављале пожар и убиство”.⁶⁰

Да турска власт није погрешила што је у пограничне крајеве према Кнежевини Србији довела припаднике черкеског народа с циљем да границу војно ојача, показало се већ након 12 година када је дошло до Првог српско-турског рата. Пред почетак рата, Турска је на

⁶⁰ Српске новине, Београд, 20. јун 1876, 1.

граници према Србији имала око 180.000 војника, у састав Турске војске као башибозук био је и велики број Черкеза негде око 10.000.

Како је Мрамор као утврђени турски логор представљао важну стратегијску тачку у одбрани Ниша и одржавању везе између Ниша и Прокупља зато и не чуди што је одмах по избијању рата до првих борби дошло управо код Мрамора: „Офанзиву је почела Моравска војска 20-VI-1876. на Мрамор, утврђени логор, који је нар. био важна тачка ради одржавања везе између Ниша и Прокупља, али мраморска битка свршила се несрећно по Србе. Да би се, међутим, помогло заузеће Мрамора, одређена је била т. зв. комбинована дивизија потпуковника Бучевића да од Вукање нападне Прокупље и заузме га. Бучевић се кренуо од Вукање у правцу Гребца, Клисурице, Петровца, али „због плашљивости својих трупа“, морао се повући у Вукању. Тако се, дакле, неуспехом свршио и овај покушај ослобођења Прокупља. Међутим, да је Бучевић допро до Прокупља, вероватно би га и заузео, јер у њему, као и у Куршумлији, Турци тада нису имали много војске... Безуспешну демонстрацију на Мрамор извршила је, у ноћи између 22. и 23, управо у зору 23-VI-1876, чета добровољаца под капетаном Протопоповим, али се она око 8 час. већ повукла (Мрамору је дошла помоћ из Ниша и Прокупља)”.⁶¹ Један од разлога зашто српска војска није први пут освојила Мрамор је што део српске Моравске дивизије није ослободио Прокупље. Ово је такође и разлог што се и у другом покушају није успело у освајању Мрамора, јер је у току дана 23. јуна управо преко Топлице и Прокупља Турцима пристигло појачање од око 10.000 војника од Турака са Косова, којима се прикључио и велики број Черкеза из Топлице. Дакле, захваљујући помоћи из Ниша и Приштине, али и ратоборним и храбрим Черкезима из Топлице, Турци су успели да одбране Мрамор.⁶²

Зато што је Србија у рат са Турском ушла неспремна, као и због више погрешних процена и одлука, српска војска је доживела пораз у Првом српско-турском рату.

Неповољан исход Првог српско-турског рата по Србију, због страха српског становништва од одмазде и терора Турака, Арнаута и

⁶¹ М. Марковић, Топлица у прошлости, Ниш 1932, 58.

⁶² П. Марјановић, Топлица кроз векове, Прокупље 1999, 75-76.

Черкеза, покренуо је велике миграције Срба са својих огњишта из пограничних крајева Турске ка Србији. Држава Србија је желела да спречи економско пропадање и депопулацију пограничних округа насељених српским становништвом у Турској. Српска влада је легалним дипломатским путем настојала да приликом закључивања мира издејствује амнестију за ове избеглице и омогући њихов безбедан повратак и опстанак на огњиштима. У тој намери тадашњи министар унутрашњих дела Србије упутио је 2. марта 1877. године телеграм свим окружним начелницима следеће садржине: „Интерес је српског народа да наши не напуштају своје куће у Турској и нама прелазе, јер ће се онда на њихова места населити Черкези или Арнаути, и тако све већма туђ елеменат међу нас умешати. Зато радите свим могућим да се бегунци враћају натраг, и да се отуд не пребегава овамо, но немојте их терати...”⁶³

За разлику од Првог, Србија се за Други српско-турски рат припремила много озбиљније како у војном тако и у финансијском смислу. И у овом рату Мрамор је био важно турско утврђење које је требало освојити. Турци су на висовима изнад Мрамора узалудно покушавали да зауставе продор српске војске у саставу Ибарске дивизије на овом правцу. Мрамор је ослобођен 6. децембра 1877. године у 9.30 часова. С повлачењем Турака отишли су из Мрамора и Черкези, а у потезу Гудуре остало је њихових 50 запуштених кућа.⁶⁴

Игром случаја десило се да су Мрамор и Прокупље ослобођени истог дана, 6. децембра 1877. године, на дан Св. Николе. Иначе, непосредно пре ослобођења, у Прокупљу је владала потпуна анархија о којој је сведочио Петар Стојановић, бакалин из Прокупља, који је успео да побегне из града и српској команди на Грџцу опише шта се дешавало у Прокупљу: „Они ће сву варош сагорети и све Србе побити до сутра. Царског аскера има само 300 и то редифа, топа немају ни једног и они су спремни да беже у Лесковац...”

⁶³ В. Николић-Стојанчевић, Лесковац и ослобођени предели Србије 1877-1878.године, Лесковац 1975, 21.

⁶⁴ Википедија, Мрамор (Ниш), Историја.

Група Черкеза

Кадија је јутрос само зато отишао, да би Черкези и башибозуци могли поубијати све Србе и варош спржити, па да се не би могло рећи: да је све то било пред кадијиним очима. Зато се и аскер повукао, да се не би рекло да је то он учинио. И ако ви час пре не дођете, варош ће изгорети и сви ће изгинути. После, на шта ћете доћи? Ако Бога знате, помагајте!”⁶⁵

Српска војска је уз мањи отпор непријатељских снага ослободила Прокупље у поподневним часовима 6. децембра 1877. године. У делу града који су Турци запалили, изгорело је 30 кућа и дућана, три Прокупчанина су убијена, а двојица теже рањена. Када је сутрадан ушао у ослобођено Прокупље Димитрије Мита Петровић, овако је описао такозвану Черкез малу: „По вароши уздижу се расејано 4 цамије

⁶⁵ Д. М. Петровић, наведено дело, 46.

с високим минаретима, а поред којих је и турско гробље. На излазу, са северне стране, протеже се засебна, гадна улица од черкеских станова, збијених и нечистих, у којима се налазе чопори гладних и бесних паса, заосталих од њихових газда”.⁶⁶

Када је српска војска почела продирати у Топлицу, сви Черкези су у паници врло брзо напустили Суви До и побегли на Косово и даље. Продали су у бесцење све што су имали, сем стоке коју су повели са собом. Просо, којим су им били пуни амбари, нису могли понети, па га је народ разнео, пљачкајући и рушећи њихове напуштене куће.

Пролазећи кроз Куршумлију, захватила их нека епидемија, коју је народ назвао „черкеска болест“, од које је доста помрло. Мртве су сахрањивали северозападно од Куршумлије, идући ка Протића воденици. Мештани су дуго после тога то место звали Черкеско гробље. Данас су ту куће, воћњаци и њиве.⁶⁷

Српска војска је ослобађала Куршумлију два пута. Први пут 13. децембра 1877. године, а други пут, готово без борбе, Срби су повратили Куршумлију 7. јануара 1878. године. За Самоково, јако турско утврђење, жестоке борбе српске и турске војске вођене су између 11. и 22. јануара 1878. године. Српска војска није успела да освоји ово јако непријатељско утврђење само захваљујући једном черкеском мајору: „Турци, доведени већ у најкритичнији положај на гребену Самокова и стешњени са свију страна, отпочну премишљати на напуштање главног утврђења, па да се задрже на позадним. И командант тог утврђења - миралај допадне тешке ране и он предложи да се одступа. Али, кад увидеше да назад не могу, прво: што су се наши већ појавили на гребену, друго: због строгог наређења Хафисовог, он нареди да се изнесе на грудобран бели барјак - знак предаје и да се предаду нашој војсци. Сви се официри с њим сложе, али ђенералштабни мајор, кога је Хафис у то утврђење послао, сурови Черкез, подигне свој бесни глас: да се нипошто то не уради, већ да се до послетка бране. Морали су га послушати и он дође на северну страну утврђења, где је командовао својим одељењем колас-капетан Осман, који припремаше да прекине борбу, на кога исти мајор привикне и удари му шамар, наредив му да мора да седне горе на грудобран за такову плашљивост -

⁶⁶ Исто, 53.

⁶⁷ Т. Р. Ђорђевић, наведено дело, 152.

што Осман и уради. Од тада почео је управљати борбом у утврђењу, у ком је било 21/2 батаљона низама, сам мајор, трчећи час једној час другој страни, храбрећи војнике који већ беху клонули духом и готови на предају”.⁶⁸ Међутим, како убрзо дуну јак ветар, поче вејавица и спусти се магла, српска војска обустави даље оружане акције. И тако, захваљујући временским неприликама и черкеском мајору, турске снаге остану у утврђеном Самокову. Српска војска се припремала за коначно освајање наредног дана, али је око поноћи између 22. и 23. јануара стигло наређење да се обуставе даље борбе зато што је закључено примирје. Дакле, између осталог, захваљујући храбром и одлучном черкеском мајору, српска војска није успела да освоји Самоково као јако непријатељско утврђење.

Када је српска војска почела да продире ка југу, Черкези у Топлици, плашећи се освете, нису смели да је чекају, него су журно испродавали стоку и ствари које нису могли понети, па су, извршивши више убистава и пљачки, напустили овај крај. Један део Черкеза из Мрамора и Прокупља се повукао на југ са турском војском и дубље у Турску, док је други део заједно са сународницима из Сувог Дола преко Куршумлије и Преполца побегао на Косово. Њихове куће, одмах после уласка српске војске у Топлицу, опљачкали су и порушили, а њихов материјал однели сељаци из околних села, да им, како су говорили, „затру сваки траг“.

У ослободилачким ратовима 1876-1878. године, остали су упамћени зулуми Черкеза у турској војсци. Њихови одреди су чинили велике злочине према српском народу и према заробљеним српским војницима, нарочито у Првом српско-турском рату 1876. године.

На крају треба рећи да су Черкези по менталитету били доста слични Ромима, мада су за разлику од њих показивали неописиву мржњу према православним Србима и у пљачкама су били много суровији. Такође треба нагласити да Черкезе и Србе повезују неке сличности – као ратнички народи у својој историји доста су страдали и често су били принуђени да се селе. И поред чињенице да су Черкези у Топлици провели мало времена, свега тринаест година, сећања на њих међу Топличанима ни данас не бледе.

⁶⁸ Д. М. Петровић, наведено дело, 202-203.

Ненад Миљковић

In memoriam Радољуб Јотић

– професор историје (28.06.1960 - 28.12.2025)

Тужна, веома тужна вест – преминуо је професор Радољуб Јотић у 66. години живота. Човек који је испунио завет чувеног Косте Војиновића и није допустио да јунаци Топличког устанка из блажевачког краја буду заборављени.

РАДОЉУБ ЈОТИЋ, професор историје, рођен је на Видовдан 1960. године у Мачковцу, месна заједница Крива Река, општина Брус, од оца

Борисава и мајке Руменке, рођене Пршић. Детињство и младост провео је у Сувом Долу код Блаца, где је преминуо 28. децембра 2025. године.

Основну и средњу школу завршио је у Блацу, а дипломирао на Филозофском факултету у Београду на групи за историју.

Од 1988. године радио је као наставник у Основној школи „Вук Караџић“ у Блажеву. У периоду 1996–2001. године радио је и у Основној школи „Први мај“ у Влајковцима. Од 1. фебруара 1999. године прелази у Основну школу „Јован Јовановић Змај“ у Брусу. У периоду 2001–2007. године наставу историје изводио је у основним школама у Брусу и Блажеву. Јануара 2007. године, после деветнаест година рада, тешка срца, напустио је школу у Блажеву и радио је само у школи у Брусу до стицања пензије 28. јуна 2025. године.

Преминуо је 28. децембра 2025. године, а сахрањен је 30. децембра 2025. године на гробљу у селу Суви До код Блаца.

Колико је емотивно био везан за блажевачки крај најбоље говори податак да је све време имао стан у Блажеву.

Осим просветним радом, бавио се проучавањем историје блажевачког краја, као и темељним проучавањем историје Топлице у

средњем веку. Професор Радољуб Јотић испунио је и завет чувеног Косте Војиновића у години обележавања стогодишњице Топличког устанка. Имао је и намеру да постави спомен-плочу на воденици у селу Гргуре са именима сабораца Косте Војиновића који су погинули децембра 1917. године, као и да у порти цркве Свети Илија у Блажеву подигне споменик Кости Војиновићу.

О томе је рекао: „Себи, као историчару, који је први озбиљно почео да истражује прошлости блажевачког краја, никада не бих опростио пропуштање јединствене прилике, да се исправи ова вековна неправда како би бар после 100 година пали јунаци коначно добили одговарајуће спомен-обележје у порти цркве у Блажеву.

Зато сам још прошле године покренуо одговарајућу иницијативу да се подигне спомен плоча јунацима Топличког устанка из блажевачког краја - Станки Петровић Димић, Јанићију Димићу, Ђорђу Димићу, Спасоју Којићу, Ивану Мијовићу и Тодору Павловићу као и палима у ослободилачким ратовима од 1912 до 1918. године. Уз помоћ племенитих људи, који су одлучили да подрже ову хуману акцију и ако све буде текло по плану ускоро ће споменик бити подигнут. Мислим да је то најмање што можемо да учинимо за наше јунаке, да им достојно обележимо гробове и отргнемо их од заборава. Тиме би смо испунили завет легендарног војводе Косте Војиновића, а наш крај коначно добио прво спомен-обележје из овог периода.

На крају морам рећи, да ме често мучи дилема, да ли смо достојни славних предака? Ако и ви имате исту дилему, онда има наде. На гробовима јунака Топличког устанка образ је изгубљен. Постоји нада да бар душу спасимо.“

У својој намери је и успео, испуњен је завет војводе Косте Војиновића.

МОНОГРАФИЈА

Р. Јотић, М. Вукојичић, *Сведок векова: преглед историје блажевачког краја и Основне школе „Вук Караџић“*, Блажево, 2004. (прво издање). Године 2014. штампано је друго, исправљено и допуњено издање.

ЧЛАНЦИ

Р. Јотић, „Блажево и околина у средњем веку“, *Расински анали*, бр. 2, Крушевац, 2004, 159–164.

Р. Јотић, „О Немањиним задужбинама у Топлици“, *ТОК*, бр. 38, Прокупље, 2006, 147–155.

Р. Јотић, „Топличко средњовековно рударство“, *ТОК*, бр. 40, Прокупље, 2007, 113–122.

Р. Јотић, „Источна граница Немањине Топлице“, *ТОК*, бр. 41, Прокупље, 2007, 132–139.

Р. Јотић, „Поседице Првог светског рата на простору блажевачког краја“, *Расински анали*, бр. 5, Крушевац, 2007, 237–242.

Р. Јотић, „Боја код Плочника није било“, *ТОК*, бр. 43, Прокупље, 2008, 117–130.

Р. Јотић, „И опет боја код Плочника није било“, *ТОК*, бр. 45, Прокупље, 2010, 189–193.

Р. Јотић, „Град светог Прокопија“, *ТОК*, бр. 47, Прокупље, 2011, 199–209.

Р. Јотић, „О Дендри Јована Кинама“, *ТОК*, бр. 49, Прокупље, 2012, 191–200.

Р. Јотић, „Рударство на источној страни Копаоника“, *Жујски зборник*, бр. 8, Александровац, 2013, 175–194.

Р. Јотић, „Приче о Топличком устанку у блажевачком крају“, *Жујски зборник*, бр. 9, Александровац, 2014, 149–160.

Р. Јотић, *Јунаке морамо славити – „Жив се не предајем!“*, 2025. година.

Издавач:

Дом културе Прокупље

Књижевно друштво „Раде Драинац“, Прокупље

За издаваче:

Саша Миловановић

Уредништво: Саша Миловановић (гл. и одг. уредник), Љубиша Красић (поезија), Драган Огњановић (есеј и критика), Србијанка Станковић (проза), Дејан Дабић (друштвена питања)

Лектура: Љубиша Красић, Србијанка Станковић и Ивана Ђурковић

Коректура: Љубиша Красић

Насловно решење: Крстомир Миловановић

Илустрације: слике Светлана Рајковић

Технички уредник: Дубравка Ранђеловић

Штампа: Галаксијанис, Ниш

Прокупље, август 2026.

Тираж: 300 примерака

e-mail: casopis.tok@gmail.com

Часопис је регистрован решењем Републичког секретаријата за информације број: 651-/75-02 од 17.09.1975. године у Београду под рег. бројем 205

Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају нужно мишљење уредништва или издавача

Издавање часописа помогли су

- Град Прокупље и

- Поносни синови, поносне Тоџице

ТОК излази два пута годишње

Издавач:

Дом културе

Књижевно друштво

„Раде Драинац“, Прокупље

За издавача:

Саша Миловановић

Адресе редакције:

Дом културе, Прокупље

Косте Војиновића 1

тел. 027/321-002

e-mail: casopis.tok@gmail.com

Рукописи се не враћају